

**Bachelorproef
Professionele Opleidingen
Studiegebied Sociaal-Agogisch Werk**

Academiejaar 2019-2020

Opvoeden met MOED

**Een voor Moslim Ouders Empowerend Domein ter
ondersteuning in de opvoeding van hun kinderen.**

Bachelorproef aangeboden door

Touria Ahdi

tot het behalen van de graad van

Bachelor in Gezinswetenschappen

Interne begeleider: [Kim Lecoyer](#)

**Bachelorproef
Professionele Opleidingen
Studiegebied Sociaal-Agogisch Werk**

Academiejaar 2019-2020

Opvoeden met MOED

**Een voor Moslim Ouders Empowerend Domein ter
ondersteuning in de opvoeding van hun kinderen.**

Bachelorproef aangeboden door

Touria Ahdi

tot het behalen van de graad van

Bachelor in Gezinswetenschappen

Interne begeleider: **Kim Lecoyer**

ABSTRACT (onderstaande info ook opnemen in de Tool 'Digitale bachelorproef')

Kern- / trefwoorden bachelorproef:

Opvoedingsondersteuning, moslimouders, empowerment, gezinsklimaat, schoolgaande kinderen

Probleemstelling:

Moslimgezinnen kennen vele vormen en zijn in ruime mate aanwezig in de Belgische maatschappij. Deze gezinnen zijn een belangrijk onderdeel van de interculturele doelgroep. Toch komt de opvoedingsondersteuning van deze doelgroep in het reguliere aanbod nog veel te weinig aan bod. Dit eindwerk onderzoekt welke ondersteuningsnoden moslimouders hebben op vlak van de (islamitische) opvoeding van hun schoolgaande kinderen en of er een ondersteuningstool kan worden ontwikkeld die hierop aansluit. Naast deze centrale vraag werd er gebruik gemaakt van bijvragen om het aanbod van het eindwerk af te bakenen en ermee in te spelen op de noden van de ouders.

Korte samenvatting bachelorproef:

In dit werk wordt de nadruk gelegd op wat er blijkt uit (een deel) van de onderzoeksgegevens die verzameld zijn middels het PWO-project *'Gezinsondersteunend werk met moslimouders en -gezinnen: een gender-, cultuur- en levensbeschouwingssensitief vormingspakket voor zelforganisaties'*. Dit project ging van start in het jaar 2017 aan het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van de Odisee CO-HOGESCHOOL in Schaarbeek. Uit dit onderzoek blijkt dat er bij moslimouders een bepaalde nood is aan opvoedingsondersteuning. Er is hulp en steun nodig bij de aanpak van een islamitische opvoeding in de Belgische maatschappij. Deze steun dient iets te zijn waar deze ouders op terug kunnen vallen.

Moslimouders willen hun kinderen opvoeden met een islamitische identiteit en wensen daarnaast dat hun kinderen een volwaardige plaats krijgen in de maatschappij. Ze staan vaak voor een meervoudige uitdaging in het gezinsleven. Enerzijds is er de opvoeding zelf, die op meerdere vlakken ingewikkeld kan zijn, zoals dat ook het geval is bij iedere andere ouder. Anderzijds is er het islamitische aspect van het opvoeden in een westerse samenleving, die de opvoeding nog complexer maakt.

In de eerste invalshoek is er onderzocht of er vanuit de ontwikkelingspsychologie opvoedingsstrategieën kunnen worden aanbevolen voor verschillende leeftijdscategorieën. Er is besproken wat de kenmerken zijn van de verschillende ontwikkelingsfasen die een kind doorloopt en welke invloed ze hebben op de opvoedingsaanpak. Er is gekozen voor deze invalshoek, omdat de wijze waarop deze fasen doorgemaakt worden, bepalend zijn voor de manier waarop het kind later in het leven zal staan in de eigen relatievorming, de relatie met de eigen kinderen en de opvoeding ervan (Baeten, 2018-2019). Aan de hand van verschillende modellen en theorieën is er per ontwikkelingsfase, een uiteenzetting gedaan van enerzijds de kenmerken van het gedrag en anderzijds de taak die de ouder heeft in de ontwikkelingsondersteuning van het kind.

Omdat religie ook een belangrijk aspect is dat meegenomen wordt in de opvoeding bij moslimgezinnen, is er in de tweede invalshoek onderzocht welke visies er op opvoeden in gezinscontext en opvoedingsondersteuning te vinden zijn in islamitische bronnen. Dit met als doel het opvoeden te bekijken door de bril van islamitische opvoedingspedagogiek om daarmee tegemoet te komen aan de noden en behoeften van moslimouders uit het PWO-onderzoek. Daarvoor is voor een groot deel gebruik gemaakt van literatuur die bestaat uit boeken van islamitische pedagogen en predikers, die geschreven hebben over de opvoeding van kinderen en waarbij er telkens verwezen werd naar de Koran en het leven van de Profeet. Een ander doel van deze invalshoek is het maken van een overzicht van verschillende soorten boodschappen waar moslimouders mee te maken krijgen in de opvoedingspedagogiek.

In de derde invalshoek is de vraagstelling bekeken vanuit een pedagogische bril aan de hand van verschillende theoretische modellen die de dynamiek van gezinnen in kaart brengen. Er is onderzocht welke opvoedingsmodellen aansluiten op de noden van moslimouders in het creëren van een optimale pedagogische omgeving. Dit om een beeld schetsen van de interne en externe factoren die de ouder-kindrelatie beïnvloeden. Ook is er gekeken naar de opvoedingsstijlen van ouders die belang hechten aan autoriteit in de opvoeding, waarna er is nagegaan welke stijl het best aansluit bij een islamitische opvoedingspedagogie. Ten slotte zijn er twee opvoedingsmodellen nader bekeken die ouders kunnen versterken in hun rol van opvoeder.

De bevindingen uit het eerste hoofdstuk en de benadering vanuit de verschillende invalshoeken in het tweede hoofdstuk inspireerden mij om voor deze ouders een plaats creëren waar ze terecht kunnen met vragen en zorgen over hun kinderen wanneer ze hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij. Het doel is dat ouders meer inzichten verwerven in de leeftijdsgebonden opvoeding en de eigen opvoedingsstijl. Een ander doel is de ouders bewust maken van de eigen sterktes en hen handvaten bieden om deze sterktes verder te ontwikkelen. Dit resulteerde in het ontstaan van MOED, een voor Moslim Ouders Empowerend Domein. Een *virtuele plaats* waar moslimouders elkaar kunnen ontmoeten. Deze plaats is 7 dagen per week en 24 uur per dag bereikbaar, zodat ouders via 'peer-to-peer support' op het forum kunnen ventileren over hun zorgen of problemen. Ook kunnen ze op het domein wetenschappelijke informatie opzoeken. Vanuit dit domein zullen ook de andere twee veranderingsstrategieën aangeboden worden. Ouders hebben middels dit kanaal toegang tot 'webinars' en artikelen van verschillende thema's over opvoeden en ouderschap.

Referentielijst:

Beshir, E., & Beshir, M. (2009). *Adolescents musulmans: Guide pratique aux parents*. (L. Cloutier, Vert.) Parijs: Al Qalam.

Beshir, E., & Beshir, M. (2012). *L'art d'être parent en Occident: Une perspective islamique*. (R. Rivard, Vert.) Parijs: Al Qalam.

Meij, H., & Deniz, I. (2013). De ontwikkeling van kinderen. Utrecht. Opgeroepen op maart 01, 2020, van <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/De-ontwikkeling-van-kinderen.pdf>

Meurs, P., & Van Crombrugge, H. (2012). Opvoeding in islamitisch allochtone gezinnen. In K. Van Leeuwen, & H. Van Crombrugge, *Gezinnen in soorten* (pp. 113-136). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Van Crombrugge, H. (2009). *Ouders in soorten*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

E-mailadres:

Touria.ahdi@gmail.com

Voorwoord

Door de opvoeding van mijn eigen kinderen, maar ook door mijn werk als leerkracht islamitische godsdienst in de lagere school, ben ik er dagelijks mee bezig, (islamitisch) opvoeden. Ik meende er altijd veel over te weten. Toch werd doorheen de opleiding mijn blik opengetrokken en leerde ik door verschillende brillen naar opvoeding te kijken. Kim Lecoyer en Samira Oizaz zorgde er door hun omkadering van het projectwerk in het tweede jaar voor, dat mijn eigen taboes over het geven van een islamitische opvoeding werden doorbroken. Ik leerde anders te kijken naar mezelf als ouder, naar de opvoeding van mijn kinderen en naar de opvoeding die mijn leerlingen kregen van hun ouders. Hierdoor werd ik geïnspireerd om vlak voor de start het academiejaar het thema van mijn bachelorproef te wijzigen.

Graag wil ik mijn eerste dankwoord richten aan *'Ar-Razzaq'* die mijn levensweg vulde met de verrijkende opleiding van gezinswetenschappen en mij de moed, gezondheid en kracht heeft gegeven om de opleiding te kunnen volgen, maar vooral vol te houden. Ook zegende Hij mij met een liefdevolle echtgenoot, die mij gedurende de opleiding gesteund en aangemoedigd heeft en mij ook tijdens het schrijven van dit eindwerk heel wat werk uit handen heeft genomen.

Vervolgens richt ik mij op mijn eindproefbegeleider Kim Lecoyer, die ik wil bedanken voor het accepteren van de begeleiding van dit eindwerk. De tijd die ze vrijmaakte in haar reeds overvolle agenda, haar bemoedigende woorden en haar professionele advies hebben dit eindwerk absoluut naar een hoger niveau getild. Daarnaast wil ik ook een speciaal dankwoord richten aan Samira Oizaz, die ook een zeer waardevolle bijdrage heeft geleverd door het nalezen van mijn werk en het geven van feedback.

Mijn familie wil ik bedanken voor hun geduld en voor de steun die ik kreeg gedurende de opleiding. Met een speciaal dankwoord aan Nordin, Soufian, en Mouad voor de technische ondersteuning.

Uiteraard ook een woord van dank aan mijn medestudenten voor de gezelligheid gedurende de middagpauzes, maar vooral ook hun steun en motivatie die door de omstandigheden in de laatste maanden van de opleiding hard nodig was.

Tenslotte wil ik zowel de respondenten van de ouderbevraging als de mama's van de focusgroepgesprekken bedanken voor het delen van hun ervaringen rond opvoeding. Ik hoop dat deze bachelorproef zal bijdragen aan het geven van een stem aan ouders die net zoals ik hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij. Wij zijn net zoals andere ouders soms onzeker over ouderschap. We hebben naast de liefde voor onze kinderen, ook zorgen en frustraties. We willen onze kinderen opvoeden zodat ze voorbereid zijn op de maatschappij waarin hun toekomst zal plaatsvinden. Echter bestaat die opvoeding niet enkel uit wereldse doelen, het hogere doel is om Hem te behagen zodat zowel wij als onze kinderen hiervan de vruchten kunnen plukken.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	10
Inhoudsopgave.....	11
Inleiding.....	13
Hoofdstuk 1 Probleemoriëntatie.....	14
1.1 Wat eraan voorafging.....	14
1.2 Afbakening en relevantie.....	15
1.3 De centrale vraag en deelvragen.....	16
1.4 Praktijkgerichte probleemverkenning.....	16
1.4.1 Praktijkgericht onderzoek.....	17
1.4.2 Bevindingen uit de online websurvey.....	17
1.4.3 Bijkomende bevindingen uit de focusgroepgesprekken.....	29
1.4.4 Conclusies uit het PWO-onderzoek.....	30
1.5 Veranderingsdoelen.....	31
Hoofdstuk 2 Theoretische analyse.....	33
2.1 Opvoedingsondersteuning vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief.....	34
2.1.1 Inleiding.....	34
2.1.2 Begrippenkader.....	34
2.1.3 Het belang van opvoeden vanuit de ontwikkelingspsychologie.....	35
2.1.4 Modellen en theorieën van ontwikkeling.....	36
2.1.5 Kinderen groeien in stappen.....	38
2.1.6 Uitdagingen voor moslimouders.....	41
2.1.7 Praktijkgerichte toepassing.....	42
2.1.8 Besluit.....	43
2.2 Opvoedingsondersteuning vanuit islamitisch perspectief.....	44
2.2.1 Inleiding.....	44
2.2.2 De ouderlijke verantwoordelijkheid in de Koran en de Soenna.....	45
2.2.3 Een islamitisch perspectief op de rechten van het kind.....	46

2.2.4	Tarbiya vs. Ta'liem	47
2.2.5	Kenmerken van gedrag en de invloed van de context	48
2.2.6	De invloed van de ouder als opvoeder	49
2.2.7	Praktijkgerichte toepassing.....	52
2.2.8	Besluit	52
2.3	Opvoedingsondersteuning vanuit een pedagogisch perspectief	54
2.3.1	Inleiding	54
2.3.2	Modellen van de ouder-kindrelatie	54
2.3.3	Een positief gezinsklimaat	56
2.3.4	Ouders en hun opvoedingsstijlen	57
2.3.5	Empowerende opvoedingsstrategieën.....	59
2.3.6	It takes a village.....	62
2.3.7	Praktijkgerichte toepassing.....	63
2.3.8	Besluit	64
Hoofdstuk 3	Veranderingsstrategieën	65
3.1	Strategie 1: Een online ondersteuningsbron	65
3.2	Strategie 2: Vorming over sensitief ouderschap.....	70
3.3	Strategie 3: Artikel voor de rubriek 'Opvoeden'	71
Hoofdstuk 4	Algemeen besluit	72
Bibliografie.....		74

Inleiding

Islamitische gezinnen kennen vele vormen en zijn in ruime mate aanwezig in de Belgische maatschappij. Deze gezinnen zijn een belangrijk onderdeel van de interculturele doelgroep. Toch komt de opvoedingsondersteuning van deze doelgroep in het reguliere aanbod nog veel te weinig aan bod. Daarom wilde ik, met de kennis die ik heb opgedaan als gezinswetenschapper, iets betekenen voor deze ouders. Om dit te kunnen realiseren richtte ik mij op Kim Lecoyer en Samira Oizaz om mee in te stappen in het PWO-project *'Gezinsondersteunend werk met moslimouders en -gezinnen: een gender-, cultuur- en levensbeschouwingssensitief vormingspakket voor zelforganisaties'* van het Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Gezinsondersteuning aan moslimgezinnen door zelforganisaties, 2019).

De probleemsituatie wordt in het eerste hoofdstuk verkend aan de hand van een afgebakend deel van de gegevens uit het PWO-onderzoek. Dit bestaat enerzijds uit gegevens die verzameld zijn middels een ouderbevraging en anderzijds uit focusgroepgesprekken. Hiermee wil ik achterhalen welke ondersteuningsnoden moslimouders hebben op vlak van de (islamitische) opvoeding van hun schoolgaande kinderen en daarnaast wil ik ook achterhalen of er een ondersteuningstool kan worden ontwikkelt die aansluit bij hun noden en behoeften. Deze verkenning wordt uitgebreid beschreven in het eerste hoofdstuk. De belangrijkste conclusies van zowel de bevraging als de focusgroepgesprekken worden onder paragraaf 1.4.4 samengevat. Tot slot worden de veranderingsdoelen in dit eerste deel geformuleerd. In dit stadium is het idee dat ouders, aan de hand van een denkmodel, meer inzicht verwerven in de leeftijdsgebonden opvoeding en de eigen opvoedingsaanpak. Dit geheel zal ook gelinkt worden aan hun religieuze beleving. Het denkmodel dat MOED heet biedt een vorming aan op drie niveaus (ontwikkelingspsychologisch, religieus en pedagogisch).

Met deze insteek wordt er in het tweede hoofdstuk gekeken naar opvoedingsondersteuning vanuit drie verschillende invalshoeken, die vertrekken vanuit de noden en behoeften van moslimouders zoals deze blijken uit de probleemverkenning. Elk van deze invalshoeken wordt gelinkt aan een onderzoeksvraag. De eerste invalshoek onderzoekt welke opvoedingsstrategieën aanbevolen kunnen worden voor verschillende leeftijdscategorieën. Aan de hand van verschillende opvoedingsmodellen en theorieën wordt er gekeken naar enerzijds het gedrag van het kind en anderzijds de taak van de ouder in de ontwikkelingsondersteuning. De tweede invalshoek geeft een beeld van de verschillende visies op opvoeden die in islamitische bronnen te vinden zijn, met als doel de opvoeding te bekijken door de bril van islamitische opvoedingspedagogiek. In de laatste invalshoek wordt er gekeken welke opvoedingsmodellen aansluiten op de noden van moslimouders in het creëren van een optimale pedagogische omgeving. Er wordt daarin gekeken naar de factoren die de ouder-kind relatie beïnvloeden, naar de opvoedingsstijlen en tenslotte naar twee opvoedingsmodellen die ouders kunnen versterken in hun rol van opvoeder.

Na deze theoretische inzichten worden de veranderingsdoelen gewijzigd. Het oorspronkelijke idee van het ontwikkelen van een denkmodel zal als basis gebruikt worden bij het ontwikkelen van een online platform voor moslimouders. Vanuit het platform worden ook de andere twee veranderingsstrategieën aangeboden. Het uiteindelijke doel is om een bijdrage te kunnen leveren aan de opvoedingsondersteuning van moslimgezinnen in de Belgische maatschappij.

Hoofdstuk 1 Probleemoriëntatie

1.1 Wat eraan voorafging

In het jaar 2017 is het PWO-project *'Gezinsondersteunend werk met moslimouders en -gezinnen: een gender-, cultuur- en levensbeschouwingssensitief vormingspakket voor zelforganisaties'* van start gegaan aan het Kenniscentrum Gezinwetenschappen van de Odisee CO-HOGESCHOOL in Schaarbeek. Het praktijkgericht onderzoek heeft als doel tegemoet te komen aan de noden van moslimouders, die voor een reeks uitdagingen in hun gezinsleven staan. Zij hebben net als andere ouders al eens nood aan ondersteuning, maar hun specifieke gezinskwesties en complexe opvoedingssituaties vragen soms bijzondere aandacht.

Omdat onderzoek aantoont dat er op vlak van opvoedings- en gezinsondersteuning nog te weinig aansluiting is tussen vraag en aanbod aan gezinnen met een niet-westerse achtergrond, (Pels, Distelbrink, & Postma, 2009) trachten de onderzoeksters een empirisch onderbouwd vormingspakket aan te bieden dat een houvast geeft aan actoren uit het werkveld om moslimgezinnen te ondersteunen of te helpen. Hierbij vertrekken ze enerzijds vanuit de noden van de ouders en anderzijds vanuit bestaande gezinsondersteunende initiatieven en methoden die gericht zijn op moslimouders en gezinnen (Gezinsondersteuning aan moslimgezinnen door zelforganisaties, 2019).

In het academiejaar 2017-2018 werd door studenten aan de hand van een literatuurstudie en diepte-interviews, nagegaan welke opvoedingsvragen en -noden moslimouders hebben en wat hun concrete verwachtingen zijn van gezins- en opvoedingsondersteuning. Dit **kwantitatieve luik** van het onderzoek werd onder begeleiding van de onderzoekers vertaald naar een algemene vragenlijst in de vorm van een websurvey (Gezinsondersteuning aan moslimgezinnen door zelforganisaties, 2019).

In het academiejaar 2018-2019 stapte ik samen met andere tweedejaarsstudenten mee in het project. Onder begeleiding van onderzoeksters Kim Lecoyer en Samira Oizaz gingen we op pad om enquêtes af te nemen met de uitgebreide online vragenlijst, die in sommige gevallen ook face-to-face werden afgenomen. Hierbij werden de resultaten verwerkt in het online webformulier. Ook hier werd er door de studenten een literatuurstudie gekoppeld aan de eerste beschrijvende data uit de **kwantitatieve vragenlijst** van het onderzoek. Tenslotte werd er aan een eindrapport gewerkt met concrete aanbevelingen voor het werkveld die meegenomen konden worden in het geheel van het onderzoek.

1.2 Afbakening en relevantie

Tijdens het schrijven van mijn projectwerk in het academiejaar 2018-2019, waren bepaalde elementen uit de literatuur over gezinnen met een migratieachtergrond heel herkenbaar voor mij (Ahdi, 2018). Dit zowel vanuit mijn persoonlijke ervaring als vanuit zaken die ik kon observeren in mijn omgeving.

Daar ik wil afstuderen met als specialisatie kinderen en jongeren en tewerkgesteld ben in het lager onderwijs als leerkracht islamitische godsdienst, richt ik mij met deze proef enerzijds op 'mijn leerlingen' en hun ouders die net als ikzelf, vaak kinderen van migranten zijn. Ze zijn hier geboren en/of opgegroeid en hebben inmiddels zelf een gezin gesticht. Ze groeiden vaak op met twee culturen, waarbij de keuzes die ze moesten maken vaak onderdeel waren van problemen in hun ontwikkeling. Dit maakt dat ze als ouder en opvoeder in een bijzondere positie zitten, die ik aan de hand van een korte blik op de literatuur zal schetsen.

Hans Van Crombrugge (2006) stelt, dat jonge gelovige ouders spanningen ervaren tussen de wereld waartoe ze behoren en degene waarin ze zelf zijn opgegroeid. Dit omdat de opvoeding die ze zelf hebben gehad, grondig anders is dan de opvoeding van de westerse samenleving waarin deze ouders de doelstellingen van islamitisch opvoeden proberen te bereiken (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). Volgens hen werd er door hun eigen ouders geen onderscheid gemaakt tussen de kern van het geloof en de culturele gewoonten. In hun zoektocht proberen ze de eigen religieuze traditie te herontdekken (Van Crombrugge, 2008). De ouders stellen dat ze soms een kloof voelen tussen wie ze vroeger waren en nu zijn en de ouder die ze willen of moeten zijn voor hun kinderen (Lafrarchi, 2017). Ze hebben geen blauwdruk van hun eigen opvoeding waarop ze terug kunnen vallen (Baeten, 2018-2019).

Daarbij ondergaat de rol van deze ouders en hun onderlinge positie een grote verandering. Moeders vinden steeds meer de weg naar de arbeidsmarkt. Vaders zijn onzeker over hun nieuwe rol, waarbij ze heel wat werk doen, dat traditioneel door vrouwen werd gedaan. Die rol hebben ze minder goed geleerd tijdens de opvoeding. Door de remigratieplannen van hun vaders hebben ze ook in mindere mate doorgekregen hoe ze hun weg moesten zoeken in de bredere westerse samenleving (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). Hun positie wordt nog onzekerder gemaakt doordat de kinderen met veel invloeden te maken krijgen. Via communicatiekanalen, waar ouders geen weet van hebben of niet beheersen, hebben kinderen eindeloze toegang tot de buitenwereld. Hierdoor hebben ouders minder greep op wat hun kinderen bereiken (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012).

We kunnen dus stellen dat moslimouders van de tweede en derde generatie in een bijzondere positie zitten omwille van bepaalde uitdagingen waarmee ze geconfronteerd worden in de opvoeding van hun kinderen. Net daarom is het onderwerp van deze bachelorproef noodzakelijk en relevant.

1.3 De centrale vraag en deelvragen

De centrale vraag die ik tracht te beantwoorden is: ***Welke ondersteuningsnoden hebben moslimouders op vlak van de (islamitische) opvoeding van hun schoolgaande kinderen, en kan er een ondersteuningstool worden ontwikkeld die hierop aansluit?***

Daarnaast maak ik gebruik van de volgende bijvragen om mijn aanbod af te bakenen en in te spelen op de noden van de ouders:

- *Wat zijn de belangrijkste opvoedingsvragen en -noden van moslimouders met schoolgaande kinderen en wat zijn hun concrete verwachtingen van gezins- en opvoedingsondersteuning.*
- *Uitgaande van de noden en behoeften van de ouders, wat zijn voor hen inhoudelijk de belangrijkste thema's waarin er nood is aan opvoedingsondersteuning?*
- *Welke soort tool sluit het best aan bij deze noden en is het meest geschikt om als gezinswetenschapper rechtstreeks aan te bieden aan ouders?*

1.4 Praktijkgerichte probleemverkenning

De bevroegde ouders willen hun kinderen opvoeden met een islamitische identiteit en wensen daarnaast dat ze een volwaardige plaats krijgen in de maatschappij. Ze staan vaak voor een meervoudige uitdaging in het gezinsleven. Enerzijds is er de opvoeding zelf, die op meerdere vlakken ingewikkeld kan zijn, zoals dat ook het geval is bij iedere andere ouder. Anderzijds is er het islamitische aspect van het opvoeden in een westerse samenleving, die de opvoeding nog complexer maakt. Literatuur over deze specifieke gezinskwesties en complexe(re) opvoedingsvragen, is schaars en spreekt vaak over 'kinderen van migranten'; namelijk de tweede en derde generatie kinderen.

Ze zijn vaak anders dan hun eigen ouders, helemaal vertrouwd met het leven in de Belgische maatschappij. Ook willen ze in hun opvoeding een onderscheid maken tussen de cultuur en de religieuze leefwereld die bij de eigen opvoeding overlapte. Ze willen dus de opvoeding anders aanpakken dan hun eigen ouders, waardoor ze niet kunnen terugvallen op de opvoeding die ze zelf hebben gekregen.

In dit werk wordt de nadruk gelegd op wat er blijkt uit de onderzoekgegevens, namelijk dat er bij moslimouders een bepaalde nood is aan ondersteuning in de opvoeding van hun kinderen. Er is hulp en steun nodig bij de aanpak van een islamitische opvoeding in de Belgische maatschappij, waar ouders op kunnen terugvallen. Het PWO-project wil daaraan tegemoetkomen door het bieden van vormingspakketten aan gezinsondersteuners. Ik wil mij als gezinswetenschapper direct op ouders van schoolgaande kinderen richten, om voor hen een ondersteuningstool te ontwikkelen.

De probleemsituatie wordt verkend aan de hand van een kleine selectie gegevens uit de vragenlijst en de focusgroepgesprekken van het PWO-onderzoek. Om de noden en behoeften te kunnen achterhalen, maak ik enerzijds gebruik van de onderzoeksgegevens die verkregen zijn door het afnemen van een uitgebreide vragenlijst bij moslimgezinnen, anderzijds wordt er gebruik gemaakt van twee focusgroepgesprekken met moslimouders.

Deze gingen door op 10 december 2019 en op 22 januari 2020. De verwerking van (persoonlijke) gegevens uit het PWO-onderzoek gebeurde in volledige anonimiteit om de privacy van deze personen te waarborgen.

In wat volgt wordt eerst een beschrijving gemaakt van de geselecteerde respondentengroep. Aan de hand van die gegevens wordt er ingezoomd op de opvoedingsnoden en behoeften van de ouders uit de vragenlijst alsook op de informatie uit de focusgroepgesprekken. In de conclusie van het praktijkgericht onderzoek worden de belangrijkste bevindingen samengevat. Vervolgens worden er veranderingsdoelen geformuleerd.

1.4.1 *Praktijkgericht onderzoek*

De vragenlijst werd ingevuld door moslimouders in heel Vlaanderen en Brussel. De groep van respondenten bestaat uit gezinnen in verschillende samenstellingen. Zo zijn er bijv. ouders met heel jonge kinderen en ouders met kinderen die niet meer thuis wonen. Ook de onderlinge persoonlijke situaties zijn anders, zo zijn er plusouders, alleenstaande ouders en gescheiden ouders. Anderzijds hebben de respondenten een diverse religieuze afkomst. Sommige respondenten zijn als moslim geboren, anderen zijn bekeerd en sommigen hebben een partner die geen moslim is. Voor dit eindwerk spits ik mij enkel toe op de respondenten waarvan beide partners moslim zijn en minstens één kind hebben tussen de 3 en 18 jaar. Deze selectie resulteert in 225 bruikbare vragenlijsten.

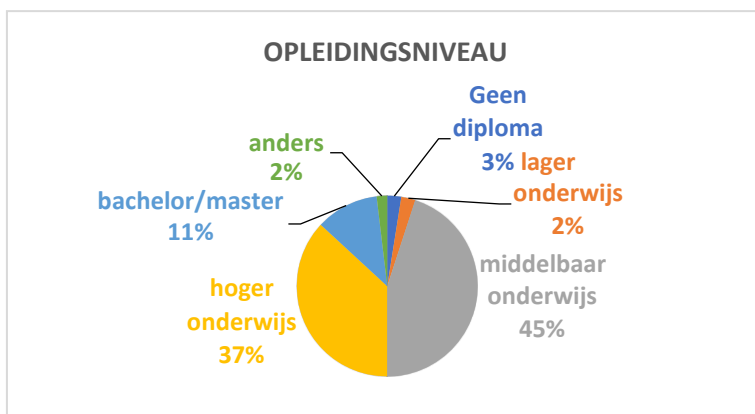
Naast de gegevens uit de vragenlijst werden er twee focusgroepgesprekken georganiseerd door de onderzoekers. Beide groepen bestonden uitsluitend uit moeders. De eerste focusgroep vond plaats op 10 december 2019 in het kenniscentrum en de deelnemers kwamen uit verschillende delen van Vlaanderen en Brussel. De tweede focusgroep ging door op 20 januari 2020 in een lagere school in Schaarbeek, bij een groep mama's die samen actief zijn in het oudercomité. Beide gesprekken werden opgenomen op een geluidsdrager, volledig uitgetypt en nadien geanalyseerd. Middels deze gesprekken werd getracht te achterhalen op welke manier en in welke vorm de ouders de opvoedingsondersteuning wensen te krijgen en om bepaalde opvoedingsnoden van deze doelgroep te verdiepen. De bevindingen uit beide focusgroepen worden in paragraaf 1.4.3 samengenomen.

1.4.2 *Bevindingen uit de online websurvey*

De beschrijving van de respondenten

De respondenten zijn allen (225) woonachtig in Vlaanderen en Brussel. Hiervan geeft 88,9% aan een partner te hebben. Zeker 162 vrouwen en 31 mannen maakten deel uit van de respondentengroep. Van de overige respondenten zijn er geen gegevens over het geslacht. Daarnaast heeft, uit een totaal van 159 respondenten, 65,8% aangegeven in België te zijn geboren. Gevolgd door Marokko (12%), Turkije (5%) en Nederland (4%).

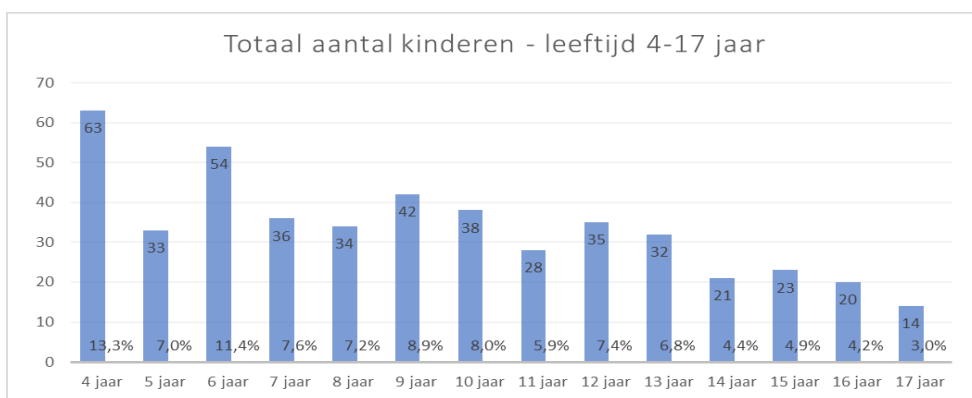
Het opleidingsniveau is als volgt verdeeld: van de 160 respondenten heeft 45% een middelbaar diploma, 36,9% een hoger onderwijs diploma en 11,3% een bachelor of masterdiploma behaald. Er is ook een percentage van 2,5% dat geen diploma of een diploma lager onderwijs behaalde (figuur 1).

Figuur 1

De samenstelling van de bevroegde gezinnen

Alle 225 respondenten gaven aan de biologische ouder te zijn van tenminste een kind uit het gezin. In 8 gevallen waren de ouders ook plusouder, pleegouder of voogd. Figuur 2 geeft de verdeling in percentages weer van het totaal van 473 kinderen in de respondentengroep. Deze groep kinderen kan worden onderverdeeld in 2 categorieën, namelijk: kleuter en lagere schoolkinderen van 4 tot 11 jaar (69,3%) en middelbare schoolkinderen van 12 tot 17 jaar (30,7%). Wanneer we de groepen verder per leeftijd opdelen, zien we dat de leeftijdsgroepen van 4, 6 en 9 jaar het sterkst vertegenwoordigd zijn.

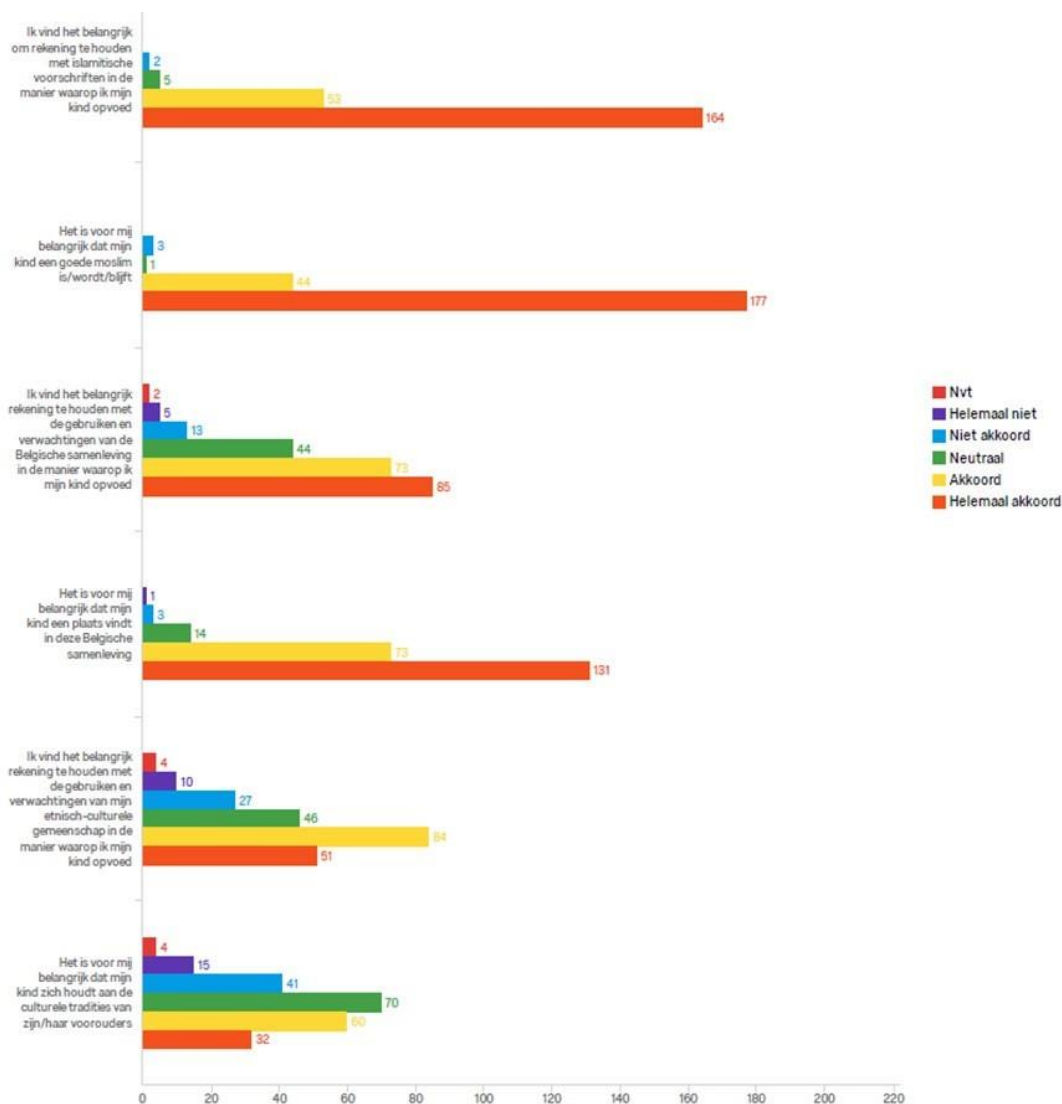
Figuur 2

Het belang van religie en cultuur in de opvoedingsbeleving van ouders.

In dit deel wordt gekeken naar wat ouders inspireert in de opvoeding en wordt er uit een aantal stellingen gekozen om aan te geven wat ze belangrijk vinden in de opvoeding.

WIE (OF WAT) IS VOOR U EEN BELANGRIJK VOORBEELD OF BRON VAN INSPIRATIE OP VLAK VAN OPVOEDING?

De bevroegde moslimouders met schoolgaande kinderen uit Vlaanderen en Brussel, zien de Profeet Mohammed als grootste inspiratiebron op het vlak van opvoeding, gevolgd door het geloof en vervolgens zien ze de eigen ouders (meer bijzonder de moeder) ook als inspiratiebron. Andere bronnen die genoemd worden zijn de Koran, boeken en de omgeving (figuur 3).

Figuur 4

De opvoedingservaringen, moeilijkheden en zorgen van ouders

In wat volgt werd er bij de ouders aan de hand van een aantal stellingen nog dieper ingegaan op de opvoedingservaring van de afgelopen 12 maanden. Vervolgens werd er uit een aantal opties gekozen wat de ouder als moeilijk had ervaren in de opvoeding. Daarna werd er gevraagd een keuze te maken uit een aantal thema's waarover ze in diezelfde periode vragen of zorgen hadden. Tenslotte werden deze thema's verder verdiept.

HOE ERVAARDE U IN DE VOORBIJE 12 MAANDEN HET OUDERSCHAP? VINK AAN VOOR ELK VAN DE ONDERSTAANDE UITSPRAKEN HOEZEER U ERMEE AKKOORD BENT OF NIET.

Op de stelling, *ik heb vaak het gevoel dat ik de opvoeding niet aankan*, geeft meer dan de helft van de ouders 62,1% aan niet of helemaal niet akkoord te zijn. 19,2% is neutraal t.o.v. de stelling en 18,8% is akkoord of helemaal akkoord (N=219).

50,7% (N=219) is akkoord met de stelling *'ouderschap is moeilijker dan ik had verwacht'*. 21,9% staat er neutraal tegenover en 27,4% is niet of helemaal niet akkoord.

Met de stelling, *ik twijfel vaak aan de manier waarop ik mijn kind(eren) opvoed*, zijn 41,3% (N=218) van de ouders niet of helemaal niet akkoord. Een iets kleiner deel van de ouders 39,5% twijfelt wel.

Maar liefst 69,1% (N=217) van de ouders vinden dat ze *genoeg kennis over opvoeding beschikken*, ook vindt 89,5% (N=218) *zichzelf vaardig genoeg om de kinderen goed op te voeden*.

Tenslotte de stelling *'ik voel me voldoende voorbereid om mijn kind(eren) op te voeden in deze samenleving met al haar uitdagingen'* is 12% van de ouders niet of helemaal niet akkoord. 30,8% is neutraal t.o.v. de stelling.

WAT VINDT U ALS OUDER OF OPVOEDER SOMS WEL EENS MOEILIJK IN DE OPVOEDING VAN UW KIND(EREN) OF JONGERE(N)?

Ouders ervaren soms wel eens moeilijkheden in de opvoeding. De grootste moeilijkheid is het helpen omgaan met positieve en negatieve gevoelens van hun kinderen met 49,8% (N=209). Gevolgd door 38,3% (N=209) die het geven van het goede voorbeeld aan de kinderen als moeilijk ervaart. Daarna het corrigeren van ongewenst gedrag 34,9% (N=209), het geven van aandacht en structuur 30,6%. En tenslotte vindt 27,8% van de ouders het moeilijk om het gezag te houden in de opvoeding van hun kinderen.

SELECTEER DE THEMA'S WAAROVER U DE VOORBIJE 12 MAANDEN VRAGEN OF ZORGEN HAD ALS OUDER. "IK HAD ALS OUDER VRAGEN OF ZORGEN OVER..."

Ouders hebben bij deze vraag de volgende thema's het vaakst aangeduid: 1) de vrijetijdsbesteding van de kinderen (52,9%) 2) het schoolwerk van de kinderen (46,2%) 3) het omgaan met positieve en negatieve emoties van de kinderen (45,7%) 4) het gedrag van de kinderen (39,1%) 5) de gezondheid van de kinderen (37,6%) en 6) de cultuur/religie van het kind (32,4%). (De overige thema's waren de leefsituatie van de ouders, de seksualiteit van het kind en andere).

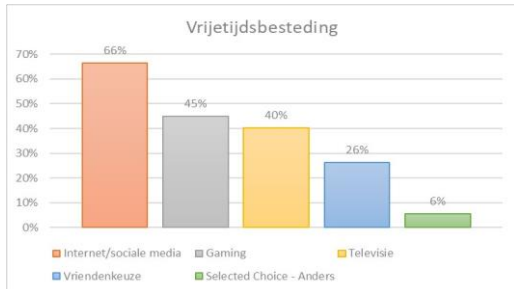
Bij het verder analyseren van deze gegevens worden voor dit eindwerk de thema's onderwijs en gezondheid van het kind niet meegenomen, omdat deze op zichzelf aparte en vooral een zeer brede thema's zijn binnen de opvoedingsondersteuning. Wel wordt er ingezoomd op de zorgen rond vrijetijdsbesteding, de emoties en gedrag van het kind en tenslotte zijn cultuur/religie. Wanneer een categorie geselecteerd werd, kreeg de respondent bij een volgende vraag een onderverdeling per categorie.

OVER WELKE ONDERWERPEN HAD U VRAGEN OF ZORGEN OP VLAK VAN DE VRIJETIJDSEBESTEDING VAN UW KIND(EREN)?

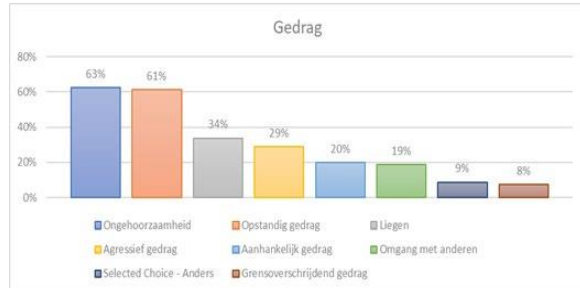
De meeste ouders maken zich zorgen over het gebruik van internet en sociale media (66%). Iets minder dan de helft had ook vragen of zorgen over de virtuele spelletjes die hun kinderen spelen (45%) en (40%) over het televisie gebruik van de kinderen (figuur 5).

OVER WELKE ONDERWERPEN HAD U VRAGEN OF ZORGEN OP VLAK VAN HET GEDRAG VAN UW KIND(EREN)?

Moslimouders maken zich op vlak van het gedrag het meest zorgen over de ongehoorzaamheid van hun kinderen (63%), gevolgd door opstandig gedrag (61%) en in veel mindere mate liegen (34%) en agressief gedrag (29%) (figuur 6).

figuur 5

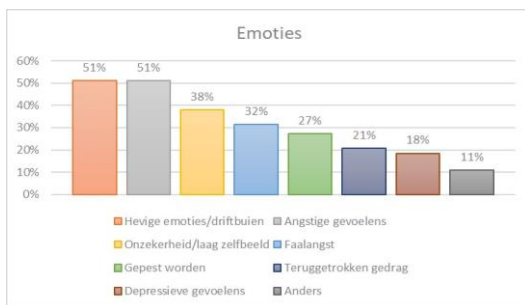
figuur 6

OVER WELKE ONDERWERPEN HAD U VRAGEN OF ZORGEN OP VLAK VAN DE EMOTIES VAN UW KIND(EREN)?

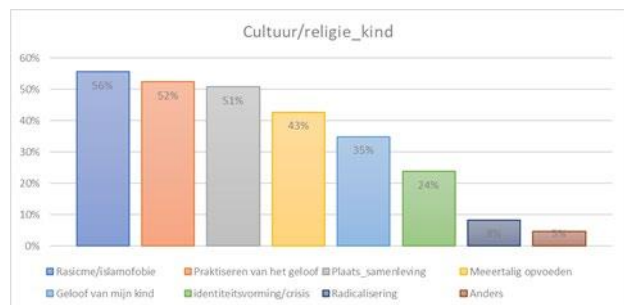
Op vlak van de omgang met positieve en negatieve emoties van hun kinderen hebben moslimouders ook vragen of zorgen. Het vaakst gaat het hier over driftbuien/hevige emotie, samen met angstige gevoelens (51%) en ten slotte over de onzekerheid of het lage zelfbeeld van hun kind (38%) (Figuur 7).

OVER WELKE ONDERWERPEN HAD U VRAGEN OF ZORGEN OP VLAK VAN DE CULTUUR, RELIGIE OF IDENTITEIT VAN UW KIND(EREN)?

De bevroegde ouders hebben vragen of zorgen op vlak van de cultuur, religie of identiteit van hun kind, ook al is dit in mindere mate. In de meeste gevallen gaat dit over racisme en islamofobie (56%), gevolgd door vragen of zorgen over het praktiseren van het geloof (52%) en ten slotte de plaats van hun kind in de samenleving (51%) (Figuur 8).

Figuur 7

figuur 8

Het informele steunnetwerk van moslimouders

De respondenten werden bevraagd over hun informele steunnetwerk. Er konden meerdere keuzes gemaakt worden uit 22 personen vanuit de nabije omgeving met wie ze hun vragen of bezorgdheden deelden. Vervolgens werden ze bevraagd over de tevredenheid met de steun of hulp. Het antwoord kon hier nader toegelicht worden.

MET WIE BESPREEKT U (SOMS) UW OPVOEDINGSVRAGEN OF -BEZORGDHEDEN?

De antwoordopties waaruit de respondenten een keuze konden maken, bestonden uit verschillende informele personen in de directe omgeving van de ouder. Bijvoorbeeld de ouders, schoonouders, familie, schoonfamilie, maar ook een klein deel van meer formele personen, zoals (islam)leerkrachten, kinderopvang en imams.

Uit de gegevens blijkt dat 78,8% (N=203) zich het vaakst richt tot de partner. Gevolgd door de eigen vrienden 48,3%, dan de eigen moeder 38,9% en tenslotte de andere familieleden 32%, waarbij aangegeven wordt dat de zus 30,1% het vaakst geraadpleegd wordt.

IN HET ALGEMEEN, HOE TEVREDEN OF ONTEVREDEN BENT U MET DE STEUN OF HULP DIE U KREEG VAN UW NABIJE OMGEVING?

Van de bevraagde ouders geeft 64,2% (N=201) aan dat ze zeer tevreden of tevreden zijn. Dan is er 23,9% van de ouders, die bij sommige adviezen wel en sommige adviezen niet tevreden zijn en 7,5% van hen geeft aan dat ze ontevreden zijn, waaronder 1% zeer ontevreden.

Zeer tevreden	22.89%
Tevreden	41.29%
Sommigen wel/niet	23.88%
Ontevreden	6.47%
Zeer ontevreden	1.00%

Verschillende ouders geven bij deze vraag aan dat het praten over de opvoeding ventilerend werkt. Ook de herkenbaarheid van bepaalde situaties door anderen werkt geruststellend. Een aantal aanvullingen over de tevredenheid bij deze vraag klinken als volgt:

- *“Sommige dingen zijn vanzelfsprekend bij de opvoeding en vaak helpt het gewoon om herkenbaarheid bij andere mensen te zien/horen”.*
- *“Omdat erover praten inzichten verschaft. Je leert van jezelf maar ook uit inzichten van anderen die het vanuit een andere hoek bekijken.”*
- *“Het gaat om enkele collega's en die ook mijn vrienden zijn in het privé. Omdat ik me telkens goed voel nadat ik ze gesproken heb. Zowel het ventileren alsook de inzichten die ik krijg”.*

Ouders die eerder ontevreden zijn beantwoorden de waarom vraag op de volgende wijze:

- *“Sommige geven meer kritiek dan een luisterend oor.”*
- *“Het advies leunt vaak niet aan bij wat ik voor mijn kinderen voor ogen heb.”*

- *“Omdat hun aanpak niet overeenkomt met mijn visie.”*

We zouden kunnen stellen dat de respondenten over het algemeen tevreden zijn met de steun en/of advies die ze krijgen van hun partner, familie of vrienden. Toch zien we ook nog andere aanvullingen die erop duiden dat er behoefte is naar een ander soort steun:

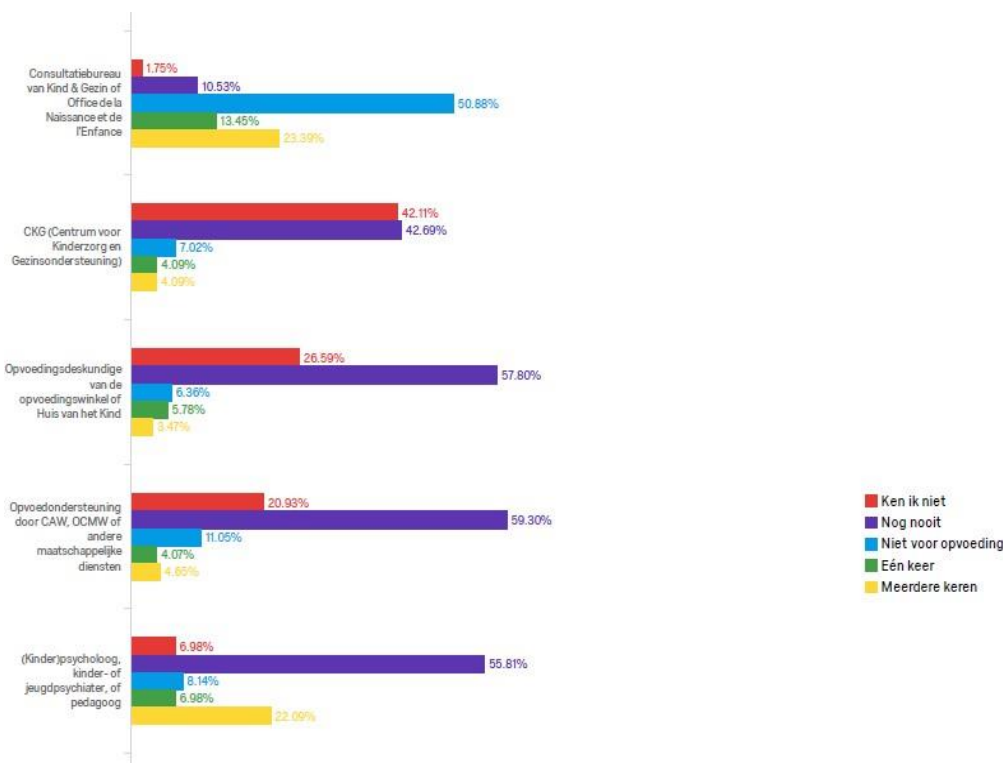
- *“Je polst wel met je omgeving, betekent niet dat je altijd mee eens bent. Bv mijn broer heeft vaak een ander zicht dan ik ...”*
- *“Structuur geven aan je kind is niet altijd evident als je als ouder niet altijd overeenkomt, bv. tijdstippen slapengaan en gamen, huiswerk, het gebed ...”*
- *“Sommigen willen hun visie opleggen en denken dat hun manier de juiste is. Zeker als deze verschilt van de onze.”*

Het formele steunnetwerk van moslimgezinnen.

De vragen die hier gesteld werden zijn de volgende: Tot wie richten moslimouders zich naast de eigen familie of vrienden? Maken ze soms gebruik van professionele organisaties voor hulp, advies of steun bij de opvoeding van hun kinderen? Waarbij meerdere opties konden aangeduid worden. Wat is de reden als er geen gebruik werd gemaakt van de formele steunnetwerken? Er kon een keuze gemaakt worden uit 24 antwoord opties.

VAN WELKE PROFESSIONELE ORGANISATIE(S) HEEFT U AL EENS GEBRUIK GEMAAKT VOOR HULP, ADVIES OF STEUN BIJ DE OPVOEDING VAN UW KINDEREN?

Minder dan 5% van de ouders geeft aan dat ze één of meerdere keren bij een CKG, een opvoedingswinkel/huis van het kind of een CAW of OCMW zijn geweest voor opvoedingsondersteuning. CKG's zijn bij ouders zeer weinig bekend; 84,8% van de ouders geeft aan dat ze er nooit kwamen. Meer dan de helft van de ouders geeft ook aan nog nooit in een opvoedingswinkel of een OCMW/CAW geweest te zijn. De kinderpsycholoog, psychiater en/of pedagoog wordt daarentegen wel iets vaker bezocht, hier geeft 29,7% aan één of meerder keren geweest te zijn. Ouders geven het vaakst aan dat ze Kind en Gezin hebben geraadpleegd, namelijk 36,9%, maar tegelijkertijd geeft 50,9% aan, daar niet geweest te zijn voor een vraag of hulp over de opvoeding van hun kind.

Figuur 9

In het eerste focusgroepgesprek geeft een van de deelnemers aan dat meerdere moslims geen hulp accepteren van professionele organisaties zoals het CAW ondanks dat die hulp wel heel hard nodig is. Naast de taalbarrière spreekt zij van een gebrek aan vertrouwen. Ze spreekt vanuit haar ervaring als vrijwilligster, die actief is in een Antwerpse zelforganisatie die zich vooral richt op vrouwen met een migratieachtergrond. Ze stelt dat er voor deze ouders heel wat drempels zijn die overwonnen moeten worden, vooraleer men beroep zou doen op hulpverlening.

Ook uit de bevraging blijkt dat slechts een heel klein deel van de ouders gebruik maakt van professionele organisaties op vlak van opvoedingsondersteuning. Wat zijn de redenen die ze hiervoor geven?

ALS U WEINIG TOT GEEN GEBRUIK HEEFT GEMAAKT VAN PROFESSIONELE OPVOEDINGSONDERSTEUNING, WAT ZIJN DAN DE REDENEN DAARVOOR? VINK HIERONDER ÉÉN OF MEERDERE ANTWOORDEN AAN.

Het vaakst werden de volgende redenen aangehaald; ze stellen dat ze beschikken over genoeg andere informatie, zoals boeken, folders en websites (44,4%). Ook stellen de bevroegden dat ze geen professionele ondersteuning nodig hebben (39%), of dat hun vraag of probleem niet ernstig genoeg is (31,8%). Tot slot hebben ze het gevoel dat ze voldoende hulp krijgen van hun informele steunfiguren (35,8%).

Ik heb voldoende andere informatie (boeken, folders, websites...)	44.37%
Ik heb geen professionele opvoedingsondersteuning nodig	39.07%
Ik krijg voldoende hulp van familie en vrienden	35.76%
Mijn vraag of probleem is niet ernstig genoeg voor professionele ondersteuning	31.79%
Ik vrees dat professionele organisaties geen rekening houden met mijn religie/cultuur	20.53%
Ik wil liever geholpen worden door iemand met dezelfde achtergrond als ikzelf	10.60%
Ik vrees voor ongewenste adviezen en bemoeienissen	9.93%
Ik heb slechte ervaringen met professionele ondersteuning	5.30%
Ik ben bang om geconfronteerd te worden met racisme/discriminatie	4.64%

Het is hier niet onbelangrijk om te kijken naar de gegevens die te maken hebben met de religieuze leefwereld van deze gezinnen. Zo geeft meer dan 20% aan te vrezen dat de organisaties geen voeling en/of respect hebben met/voor hun religieuze leefwereld. Ook het belang van eenzelfde achtergrond en de angst voor ongewenste bemoeienissen wordt door zo'n 10% van de ouders als belangrijk ervaren. Vervolgens heerst er bij een ruime 10% van de ouders ook het gevoel dat anderen het probleem niet zullen begrijpen of niet zouden kunnen helpen bij het oplossen ervan. Tot slot is er zo'n 5% van de ouders die angst hebben om geconfronteerd te worden met racisme en/of discriminatie of een slechte ervaring hebben gehad met professionele hulporganisaties. Deze gegevens vertegenwoordigen samen een niet te verwaarlozen deel van de aangeduide antwoorden die te kennen geeft dat de opvoedingsondersteuning momenteel niet aansluit op de noden en behoeften van moslimgezinnen.

Hoe het formele steun netwerk er uit zou moeten zien volgens moslimouders

Ouders werden bevraagd naar wat de verwachtingen zijn over opvoedingsondersteuning. Vervolgens naar de manier waarop ze ondersteund willen worden op te groeien in hun rol als opvoeder en tenslotte naar de thema's die ze in het aanbod terug willen zien.

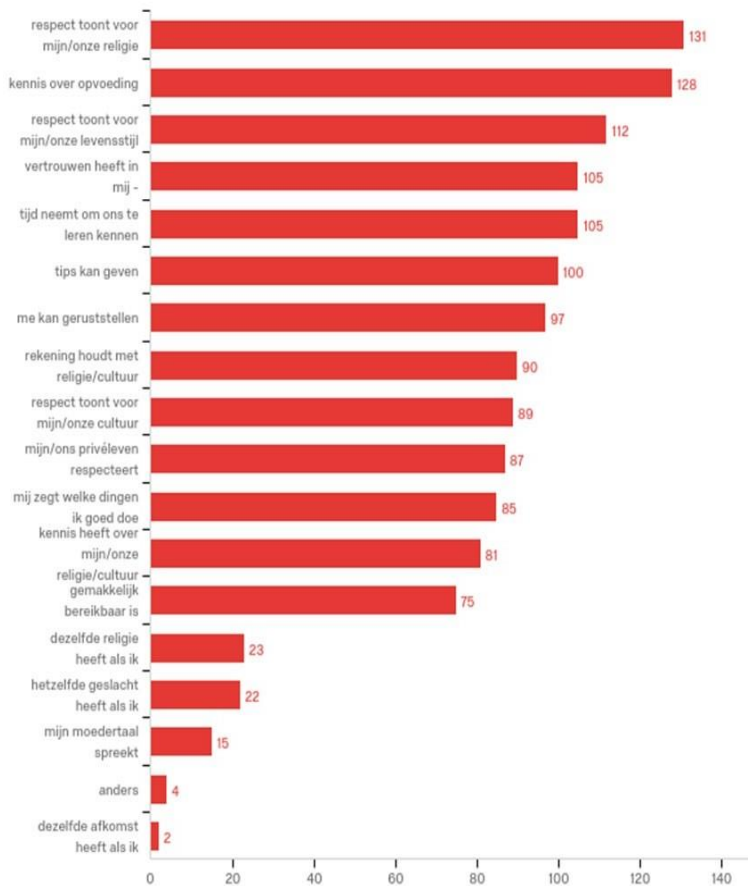
"IK VIND HET BELANGRIJK DAT EEN PROFESSIONELE OPVOEDONDERSTEUNER..."

Wanneer de ouders bevraagd werden over hoe een professionele opvoedingsondersteuning er volgens hen uit zou moeten zien, werd aangegeven dat de volgende zaken voor hen het belangrijkste zijn. De antwoorden zijn heb ik geclusterd in drie thema's:

1) Dat opvoedingsorganisaties rekening houden met de eigenheid als persoon, waaronder hun identiteit als moslim; ze tonen respect voor hun religie (80,4%): dat hun levensstijl gerespecteerd wordt (68,7%); dat er rekening gehouden wordt met de religie/cultuur (55,2%) en dat het privéleven wordt gerespecteerd (53,4%).

2) Dat de organisatie over de juiste kennis beschikt om hen te ondersteunen: dat ze kennis hebben over het opvoeden (78,5%), dat ze de tijd nemen om hen te leren kennen (64,4%) en dat ze kennis hebben over de religie/cultuur (49,7%).

3) Dat de organisatie vertrouwen heeft in hun kunnen en hen versterkt in de opvoeding van hun kinderen: dat de opvoedingsorganisaties vertrouwen heeft in hen (64,4%), hen tips kan geven (61,4%), hen gerust kan stellen (59,5%) en kan zeggen welke dingen ze goed doen (52,2%).

Figuur 10

OP WELKE MANIER ZOU U HET LIEFST GEHOLPEN WILLEN WORDEN OM TE GROEIEN IN UW ROL ALS OPVOEDER?

Op de eerste plaats, met 34,7%, staat de religieuze ondersteuning, vervolgens willen moslimouders een (groter) aanbod van lezingen gebaseerd op wetenschappelijke kaders (32,3%) en op een gedeelde derde plaats (meer) lezingen gebaseerd op religieuze kaders (31,7%) samen met het aanbieden van websites, boeken en brochures over opvoeding.

Deze bijeenkomsten mogen samen met andere ouders georganiseerd worden die in dezelfde situatie zitten. Ook mogen er trainingen zijn die via de moskee gegeven worden of er mogen interactieve workshops georganiseerd worden.

Religieuze ondersteuning	34.78%
Lezingen over wetenschappelijke kaders	32.30%
Lezingen over religieuze kaders	31.68%
Websites, boeken, brochures, ...	31.68%
Bijeenkomsten met lotgenoten	28.57%
Training via de moskee	26.09%
Interactieve workshops	26.09%

We weten van de bevroagde ouders op welke manier ze geholpen willen worden in de opvoedingsondersteuning. Er rest ons nu nog te kijken naar de opvoedings- en gezinsthema's waarvan de bevroagden zouden willen dat zelforganisaties ze zouden aanbieden.

OVER WELKE THEMA'S ZOU U WILLEN DAT ORGANISATIES VAN MOSLIMS OF VAN EEN MOSKEE INFORMATIE AANBIEDEN?

Het antwoord dat door 66,2% (N= 157) van de ouders werd aangeduid was het thema opvoeden volgens de islam, gevolgd door 56,1% die het thema over opvoeden binnen verschillende culturen aan bod willen zien komen. Vervolgens, hoe een moslimkind/jongere het best kan opgroeien in deze maatschappij 54,8% en tenslotte hoe om te gaan met rebellerende pubers 50,3%.

Opvoeding volgens islam	66.24%
Opvoeden verschillende culturen	56.05%
Moslimkind/jongere in deze maatschappij	54.78%
Rebellerende pubers	50.32%
Seksuele voorlichting	47.77%
Opvoeden sociaal media	46.50%
Racisme, discriminatie en islamofobie	45.86%
Identiteit(sontwikkeling)	43.31%
Vragen over de islam	40.76%
Algemene opvoedkunde	38.22%

1.4.3 Bijkomende bevindingen uit de focusgroepgesprekken

De religieuze en pedagogische noden van ouders

Beide focusgroepen bestonden uitsluitend uit moeders. Wanneer ze bevestigd werden over de gewenste ondersteuning op vlak van opvoeding, was het vertrekpunt voor deze moeders de pedagogie of opvoedkunde. Meer specifiek was vooral de vraag hoe je pedagogische kennis kan vertalen in een maatschappelijke, culturele en religieuze context. Eén mama gaf het voorbeeld van een blog die ze volgt. De informatie die ze daarop vindt is uiteraard heel nuttig, maar ze mist wel heel sterk het culturele en religieuze gedeelte. Ouders stellen zich de vraag hoe je je kind het best kan opvoeden in een multiculturele gemeenschap. Ze geven aan dat het nuttig zou zijn dat er pedagogische kennis beschikbaar is die ook met deze culturele en religieuze gevoeligheden rekening houdt.

Voor sommige mama's is het belangrijk dat deze pedagogische kennis religieus onderbouwd wordt. Ze stellen dat heel veel islamitische boeken die vandaag de dag beschikbaar zijn, vertaald zijn vanuit landen die een heel andere context kennen. Deze vertaalde boeken zijn dus absoluut niet toepasbaar hier. Het zou daarom fijn zijn, stellen ze, als er islamitische opvoedboeken zouden zijn die wel rekening houden met de context waarin wij hier in België leven.

Naast een online aanbod, dat uit tekst maar ook uit video's kan bestaan, zouden de moeders het ook wel fijn vinden als er een offline aanbod is van opvoedingsondersteuning. Idealiter gebeurt dit voor deze moeders door professionelen met een migratieachtergrond. Hiermee wordt bedoeld, mensen die ervaring hebben in dat milieu, dus professionals die niet alleen kennis hebben van het pedagogische maar ook van het religieuze en het culturele. Moedergroepen waar mama's bij elkaar komen kunnen interessant zijn, maar enkel op voorwaarde dat er iemand bij zit die de nodige expertise en ervaring heeft. Een professional die de technieken bezit, zodat het meer is dan een groepje moeders die op basis van "eigen ervaringen" spreken, aldus de mama's.

De ontwikkelingspsychologische noden

Bij het overdragen van islamitische kennis vinden de moeders het ook zeer belangrijk om rekening te houden met de ontwikkelingsfase van het kind. Welke kennis is gepast op welk moment en welke rituelen zijn geschikt voor welke leeftijd? Het kan ook gaan over religieus-pedagogische vragen die zeer leeftijdsgebonden zijn. Op welke leeftijd vertel je over bepaalde religieuze zaken aan het kind? Een voorbeeld dat veelvuldig voorkomt, is het (vrijwillig) vasten van kinderen die nog niet in de puberteit zitten. Wat als jonge kinderen per se willen mee vasten – hoe moet je daar als ouder op reageren? En wat kan je bijvoorbeeld vertellen over zaken die gelinkt zijn aan seksualiteit?

Communicatie

Tenslotte zijn de bevestigde moeders ook erg geïnteresseerd in een workshop over communicatie met kinderen in het algemeen, zowel jongere kinderen als adolescenten. Hoe vind je de juiste woorden om een boodschap correct over te brengen aan een kind? Hoe zorg je ervoor dat je een kind op de juiste manier aanspreekt op zijn of haar "stoute" gedrag? Met welke pedagogische of psychologische kennis moet ik rekening houden wanneer ik wil dat mijn kind naar mij luistert? Wat doe ik als ik zie dat mijn kind slechte manieren leert van zijn klasgenoten of volwassenen op school?

Welke invloed kan ik als ouder hebben als mijn kind de meeste (wakkere) uren van de dag doorbrengt op school? Dit zijn allemaal vragen die eerder algemeen van aard zijn en dus gesteld kunnen worden door eender welke ouder.

Toch blijven heel wat moeders ermee worstelen dat er een kloof is tussen de religieuze en culturele beleving die er thuis is en de beleving op school. Ouders hebben het er vooral moeilijk mee in de communicatie met hun kinderen: "Hoe leg ik dit uit aan een 5-jarig kind?" Sommige moeders weten niet hoe ze aan een jong kind kunnen uitleggen dat er religieuze verschillen zijn tussen mensen. Bijvoorbeeld: dat de katholieke kindjes op school geloven dat Jezus een (zoon van) god is, terwijl wij als moslims geloven dat Jezus een mens en Profeet is. Andere moeders doen dit door uit te leggen waar de verschillende religies vandaan komen. Nog andere ouders maken de vergelijking met de gesproken talen: "Op school spreken we Nederlands, thuis spreken we Frans/Marokkaans."

1.4.4 Conclusies uit het PWO-onderzoek

De respondentengroep bestaat uit 162 vrouwen en 31 mannen. De groep bestaat voor bijna 70% uit ouders die in België geboren zijn en samen genomen 473 kinderen opvoeden. Ongeveer 70% van de bevroegde ouders heeft minstens een diploma secundair onderwijs.

Belang van religie

In de opvoeding zien ze op de eerste plaats de Profeet en daarna het geloof als belangrijkste bronnen van inspiratie. Ook is er bijna een unanimitieit over hetgeen dat ze het belangrijkste vinden in hun leven, namelijk zowel het geloof als dat hun kind een moslim is/wordt/blijft. Ze houden rekening met de islamitische voorschriften in de opvoeding. Maar daarnaast hechten ze er ook belang aan dat hun kinderen een plaats vinden in de Belgische maatschappij. In de opvoeding houden ze naast islamitische voorschriften ook rekening met de gebruiken en verwachtingen van de Belgische samenleving. In mindere mate houden ze ook rekening met de etnisch-culturele tradities van de gemeenschap of de voorouders, mits deze niet indruisen tegen de islamitische voorschriften.

Opvoedingservaring, moeilijkheden en zorgen

In de opvoeding is iets meer dan de helft van de ouders vrij zelfzeker over de opvoeding, zo'n 70% vinden dat ze over genoeg kennis over opvoeden beschikken en bijna 90% vind zichzelf vaardig genoeg om kinderen op te voeden.

Toch geeft iets minder dan de helft aan dat ze de opvoeding moeilijker vinden dan verwacht en dat ze twijfelen aan hun manier van opvoeden. Ze ervaren de meeste moeilijkheden bij het helpen omgaan van hun kinderen met positieve en negatieve gevoelens, het geven van het goede voorbeeld en het corrigeren van ongewenst gedrag. Ook geven ze aan dat ze het afgelopen jaar een aantal specifieke vragen of zorgen hebben gehad binnen een aantal thema's.

Wanneer dit nader bekeken wordt, blijkt dat ouders het vaakst vragen hebben over het gebruik van internet en sociale media hun kinderen, vervolgens vragen over de het omgaan met positieve en negatieve emoties van hun kinderen, dan ongehoorzaamheid en opstandig gedrag en tenslotte cultuur/religie gerelateerde vragen. Wat betreft de meeste thema's zullen veel niet-moslimouders met dezelfde vragen zitten.

(In)formele steunnetwerken rondom ouders

Van de bevraagde ouders geeft 80% aan dat ze zich het vaakst richten tot de partner en in veel mindere mate de vrienden en andere familieleden. Zo'n 60% is tevreden tot zeer tevreden met de steun.

In de opmerkingen komt echter wel naar voren dat hun steun niet altijd aansluit op de noden en behoeften. Toch doen de respondenten in vergelijking met andere ouders bijna geen beroep op formele opvoedingsondersteuning. Daarvoor geven ze verschillende redenen. Ten eerste stellen ze dat ze beschikken over voldoende informatie en hulp. Ten tweede stellen ze dat ze geen behoefte hebben aan de steun, en ten derde dat hun problemen niet ernstig genoeg zijn. De informatie waarover ze beschikken bestaat voornamelijk uit boeken, folders en websites. Echter blijkt uit de focusgroepgesprekken dat de informatie die in daarin staat niet aansluit op de context waarin deze ouders hun kinderen opvoeden. Uit zowel de websurvey als de focusgroep gesprekken kwam ook naar voren dat het gemis van de religie- en cultuursensitiviteit een drempel was naar de formele opvoedingsondersteuning. Er is volgens de bevraagde ouders nood aan professionals die kennis hebben van de religieuze en culturele context. Hierbij willen ze dat er rekening gehouden wordt met leeftijdgebonden vragen. Tenslotte vragen de moeders in de focusgroepgesprekken ook naar de specifieke aandacht voor de manier van communiceren binnen de opvoeding van hun kinderen.

Hoe de formele ondersteuning er uit zou moeten zien

Wanneer de ouders bevraagd werden over hoe een professionele opvoedingsondersteuning er volgens hen uit zou moeten zien, werd aangegeven dat: 1) Opvoedingsorganisaties rekening dienen te houden met de eigenheid van deze doelgroep, 2) Dat de organisatie over de juiste kennis beschikt om hen te ondersteunen, 3) Dat de organisatie vertrouwen heeft in hun kunnen en hen versterkt in de opvoeding van hun kinderen. Ze willen het liefst geholpen worden om te groeien in hun rol als opvoeder door religieuze ondersteuning, vervolgens willen ze een (groter) aanbod van lezingen gebaseerd op wetenschappelijke en religieuze kaders. Ook hadden ze graag gezien dat er een groot aanbod is in websites, boeken en brochures enerzijds en bijeenkomsten, trainingen en interactieve workshops anderzijds.

De thema's die ze graag aan bod zien komen, zijn opvoeden volgens de islam, opvoeden binnen verschillende culturen, hoe een moslimkind/jongere het best kan opgroeien in deze maatschappij en ten slotte hoe om te gaan met rebellerende pubers.

1.5 Veranderingsdoelen

Moslimouders zijn over het algemeen tevreden over de opvoeding van hun kinderen, maar anderzijds willen ze toch wel religieuze- en wetenschappelijke informatie ontvangen over de opvoeding van hun kinderen. Daarom dacht ik aan het voorstellen van een denkmodel, dat MOED heet en ouders een vorming aanbiedt die op drie niveaus (ontwikkelingspsychologisch, religieus en pedagogisch) opvoedingsondersteuning kan bieden aan moslimgezinnen. Het doel hiervan is dat ouders meer inzicht verwerven in de leeftijdsgebonden opvoeding en de eigen opvoedingsaanpak. Dit geheel zal ook gelinkt worden aan hun religieuze beleving.

Een ander doel is dat ouders bewust gemaakt worden van de eigen sterktes (de empowerment), die ze in kunnen zetten in de opvoeding van hun kinderen. Door het ondersteunen van de ouders zal ook de draagkracht van de gezinnen vergroot worden, wat een positief effect zal hebben op het welbevinden van de kinderen.

Deze bevindingen worden gelinkt aan het woord 'moed', omdat het toch wel wat moed vraagt wanneer ouders in de huidige westerse maatschappij hun kind bewust een islamitische opvoeding willen geven. Ook heeft het woordje MOED een 'empowerende' boodschap.

Hoofdstuk 2 Theoretische analyse

In de eerste fase van dit eindwerk blijkt uit het praktijkgerichte onderzoek dat moslimouders op zoek zijn naar ondersteuning en advies wanneer ze hun kinderen willen opvoeden in de Belgische maatschappij. In dit theoretische gedeelte wordt de probleemstelling belicht vanuit drie verschillende invalshoeken. Deze invalshoeken gaan uit van de noden en behoeften van moslimouders zoals deze blijken uit het PWO-onderzoek en mijn probleemverkenning. Daarbij wordt er ook gekeken naar wat de noden en behoeften van hun kinderen zijn om zich goed te kunnen ontwikkelen. Elk van deze invalshoeken worden gelinkt aan een onderzoeksvraag voor mijn theoretische analyse.

- Zijn er vanuit de ontwikkelingspsychologie opvoedingsstrategieën die kunnen worden aanbevolen voor verschillende leeftijdscategorieën, en zo ja, welke? (Ontwikkelingspsychologische invalshoek)
- Welke visies op opvoeden in gezinscontext en opvoedingsondersteuning zijn er te vinden in islamitische bronnen? (Religieuze invalshoek)
- Welke opvoedingsmodellen kunnen aansluiten op de noden van moslimouders in het creëren van een optimale pedagogische omgeving? (Pedagogische invalshoek)

De eerste invalshoek van waaruit de probleemstelling wordt benaderd, is die van de ontwikkelingspsychologie. Hierin wordt besproken wat de kenmerken zijn van de verschillende ontwikkelingsfasen die een kind doorloopt en welke invloed ze hebben op de opvoedingsaanpak. Er is gekozen voor deze invalshoek, omdat de wijze waarop deze fasen doorgemaakt worden, bepalend zijn voor de manier waarop het kind later in het leven zal staan in de eigen relatievorming, in de relatie met de eigen kinderen en hun opvoeding (Baeten, 2018-2019). De visie vanuit de ontwikkelingspsychologie is daarom belangrijk en relevant binnen de opvoedingsondersteuning. Aan de hand van verschillende modellen en theorieën wordt er per ontwikkelingsfase, enerzijds de kenmerken van het gedrag en anderzijds de taak die de ouder heeft in de ontwikkelingsondersteuning van het kind uiteengezet.

Omdat religie ook een belangrijk aspect is dat meegenomen wordt in de opvoeding bij moslimgezinnen, wordt er in de tweede invalshoek voor een groot deel gebruik gemaakt van literatuur die bestaat uit boeken van islamitische pedagogen en predikers, die geschreven hebben over de opvoeding van kinderen en waarbij er telkens gerefereerd werd naar de Koran en het leven van de Profeet. De keuze van de literatuur heeft als doel het opvoeden te bekijken door de bril van islamitische opvoedingspedagogiek om daarmee tegemoet te komen aan de noden en behoeften van moslimouders uit het PWO-onderzoek. Een ander doel van deze invalshoek is het maken van een overzicht van verschillende soorten boodschappen waar moslimouders mee te maken krijgen in de opvoedingspedagogiek.

In de derde invalshoek wordt de vraagstelling bekeken vanuit een pedagogische bril aan de hand van verschillende theoretische modellen die de dynamiek van gezinnen in kaart brengen. Dit om een beeld te schetsen van de interne en externe factoren die de ouder-kindrelatie beïnvloeden.

Ook wordt gekeken naar de opvoedingsstijlen van ouders die belang hechten aan autoriteit in de opvoeding, waarna er nagegaan wordt welke stijl het best aansluit bij een islamitische opvoedingspedagogie. Tenslotte worden er twee opvoedingsmodellen nader bekeken die deze ouders kunnen versterken in hun rol van opvoeder, waarbij de nadruk gelegd wordt op de ondersteuning vanuit het informele netwerk.

2.1 Opvoedingsondersteuning vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief

2.1.1 Inleiding

Uit de bevindingen in het PWO-onderzoek blijkt dat moslimouders regelmatig niet goed weten hoe ze met sommige opvoedingsproblemen om moeten gaan. Ze geven aan dat ze de meeste moeilijkheden ondervinden bij het helpen omgaan van hun kinderen met positieve en negatieve gevoelens, het geven van het goede voorbeeld en het corrigeren van ongewenst gedrag.

Gedragingen van kinderen veranderen naargelang de leeftijdsfase. Kennis van een bepaald gedrag dat past binnen een ontwikkelingsfase en de kennis over de aanpak die past bij de leeftijd van het kind zijn belangrijk binnen de opvoeding. Daarom wordt er in deze invalshoek getracht een antwoord te vinden op de volgende vraag: Zijn er opvoedingsstrategieën die kunnen worden aanbevolen voor verschillende leeftijdscategorieën, en zo ja, welke?

Om ouders op een verantwoorde manier te kunnen ondersteunen in de opvoeding van hun kinderen is het belangrijk om te achterhalen wat een kind, in zijn verschillende leeftijdsfasen, nodig heeft om zich goed te kunnen ontwikkelen. Om dit te kunnen begrijpen wordt er doorheen deze invalshoek gekeken naar wat ontwikkeling is en hoe de verschillende leeftijdsfasen van het kind er uitzien. Dit wordt gedaan vanuit drie fasen: de babyfase, van waaruit de gehechtheidsrelatie ontstaat, de lagere schoolleeftijd en de adolescentiefase.

In het eerste deel van deze invalshoek worden de verschillende modellen en theorieën besproken die gebruikt worden in het tweede deel. Daar wordt aan de hand van de verschillende modellen, per ontwikkelingsfase, een uiteenzetting gedaan van enerzijds de kenmerken en gedragsproblemen die in bepaalde leeftijdsfasen als normaal beschouwd worden en anderzijds de taak die de ouder heeft in de ontwikkelingsondersteuning van het kind. Daarbij wordt er vanuit het balansmodel gekeken naar mogelijke risicofactoren die een invloed kunnen hebben op gezinnen. Na het analyseren van deze gegevens wordt er gekeken naar belangrijke bouwstenen in de opvoeding die vanuit de ontwikkelingspsychologische invalshoek gehanteerd kunnen worden in de verschillende leeftijdsfasen. Een aantal begrippen die in deze invalshoek regelmatig voorkomen, zullen eerst nader toegelicht worden in de volgende paragraaf.

2.1.2 Begrippenkader

Ontwikkelingsfasen

De fasen geven een psychologisch beeld weer van de verschillende stadia die een kind doorloopt zoals, de babytijd, de peutertijd, de lagere schoolleeftijd, of de adolescentiefase. Bij elke fase horen vaardigheden en gedragingen (taken) die passen bij de leeftijd van het kind (Meurs, 2017-2018).

Problematisch gedrag

Dit is wanneer gedragingen zoals angst, somberheid, druk gedrag, koppigheid en agressie, die tot op zekere hoogte normale verschijnselen zijn, langdurig en intens optreden.

Het gedrag is ook problematisch naar gelang het moment waarop ze optreden (Meij, 2011). Onderzoek in de ontwikkelingspsychologie bepaalt wat de grenzen zijn voor 'normaal gedrag' bij kinderen (Ramaekers & Suissa, 2010).

Ontwikkelingstaken

De psychologische taken waarmee een kind in redelijk vaste volgorde geconfronteerd wordt (Meij, De basis van opvoeding en ontwikkeling, 2011). Ze worden bepaald door veranderingen op biologisch, psychisch en sociaal vlak. Ze zijn het gevolg van lichamelijke groei, invloed van hormonen, sprongen in het denkvermogen of de hersenontwikkeling. Soms worden ze geprikkeld vanuit de omgeving in de vorm van eisen, verwachtingen en taken (Spanjaard & Slot, 2015)

Basisbehoefte

In de verschillende ontwikkelingsfasen verwerft een kind bij de normale ontwikkeling, autonomie, competentie en verbondenheid (Schotanus-Dijkstra, 2019). Deze zijn noodzakelijk in de ontwikkeling van de eigen identiteit. De ouder heeft hierin de meeste invloed (Baeten, 2013). Wanneer deze vervuld worden, zijn er positieve gevolgen merkbaar op zowel het gebied van welbevinden, als gezonde levensstijl. Wanneer er niet voldaan wordt aan de basisbehoeften kan het groeiproces tegengewerkt worden (Schotanus-Dijkstra, 2019).

Beschermende en risicofactoren

Risicofactoren hebben een negatieve invloed op het beheersen van ontwikkelingstaken en vergoten de kans op het ontstaan, het in stand houden of het verergeren van problemen. Beschermende factoren hebben positieve invloed op ontwikkelingstaken in geval van probleemsituaties (Meij & Deniz, 2013).

2.1.3 Het belang van opvoeden vanuit de ontwikkelingspsychologie

Moslimouders die vragen of zorgen hebben over de opvoeding zijn daarmee niet anders dan andere ouders. Uit het onderzoeksrapport van Kind en Gezin over de leefsituatie van kinderen in Vlaanderen (2017) blijkt 60% van de ouders het afgelopen jaar vragen of zorgen heeft gehad over de opvoeding van hun kinderen. Pedagogische en ontwikkelingspsychologische literatuur geeft volgens Van Yperen (2009) aan dat veel gedragsproblemen verbonden zijn aan de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt (Ramaekers & Suissa, 2010). Meij (2011) stelt in een publicatie van het Nederlands jeugdinstituut over de basis van opvoeding en ontwikkeling dat het omgaan met die problemen behoort tot de alledaagse opvoedingstaken van de ouders. Wel is ondersteuning van ouders aangewezen, dit om verergering van de problematiek te voorkomen. Belangrijk hierin is dat de ondersteuning gebaseerd dient te zijn op wetenschappelijke kennis die voor een gezonde ontwikkeling en opvoeding typerend zijn. Kennis hierover zal ouders handvaten bieden om hen over veel opvoedingsproblemen heen te helpen (Meij, 2011).

Daarom neemt de ontwikkelingspsychologie van het kind een bijzondere plaats in wanneer het gaat om opvoeden en ouderschap (Ramaekers & Suissa, 2010).

Omdat niet alleen de ontwikkelingspsychologie maar ook de pedagogie een grote rol spelen inzake opvoeding en ouderschap, wordt er in de derde invalshoek dieper ingegaan op de pedagogische omgeving waaraan voldaan moet worden om de opvoeding van een kind zo goed mogelijk te laten verlopen.

2.1.4 Modellen en theorieën van ontwikkeling

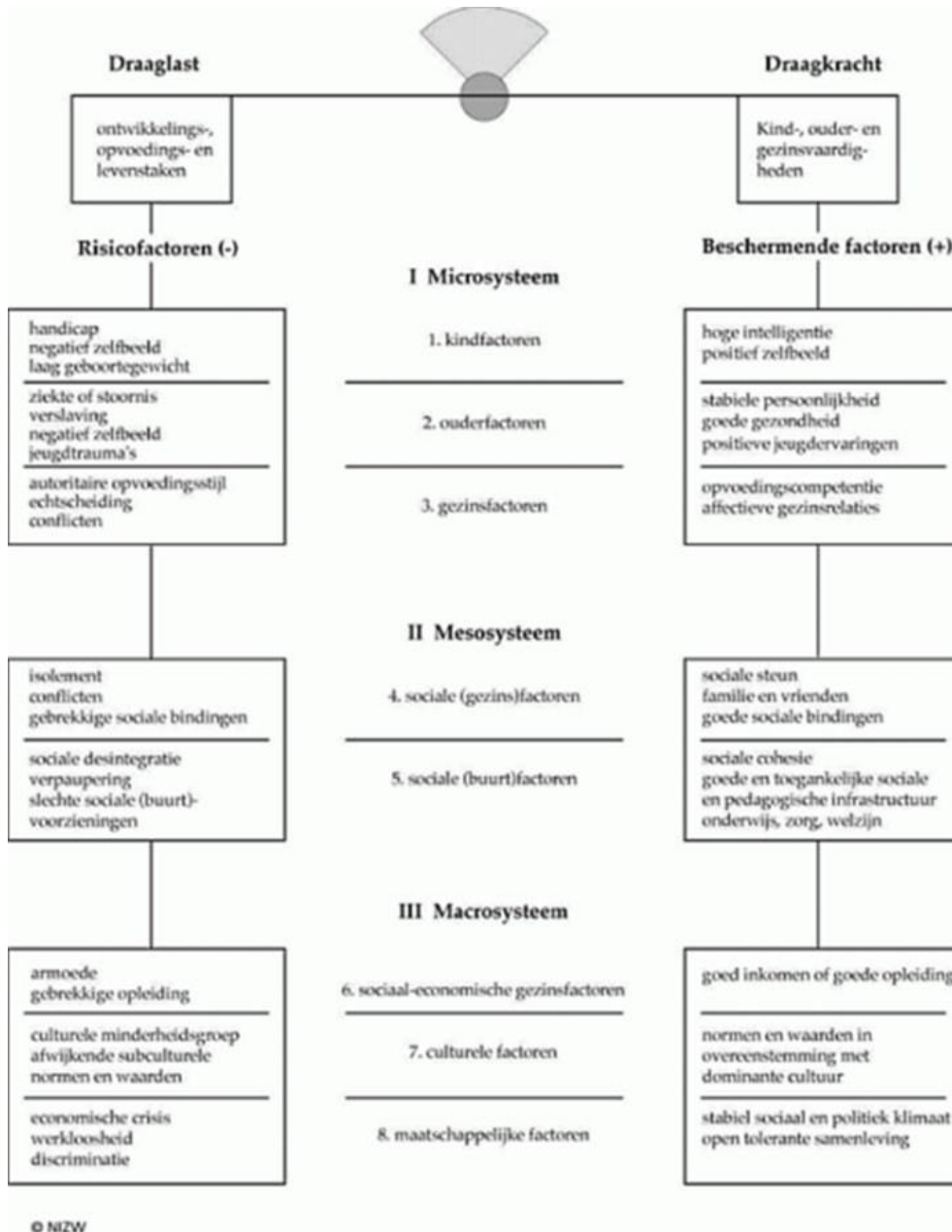
Een kind is tijdens het groeiproces voortdurend aan het ontwikkelen, waardoor het verandert en transformeert. De ontwikkeling komt tot stand door ontwikkelingstaken die verbonden zijn aan ontwikkelingsfasen die elkaar opvolgen in een dynamisch proces (Meurs, 2017-2018). Voor een optimale ontwikkeling is er een balans nodig tussen de taken en de mogelijkheden die op microniveau, gecreëerd worden (Van Crombrugge, 2009). Naast de ontwikkelingsfasen verandert een kind ook door (meestal pijnlijke) ervaringen, zoals gedwongen veranderingen, die ontwikkelings-interferenties worden genoemd. Deze kunnen op elk moment voorkomen in het leven van een kind (Meurs, 2017-2018), (Van Crombrugge, 2009). De aanwezigheid van een evenwicht tussen beschermende en risicofactoren zorgen dat een kind zich op een goede manier kan ontwikkelen (Van Crombrugge, 2009). Het opvoeden van een baby, peuter, lager schoolkind of een adolescent vergt telkens een andere aanpak in de opvoeding. Ze hebben elk hun specifieke noden om zich in een veilige omgeving te kunnen ontwikkelen. Een baby heeft nood aan een gehechtheidsrelatie met de opvoeder, zodat hij zijn eigen zelfregulatie kan ontwikkelen, zoals bijvoorbeeld een slaap- of voedingscyclus. Vanaf het tweede levensjaar richt de peuter zich meer naar de buitenwereld en ontwikkelt daardoor meer autonomie, die door veel ouders herkend wordt als de 'nee'-fase. De kleuter zal vanaf het derde levensjaar meer initiatief nemen om sociale interacties aan te gaan met de leeftijdsgenoten (Meurs, 2017-2018). Ook in de verdere ontwikkeling van het kind kunnen verschillende thema's onderscheiden worden die herkenbaar zijn voor een bepaalde periode in de ontwikkeling. Ze worden ontwikkelingsopgaven genoemd. Robert J. Havighurst (1948) is de grondlegger van deze theorie, die later verder uitgewerkt wordt door vele anderen (Meij, 2011). Door deze taken goed te vervullen zal het kind kennis en vaardigheden aanleren en zich verder ontwikkelen. Echter, wanneer een taak niet, of niet voldoende, uitgevoerd kan worden heeft dit gevolgen voor latere taken en kan de ontwikkeling van het kind vertraagd worden of ontsporen. Het is dus erg belangrijk dat er een goede afstemming gebeurt van de pedagogische omgeving op iedere fase van het kind (Meij, 2011).

In de paragraaf 'kinderen groeien in stappen', wordt er per ontwikkelingsfase gekeken naar de ontwikkelingstaken die relevant zijn voor de ouders met opgroeiende kinderen. Volgens Meij (2011) dienen bij overzichten van ontwikkelingstaken, de leeftijdsperiodes niet al te strikt te worden genomen. Wel belangrijk is dat de ouder per periode de thema's extra veel aandacht geeft. Ook nadat de ontwikkelingsopgave volbracht is, blijft het thema belangrijk (Meij, 2011). Daarnaast wordt er gekeken naar de basisbehoeften die ontstaan zijn vanuit de humanistische psychologie van o.a. Abraham Maslow. Die psychologie gaat ervan uit dat elk mens vanaf de geboorte gedreven wordt om zichzelf te ontwikkelen en ontplooiën. Maslow noemt dit de 'zelfactualisatie'. Echter kan die zelfactualisatie alleen tot stand komen wanneer bepaalde basisbehoeften van de mens vervuld worden.

Deze theorie, die de basisbehoefte theorie wordt genoemd, wordt voorgesteld in een piramide waarin de basisbehoeften in een bepaalde rangorde weergegeven worden (Schotanus-Dijkstra, 2019). Volgens deze theorie kan je pas naar een volgend 'niveau' wanneer het vorige volbracht is. De theorie wordt in diverse vakgebieden ingezet en is erg populair, echter is deze theorie over de basisbehoeften niet wetenschappelijk bewezen. Dit in tegenstelling tot de zelfdeterminatietheorie van Edward Deci en Richard Ryan die een halve eeuw later werd ontwikkeld.

In deze theorie wordt er uitgegaan van drie basisbehoeften, namelijk autonomie, competentie en verbondenheid. Ze zijn in hun studie tot de conclusie gekomen dat enkel deze basisbehoeften de mens motiveren om positief gedrag te blijven ontwikkelen. Onderzoek hierin wijst ook telkens uit dat wanneer deze basisbehoeften vervuld worden er positieve gevolgen merkbaar worden op zowel het gebied van welbevinden, als een gezonde levensstijl. Het groeiproces kan echter tegengewerkt worden wanneer er niet voldaan wordt aan elk van de basisbehoeften (Schotanus-Dijkstra, 2019). De ouder heeft in de ontwikkeling van het kind de meeste invloed op de basisbehoeften gedurende de verschillende leeftijdsfasen. Aan de hand van de ontwikkelingsstadia van het psychosociale model van Erikson wordt er enerzijds gekeken naar de ouder als opvoeder, die als taak heeft een balans te creëren tussen de taken en de mogelijkheden op microniveau. Het psychosociale model van Erik Erikson is het meest bekende voorbeeld uit de ontwikkelingsmodellen dat betrekking heeft op het hele leven van de mens. Het omschrijft acht verschillende fasen van de identiteitsontwikkeling van de mens. In zijn theorie staat het begrip 'identiteit' centraal. Daarbij besteedt Erikson veel aandacht aan de socioculturele invloeden (Baeten, 2018-2019). Anderzijds wordt er gekeken naar de normale opvoedproblemen die vaak voorkomen, waarvan de kennis ervan, bijdraagt in het versterken van de ouder in zijn rol.

Wanneer er vroeger in de opvoeding gekeken werd naar de probleemontwikkeling van kinderen, vertrok men altijd vanuit de invloed van de ouders (Meurs, 2019-2020). Nu is men zich ervan bewust dat verschillende factoren invloed kunnen hebben op het leven van een kind. We kunnen deze onderverdelen in beschermende- en risicofactoren (Meij & Deniz, 2013). Op kindniveau kunnen deze plaatsvinden op zowel persoonlijk vlak, (biologische en psychologische kenmerken van het kind) als op niveau van de omgeving, (het gezin, de school/ leeftijdsgenoten en de (culturele) leefwereld/de sociaaleconomische omgeving). Dit wordt het bio-psycho-sociaalmodel genoemd (Meurs, 2019-2020). De risicofactoren vergroten de kans op het ontstaan, het in stand houden of het verergeren van problemen (Meij & Deniz, 2013). Het proces om een plaats te vinden in de maatschappij wordt hierdoor bemoeilijkt (Meurs, 2016). In geval van problemen is het van groot belang dat gezinnen begeleid worden (Meurs, 2019-2020). Het balansmodel van Bakker e.a. (1998) (figuur 11) is een schematische voorstelling van zowel de beschermende als de risicofactoren van een kind op drie niveaus, het micro-, meso- en macroniveau. Dit schema, dat dient als kader voor gezins- en opvoedingsondersteuning, kan gebruikt worden om gezinsmodellen weer te geven om zo heel gericht opvoedingssteun aan te bieden (Crombrugge 2009). Het balansmodel toont ook problemen die niet altijd op microniveau opgelost kunnen worden. Oorzaken van probleemgedrag komen zowel bij het kind als bij de omgeving voor. Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor mogelijke oplossingen. De ouders kunnen een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van hun kinderen, wanneer hun draagkracht vergroot wordt. Dit betekent dat beschermende factoren gemobiliseerd moeten worden op zowel micro-, meso- als macroniveau van de ouder.

Figuur 11: Bron: Bakker, I., Bakker, C., Van Dijke, A. & Terpstra, L. (1998). O&O in perspectief (p.21). Utrecht: NIZW.

2.1.5 Kinderen groeien in stappen

Eerder is gezien dat moslimouders de meeste moeilijkheden ervaren in de wijze waarop ze hun kind veiligheid bieden en in het corrigeren van ongewenst gedrag. Kennis van het gedrag, dat past binnen een ontwikkelingsfase en de manier waarop basisbehoeften van kinderen door de ouders beantwoord kunnen worden, zal bijdragen aan het versterken van de ouders. Daarom wordt er in dit tweede deel informatie gegeven over de kenmerken van vijf ontwikkelingsfasen. Er wordt beschreven welke probleemgedragingen als normaal beschouwd worden binnen elke fase. Ook wordt er gekeken naar de ontwikkelingstaken die het kind bij een normale ontwikkeling verwerft en tenslotte, hoe ouders hun kind kunnen ondersteunen terwijl ze rekening houden met de basisbehoeften.

De ontwikkeling van de baby

In deze levensfase is het opbouwen van een veilige gehechtheidsrelatie met een of beide ouders het belangrijkste. Het veilig gehechte kind verkent de omgeving vanuit de ouder als veilige basis. De zelfstandigheid en de ontwikkeling van het kind als individu (=individuatie) worden steeds duidelijker. Bij een goede ontwikkeling wordt hier de basis gelegd voor het vertrouwen in het eigen kunnen, maar ook vertrouwen in de ander (Meij, 2011). Erikson noemt dit het eerste stadium waarin de mens als baby vertrouwen moet krijgen om in het leven te durven stappen. Dit wordt het stadium van *basisvertrouwen vs. fundamenteel wantrouwen* genoemd (Baeten, 2018-2019). De gehechtheidsrelatie is een belangrijke bouwsteen in de ontwikkeling van het basisvertrouwen van het kind. John Bowlby (1907-1990) was de grondlegger van de gehechtheidstheorie. Hij stelt dat een mens genooddaakt is om te leven in sociale verbanden. Dit gedrag is instinctief en komt voort uit de nood van de mens om te overleven. Vanuit de ouder-kindrelatie betekent dat het volgende: de ouder is de zorgfiguur die als veilige basis beschikbaar is voor zijn kind. Wanneer het kind 'nood en bedreiging voelt' zal het de ouder aanklappen. Anderzijds zal het kind de ouder ook loslaten om 'op verkenning te gaan'. Er zal zich, in de relatie met de ouder, een gehechtheidsstijl ontwikkelen die eigen is aan het kind en een belangrijke rol zal spelen in zijn verdere leven. Het gehechtheidstype heeft invloed op de manier waarop het opgroeiende kind relaties aangaat met andere mensen. Daarnaast heeft het ook een rol in de ontwikkeling van het zelfbeeld van een kind. De gehechtheidsontwikkeling stopt echter niet in deze levensfase, het is een proces dat zich mee blijft ontwikkelen tot aan de volwassenheid en zal in dat stadium ook verder leven tussen de partners. (Meurs, 2017-2018). Er zijn in de eerste leeftijdsfase enkele gedragingen die als normale problemen bestempeld kunnen worden. Dit zijn problemen met eten, slapen, huilen, angst wanneer de ouder het kind verlaat of angst voor vreemden. De taak van de ouder is enerzijds het kind emotioneel ondersteuning te bieden in het eerste levensjaar. Dit betekent dat er op 'sensitieve' en 'responsieve' wijze op de behoefte van het kind wordt gereageerd. De ouder ondersteunt het kind op een positieve manier en laat de betrokkenheid bij de emotionele gevoelens van het kind duidelijk blijken (Meij & Deniz, 2013).

De ontwikkeling van de peuter/kleuter

Zowel het imitatie- als het voorstellingsvermogen ontwikkelt zich in deze periode. Ook wordt hier de basis gelegd voor de taalontwikkeling. Vanaf het derde levensjaar begint het kind oog te krijgen voor leeftijdsgenootjes en leert het kind om met hen om te gaan. De communicatieve vaardigheden zorgen ervoor dat dit niet telkens uitloopt op een conflict of het afzijdig gehouden worden door de ouder. Het kind leert eerst van zijn opvoeder wat de omgangsvormen en grenzen zijn. Later kan het kind dit zelf reguleren. (Een voorbeeld hiervan is zindelijkheid, of het verbod van gebruik van bepaalde dingen). Tenslotte leert het kind zich hier ook te identificeren met de sekse-rol, als jongen of meisje (Meij, 2011). In dit tweede stadium, leert de peuter zichzelf te zien als een autonoom persoon in het stadium van *autonomie vs. twijfel/schaamte* (Baeten, 2018-2019). De steun van de ouder is voor de ontwikkeling van de autonomie en de ontdekking van de eigen 'ik' in het tweede stadium een belangrijk thema. De ouder creëert zoveel mogelijk kansen voor het kind om dingen te ontdekken. Daarbij is het wel belangrijk om de omgeving van het kind te structureren en duidelijke grenzen te stellen. Ook de communicatie met het kind speelt in deze fase een grote rol (Meij & Deniz, 2013).

Later leert het kind, initiatief te nemen in het stadium van *initiatief vs. schuld* (Baeten, 2018-2019). Het kind zal in deze periode, ook te maken krijgen met angst voor vreemden, onbekende situaties en problemen die gerelateerd zijn aan emotieregulatie, zoals driftbuien en koppigheid. Daarnaast zijn er problemen met kinderen die niet zindelijk zijn, ongehoorzaam zijn en druk gedrag vertonen. De ouder dient ook hier emotionele steun te blijven bieden en het kind de ruimte te geven om autonoom te zijn. Dit met behulp van structuur en grensafbakening (Meij & Deniz, 2013).

De ontwikkeling van lagereschoolkinderen

In deze periode wordt het kind meer onafhankelijk van de ouder en kan het steeds beter voor zichzelf zorgen. Dit zijn taken zoals zichzelf wassen, aankleden en eten. Daarnaast wordt het kind onderworpen aan de verwachting van de maatschappij om te leren lezen, schrijven en rekenen. Het kind leert hierin om in een schoolse context verschillende rollen aan te nemen. Enerzijds de leerlingrol, anderzijds het langere tijd concentreren op een bepaalde taak. Ook ontwikkelt het kind, in zijn relatie met anderen, het vermogen om vanuit andermans perspectief de zaken te zien (=decentratie). Naast het aanleren van schoolse vaardigheden is een andere belangrijke taak het opbouwen van relaties en de acceptatie door de groep van leeftijdsgenoten (Meij, 2011). In dit vierde stadium leert het kind om ijverig te zijn in het stadium van *vlijt/goedkeuring vs. minderwaardigheid* (Baeten, 2018-2019). Wanneer het kind opgroeit in een veilige gezinssituatie waarin de voorgaande basisdimensies een belangrijke rol spelen, zal het makkelijker contacten kunnen leggen met leeftijdsgenoten. Dit is in deze periode een belangrijke bouwsteen. Daarnaast is een stimulerende werkomgeving bevorderend voor de concentratie en het doorzettingsvermogen. Niet alleen de ouder speelt een grote rol in deze vierde dimensie, deze wordt gedeeld met de schoolse context die ook een grote invloed heeft op de ontwikkeling van het kind. De normale gedragsproblemen die hier vaak voorkomen zijn ruzie maken met, of gepest worden door de leeftijdsgenoten. Problemen met de concentratie, verminderende schoolprestaties of het niet naar school willen gaan. Ook kleine incidenten met diefstal of vandalisme kunnen voorkomen (Meij & Deniz, 2013).

De ontwikkeling van adolescenten

De emotionele onafhankelijkheid is op deze leeftijd ver gevorderd. Dit heeft veel te maken met de overgang naar het voortgezet onderwijs. Deze adolescentieperiode wordt gekenmerkt door lichamelijke veranderingen. Het kind neemt een nieuwe positie in. Niet alleen ten opzichte van het eigen lichaam, maar ook ten opzichte van de ouders. Tegenover leeftijdsgenoten gaat seksualiteit een steeds grotere rol spelen (Meij, 2011). Spanjaard (2015) voegt hieraan toe dat de puber bij cultuurverschillen de verschillende normen goed kan onderscheiden. Daarnaast kan de puber goed inschatten welke vaardigheid passend is in de betreffende culturele context (Spanjaard & Slot, 2015). In dit vijfde stadium ontdekt de adolescent de eigen identiteit in het stadium van *identiteit vs. rolverwarring* (Baeten, 2018-2019). Hierin is het belangrijk dat de ouder zijn of haar adolescent de ruimte geeft om zijn eigen positie te bepalen ten opzichte van hen. Daarnaast zal hij dit ook doen ten opzichte van zijn leeftijdsgenoten en zichzelf. Dit zal hem na een periode van experimenteren brengen bij een eigen waardensysteem. De ouder heeft hier de taak om een relatie op te bouwen, met zijn kind, die evenwaardig is. Ook is een positieve voorbeeldfunctie hier erg belangrijk.

Normale problemen die veel voorkomen in deze periode zijn occasioneel spijbelen, problemen met autoriteit, twijfels over de identiteit, het uiterlijk of de toekomst en occasioneel zijn er problemen met alcohol en drugs gebruik (Meij & Deniz, 2013). Gedurende de ontwikkeling kunnen ook psychologische problemen ontstaan die beïnvloed worden door verschillende factoren. Er ontstaat hierdoor een interactie tussen enerzijds de risicofactoren en anderzijds de beschermende factoren (Meurs, 2019-2020).

2.1.6 Uitdagingen voor moslimouders

In wat volgt wordt dieper ingegaan op de risico- en beschermende factoren en hun belang in bepaalde ontwikkelingstaken, die specifiek zijn voor de moslimouders met schoolgaande kinderen.

In 'modellen en theorieën van ontwikkeling' is aangehaald dat het groeiproces tegengewerkt kan worden wanneer er niet voldaan wordt aan de basisbehoeften zoals autonomie, competentie en verbondenheid (Schotanus-Dijkstra, 2019). In de eerste leeftijdsfase speelt vooral de ouder een prominente rol in de ontwikkeling van deze basisbehoeften (Meij & Deniz, 2013). De eerste separatiefase vindt plaats tijdens de kindertijd wanneer het kind zijn autonomie verwerft. Vanaf hun tienerjaren gaan kinderen op zoek naar een eigen identiteit, waarbij ze zich losmaken van hun gezin. Dit is de tweede separatiefase. Hierin hebben ze de taak om hun kinderlijke identiteit in twijfel te trekken en opnieuw vorm te geven. Deze tijdelijke identiteitscrisis kan lang en intens zijn, maar wordt in deze fase toch als normaal beschouwd. De zoektocht bij moslimjongeren vindt plaats op verschillende gebieden zoals cultuur, religie en geschiedenis. Ze vinden de eigen cultuur en religie belangrijk, maar ze voelen ook dat dit in de westerse maatschappij niet vanzelfsprekend is (Meurs, 2016).

Volgens Erikson kan de adolescent zijn identiteitscrisis veilig doormaken wanneer zowel het gezin als de samenleving een ondersteunende rol bieden. De ouders dienen in dat geval genoeg op de hoogte te zijn van wat er zich in de samenleving afspeelt. Het proces van 'los strijden' dat in de westerse samenleving langdurig en sterk aanwezig is na WOII, is iets waarmee moslimgezinnen door de migratie ook mee te maken krijgen, maar minder bekend mee zijn. De taak om een voorbeeld te zijn voor hun kind, maakt de ouders onzeker in hun opvoeding (Meurs, 2016). Bijvoorbeeld wanneer kinderen de klemtonen en de opvoeding van de ouders in vraag stellen, zijn deze ouders minder bekend met de dialooghouding die gehanteerd wordt in westerse gezinnen (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). De onzekerheid maakt dat ze de opvoeding loslaten en soms geen weet hebben van wat hun kinderen doen. Andere ouders gaan juist harder optreden, maar ook de repressieve houding is eigenlijk niet goed. Ouders beschikken zelf niet altijd over de juiste of voldoende kennis, om de religieuze vragen van hun kinderen te beantwoorden (Van Crombrugge, 2008). Deze processen maken dat het kind in zekere zin de macht overneemt en de ouder daarbij zijn autoriteit verliest (Meurs, 2016). Hierdoor blijven ouders met vragen zitten over de aard en de band met hun kinderen. Over de complexe opvoedingssituaties waarmee ze geconfronteerd worden vertellen ze nauwelijks iets (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). Om deze zoektocht naar identiteit te laten slagen moeten moslimouders voldoende stevig in hun schoenen staan en weten dat adolescentieprocessen cultureel bepaald zijn en dus anders kunnen zijn dan de eigen ervaring. Ze dienen dus te weten hoe het er in een bepaalde samenleving aan toegaat (Meurs, 2016).

Zoals eerder gezegd is het de taak van de ouder om samen met de maatschappij een evenwicht te creëren. De opbouw van de eigen identiteit van jongeren kan soms bemoeilijkt worden wanneer de samenleving bepaalde aspecten van die identiteit niet vanzelfsprekend vindt of deze in vraag stelt. Ook is het moeilijk wanneer de samenleving niet genoeg kansen en aantrekkelijke 'idolen' biedt die passen bij de identiteit van de jongeren (Meurs, 2016). Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het onderwijs, waar sommige moslims en moslimleerlingen stellen dat ze de indruk krijgen dat zij niet tot hun recht komen en dat bepaalde delen van hun identiteit weinig erkenning krijgen. Kinderen en jongeren geven aan zich veiliger te voelen in een omgeving waarin ze zonder complexen hun religie kunnen beleven en zich daarnaast kunnen identificeren met leerkrachten die dezelfde achtergrond hebben als zijzelf. Scholen fungeren als mini-samenleving, en binnen het onderwijs zijn er nog een aantal belangrijke uitdagingen (Benhaddou & Le Roi, 2018). Het negatieve maatschappelijke klimaat rond de islam zadelt de ouders op met een specifieke opvoedingsopgave: de wijze waarop ze hun kinderen weerbaar maken tegen uitsluiting en stigmatisering vanwege hun geloofsbeleving. (Schulpen, Driesmans, & Vandermeersch, 2011). Volgens zowel de literatuur als het huidige PWO-onderzoek vinden moslimouders dat er in de samenleving onvoldoende alternatieven zijn uitgewerkt die hen helpt in de ondersteuning van de religieuze ontwikkeling van hun kinderen (Van Crombrugge, 2008). Hun cruciale doelstellingen zijn om de kinderen te laten opgroeien tot verantwoordelijke burgers die, vanuit een stevige islamitische identiteit, bijdragen tot het gezin, de gemeenschap en de samenleving (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). In de volgende twee invalshoeken zal verder onderzocht worden welke invulling de ouderrol heeft op vanuit een islamitisch en pedagogisch perspectief.

2.1.7 *Praktijkgerichte toepassing*

In voorgaande literatuur is inzicht verworven over leeftijdsgebonden opvoeding en de aanpak ervan. Dit om tegemoet te komen aan een van de noden van ouders om wetenschappelijke kaders aan te bieden binnen de opvoedingsondersteuning. Omdat de ontwikkelingsfasen en taken van moslimkinderen niet anders zijn dan die van hun leeftijdsgenoten, kunnen gezinswetenschappers informatie aanbieden die gebaseerd is op universele wetenschappelijke informatie. Kennis van de basistaken van hun kinderen en het omgaan met gedragsproblemen die verbonden zijn aan de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt, zal ouders over een aantal opvoedingsproblemen heen helpen. Deze handvaten zullen bijdragen aan het versterken van de ouders in hun rol van opvoeder. Ook zal de bewustwording van de invloed die ouders hebben op de basisbehoeften bijdragen aan de zelfactualisatie en het vergroten van het welbevinden van hun kinderen. Dit zal hun kinderen meer kansen bieden om positief gedrag te ontwikkelen. Het versterken van de draagkracht op microniveau zal dus meer gewicht leggen in de algehele draagkracht van deze gezinnen en hun weerbaarheid vergroten.

Ook blijkt uit de literatuur dat er niet genoeg kansen en aantrekkelijke 'idolen' zijn die passen bij de identiteit van de jongeren. Ten slotte zal een negatief maatschappelijk klimaat rond de islam gezinnen ook zwaarder belasten. Gezinswetenschappers kunnen naast het ondersteunen van de ouders in de opvoeding ook op meso- en macroniveau aanbevelingen doen in het werkveld.

2.1.8 Besluit

Uit de literatuur blijkt dat veel gedragsproblemen van kinderen verbonden zijn aan de ontwikkelingsfase waar ze zich in bevinden. Het omgaan met die problemen behoort tot de alledaagse opvoedingstaken van de ouders waarbij ondersteuning van ouders is aangewezen. De ondersteuning heeft als doel verergering van de problematiek te voorkomen. Belangrijk hierin is dat de ondersteuning gebaseerd dient te zijn op wetenschappelijke kennis die voor een gezonde ontwikkeling en opvoeding typerend zijn. Daarom is hulp en steun aangewezen voor ouders om optimale ontwikkelingskansen van hun kinderen te creëren.

2.2 Opvoedingsondersteuning vanuit islamitisch perspectief

2.2.1 Inleiding

Eerder is gezien dat ouders een bijzondere positie en belangrijke taak hebben in de identiteitsontwikkeling van hun kinderen. In deze tweede invalshoek wordt er vanuit een islamitisch perspectief gekeken naar de manier waarop er invulling wordt gegeven aan de pedagogische verantwoordelijkheid en de opvoedingsmethoden die door ouders gehanteerd worden. Doorheen deze tweede invalshoek wordt er gezocht naar een antwoord op de volgende vraag: Welke visies op opvoeden in gezinscontext en opvoedingsondersteuning zijn er te vinden in islamitische bronnen?

De keuze voor deze invalshoek was niet alleen voor de hand liggend omwille van de doelgroep. Ook uit de bevraging via het PWO-onderzoek, geven deze ouders bijna unaniem aan dat ze hun kinderen willen opvoeden met de islamitische identiteit. Daarbij gebruiken ze de Profeet Mohammed als allergrootste inspiratiebron. Daarnaast vinden ze het ook belangrijk dat hun kinderen een volwaardige plaats krijgen in de maatschappij, waarbij ze rekening houden met de gebruiken en verwachtingen van de Belgische samenleving. De ouders staan open voor (professionele) opvoedingsondersteuning, maar hebben daarbij wel bepaalde verwachtingen. Ze willen dat er rekening gehouden wordt met hun eigenheid, dat er vertrouwen is in hen en dat ze versterkt worden. Ook willen ze dat de ondersteuner beschikt over de juiste kennis. Wat betreft dat laatste punt; de islamitische leer wordt op vele manieren geïnterpreteerd en beleefd door moslims. Die differentiatie geldt ook voor de manier waarop er invulling gegeven kan worden aan islamitische opvoeding in de Belgische maatschappij. Om duidelijkheid te geven vanuit welke bril er in deze invalshoek onderzoek is verricht, volgt er een korte blik op een aantal bronnen die geraadpleegd zijn.

Voor **verwijzingen naar de Koran** is er voor de vertaling van de Arabische teksten gebruik gemaakt van 'de interpretatie van de betekenissen van de Koran' die door Islamdocent en imam Aboe Ismail samen met een aantal van zijn studenten geschreven is. Er is gekozen voor deze vertaling omdat, in vergelijking met andere vertalingen, de taal hiervan meer toegankelijk is. Voor **verwijzingen naar het leven van de Profeet**, is er gebruik gemaakt van overleveringen (Hadith) die door de meeste klassieke geleerden zoals **Ibn Taymiyah** en **Ibn Al Qayim** geciteerd worden. Deze Hadith zijn overleveringen van woorden, daden en de levenshouding van de Profeet die o.a. door **Al-Boukhari** en **Muslim** verzameld werden (dit zijn hadithverzamelaars). De gebruikte literatuur is gericht op moslimouders die hun kinderen willen opvoeden volgens islamitische richtlijnen, waarbij gerefereerd wordt naar de Koran en de werken van verschillende klassieke Hadithverzamelaars en klassieke moslimgeleerden. Kenmerkend aan de boeken van **Al-Athariya** en **Al Fiqqî**, is dat er niet specifiek rekening gehouden wordt met islamitisch opvoeden in een niet-islamitische context. Dit in tegenstelling tot de boeken van **Beshir & Beshir** die zich wel hebben gericht op het islamitisch opvoeden in het westen. Tenslotte wordt er in deze invalshoek ook gebruik gemaakt van bronnen zoals die van Hans Van Crombrugge; doctor in de Pedagogische wetenschappen en docent en Patrick Meurs; doctor in de psychologie en docent, die in hun werken verwijzen naar islamitische bronnen.

2.2.2 De ouderlijke verantwoordelijkheid in de Koran en de Soenna

Wanneer we - om tegemoet te komen aan de noden van moslimouders - willen kijken naar opvoeding vanuit islamitisch perspectief, is het noodzakelijk om terug te keren naar hetgeen waardoor moslimouders zich laten inspireren in de opvoeding, namelijk de Koran en het leven van de Profeet Mohamed, die in de islamitische leer gezien wordt als een rolmodel. Wat zijn de doelstellingen van een islamitische opvoeding volgens de Koran en welke verantwoordelijkheid draagt de ouder in die opvoeding?

Beshir & Beshir linken de doelstellingen van een evenwichtige islamitische opvoeding aan twee anderen levensdoelen waarbij ze verwijzen naar de Koran, om de misschien wel de belangrijkste levensvragen voor moslims te beantwoorden: waarom is de mens geschapen en wat is zijn doel op aarde? In Hoofdstuk 51 vers 56 vinden we het antwoord op de eerste vraag, namelijk dat Allah de mens heeft geschapen om Hem te aanbidden. *“En ik (Allah) heb de djinn en de mens slechts geschapen om Mij (alleen) te aanbidden”* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). Een gekende definitie van ‘aanbidding’ is die van Ibn Taymiyah. In zijn boek [“Al-‘Ubudiyyah”] omschrijft hij het op de volgende manier: *“Aanbidding is een allesomvattende verzamelnaam voor al datgene waar Allaah van houdt en tevreden mee is van onder de daden en uitspraken, zowel innerlijke als uiterlijke.”* Om de tweede vraag te beantwoorden, wat het doel van de mens op aarde is, verwijzen de Beshirs naar Hoofdstuk 2 vers 30 uit de Koran (Beshir & Beshir, 2012): *“En (gedenk) toen jouw Heer tegen de Engelen zei: ‘Waarlijk, ik zal op aarde generaties plaatsen die elkaar opvolgen.’”* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). Voor het woord generaties wordt in het Arabisch het woord *Khalifah* gebruikt, wat hier opvolger betekent ‘een beheerder’ die zijn leven op een ‘gevolmachtigde’ manier kan leiden (Meurs & Van Crombrugge, 2012).

Hun taak bestaat echter niet alleen uit het zorg dragen voor het beheer op aarde. Moslimouders hebben ook een pedagogische verantwoordelijkheid, die ook in de Koran (66:6) beschreven wordt als een grote maar uitdagende taak. Moslimouders krijgen in de eerste plaats de opdracht om hun kinderen te beschermen tegen een bestraffing in het hiernamaals. Meurs en Van Crombrugge (2012) verwijzen naar een door Al-Boukhari verzamelde hadith die stelt dat elk kind geboren wordt in een staat van puurheid (de fitrah). In die overlevering legt de Profeet heel duidelijk de nadruk op de verantwoordelijkheid van ouders voor het resultaat van de opvoeding: *“Ieder kind wordt geboren op de natuurlijke aanleg (de Islam) en het zijn de ouders die hem tot jood, christen of vuuraanbidder maken.”* (Al-Boukhari). Volgens Van Crombrugge e.a. kunnen we hieruit interpreteren dat Allah kinderen aan hun ouders heeft toevertrouwd en zij dus de eindverantwoordelijkheid dragen van deze opvoeding.

In lezingen over opvoeding, wordt de eindverantwoordelijkheid van ouders benadrukt door vele predikers. Hierin wordt vaak de door Muslim verzamelde overlevering aangehaald, waarin de Profeet de ouder als hoeder omschrijft: *“Er is geen dienaar die door Allah is aangesteld als hoeder van hetgeen wat onder zijn hoede valt en vervolgens sterft terwijl hij datgene wat onder zijn hoede valt heeft verwaarloosd, of Allah zal het Paradijs verboden voor hem maken.”* Die ouder draagt dus de verantwoordelijkheid over hetgeen dat onder zijn hoede valt en wordt gewaarschuwd voor de verwaarlozing ervan. Ook wordt er vaak aangehaald wat Ibn Al-Qayyim erover heeft geschreven in zijn boek [“*Tuhfat al-Mawdood bi Ahkam al-Mawlood*”]:

“Hoeveel mensen hebben niet ellende veroorzaakt bij hun eigen kinderen, de oogappels, in deze wereld en in het Hiernamaals, door hen te verwaarlozen, hen niet op te voeden.

Of hen aan te moedigen om hun eigen begeerte te volgen, denkende dat ze hen eerden maar in feite vernederden, dat ze dachten goed voor hen te zijn maar in feite ze slecht voor hen waren. Ze hebben geen voordeel gehad uit hun kind en hebben het kind hun deel in deze wereld en het Hiernamaals laten verliezen. Als je nadenkt over het verderf onder kinderen dan zul je zien dat het in de meeste gevallen vanwege de ouders is” (Vrijdagpreken: De juiste opvoeding, 2015).

Deze boodschappen benadrukken de ouderlijke verantwoordelijkheid, maar betekent het ook dat de ouders de eindverantwoordelijkheid dragen in de uitkomst van de opvoeding van hun kinderen? Veelvoorkomende hulpvragen of bezorgdheden van moslimouders komen voor doordat ouders het gevoel hebben dat ze gefaald hebben in hun opvoeding. Ze hebben vragen of zorgen omdat hun kind niet meer praktiseert of zelfs niet meer gelooft. Voor die ouders is het belangrijk om te benadrukken dat hun verantwoordelijkheid begrensd is. Van Crombrugge e.a. verwijzen naar Hoofdstuk 2 vers 256 van de Koran: “Er bestaat geen dwang in religie.” Volgens hun interpretatie is het de taak van de ouder om in de opvoeding de kennis en het inzicht van het geloof aan te bieden, zodat het kind uit eigen inzicht moslim wordt. Wel is het volgens de rechten van de ouder vanzelfsprekend dat kinderen opgroeien met de religie volgens de keuze van de ouders. Dit is niet alleen hun recht, maar wordt door deze ouders ook als een plicht ervaren (Van Crombrugge & Lafrarchi, 2015). De ouder wordt door Meurs en Van Crombrugge om die reden omschreven als een rentmeester (Meurs & Van Crombrugge, 2012). Hij stelt dat Hoofdstuk 18 vers 46 van de Koran het kind omschrijft als iets goeds, als een manier waarop God zegeningen of ‘rijkdom’ schenkt in iemands leven: *“Het bezit en de kinderen zijn de bekoringen van het (wereldse) leven...”* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). Dit vers spreekt de ervaringsbeleving van ouders aan. Uit de manier waarop ze met ‘de schat’ (het kind) omgaan, zullen ze hun dankbaarheid tonen. Ze halen daarbij het voorbeeld aan van de metafoer van een schildpad (het kind die alle vaardigheden van God heeft meegekregen). Zijn hoofd komt pas naar buiten in veilige omstandigheden en wordt ingetrokken bij een bedreiging. Dit betekent voor een kind dat wanneer het ‘gezinsklimaat’ tekortschiet het zich niet volledig kan ontplooien. Tot dit gezinsklimaat behoort ook het respect voor het individu en de eigenheid van het kind (Meurs & Van Crombrugge, 2012). De ouder-kind relatie die hieruit ontstaat, is zoals elke relatie tussen mensen, een van rechten en plichten. Het evenwicht tussen de twee is voortdurend in ontwikkeling. Echter het laten gelden van rechten en plichten voor moslimouders begint zelfs al voor de geboorte van hun kind (Van Crombrugge & Lafrarchi, 2015).

2.2.3 Een islamitisch perspectief op de rechten van het kind

De belangrijke positie van het kind, met bepaalde rechten en beschermingen, dat vandaag als normaal beschouwd wordt, is vastgelegd in een conventie die van kracht werd in het jaar 1990 onder de naam IVRK (Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind). De boodschap om het kind op een fysieke, intellectuele en sociale manier te laten bloeien en hem het recht te geven op een eigen mening en beslissingsrecht, daarvan zijn de grondslagen meer dan 1400 jaar geleden terug te vinden in de islamitische bronnen. Al-fiqqî stelt dat ze behoren tot de islamitische fundamentele leerstellingen, waarbij het kind rechten krijgt voordat het geboren wordt.

Voor de sluiting van het huwelijk zijn zowel de toekomstige echtgenoot als echtgenote verplicht om voor hun toekomstige kinderen een geschikte vader en moeder te kiezen (Al-Fiqqî, 2011). Zowel de vader als de moeder hebben in de opvoeding taken die elkaar aanvullen (Meurs & Van Crombrugge, 2012). Direct na de geboorte van het kind worden de algemene richtlijnen van een islamitische opvoeding tot hen gericht: Het volgen van de profetische richtlijnen na een geboorte voor de vader, zoals o.a. het verrichten van de adhân (gebedsoproep die direct na de geboorte door de vader in het rechteroor gefluisterd wordt) en het recht van een kind op een goed onderhoud, die ook aan de vader toegeschreven wordt. Het geven van borstvoeding, door de moeder, in zoverre dat dit mogelijk is en het krijgen van een mooie naam zijn ook rechten van het kind (Al-Fiqqî, 2011).

Door de geboorte verwerft het kind het recht op een familie en een naam, waaruit een 'loyaliteitsband' ontstaat tussen het kind en de ouders. Het kind verwerft hierdoor niet alleen rechten, maar ook plichten; goedheid ('ihsan') tegenover ouders zoals respect en gehoorzaamheid (Van Crombrugge & Lafrarchi, *Kinderen Gods. Kinderrechten en kindbeelden in de islam*, 2015). Ouders hebben dan weer de taak om beschikbaar te zijn voor hun kind en ze niet te verwerpen wanneer deze een andere weg kiezen (Meurs & Van Crombrugge, 2012). Tenslotte is het recht op een goede opvoeding (de tarbiya) door beide ouders ook een recht dat het kind heeft (Al-Fiqqî, 2011). Daarin hebben ouders de taak om beschikbaar te zijn voor hun kind. Ze moeten ook met elkaar praten en betrokken zijn in de opvoeding van het kind. De aandacht voor het kind zal het helpen groeien tot een goede moslim (Meurs & Van Crombrugge, 2012). In wat volgt wordt er eerst naar het begrip 'tarbiya', de islamitische opvoeding gekeken. Vervolgens naar de manier waarop er invulling gegeven wordt aan de rol van de ouder in die opvoeding.

2.2.4 Tarbiya vs. Ta'liem

De opvoeding, die in het Arabisch beschreven wordt als tarbiya, vindt zijn oorsprong in het woord rabâ, wat groei en toename betekent (Al-Fiqqî, 2011). Volgens Affara, psychologe en schrijfster voor het online magazine Qantara, is tarbiya *het opvoeden en onderwijzen van het kind* zodat het in staat is om zijn volle potentieel te bereiken als een mens en als een moslim (Affara, 2018). Het refereert dus naar de ontwikkeling en de groei van het kind onder begeleiding of ondersteuning van (meestal) de ouders (Lafrarchi, 2017). Voor Beshir en Beshir is de tarbiya een belangrijk islamitisch concept, met een veel grotere betekenis dan enkel het onderwijzen. Ze geven het de volgende omschrijving: *"Het onderwijzen van de kunst van de interactie met mensen op verschillende niveaus en in verschillende situaties, waardoor een evenwichtige opvoeding wordt verzekerd die voldoet aan het doel van de schepping zoals voorgeschreven door Allah de Almachtige in de Koran."* Ze stellen dat de islamitische tarbiya het belangrijkste aspect zou moeten zijn in het leven van een moslim. Sterker nog, volgens hen is die taak een verplichting voor elke ouder, zeker wanneer deze in het westen gevestigd zijn (Beshir & Beshir, 2012)

Er dient echter wel een onderscheid gemaakt te worden met ta'liem, waarbij de opvoeding gebaseerd is op feitelijke kennis (Affara, 2018). De ta'liem is dus *verbonden met het cognitief leerproces* of het aanleren van een ambacht, al dan niet in een schoolse context (Lafrarchi, 2017). Vaak worden de twee begrippen door elkaar gehaald. Ouders leren hun kinderen ta'liem terwijl ze tarbiya nodig hebben (Affara, 2018).

Lafrarchi voegt hier ook nog Ta'dieb aan toe, dat verwijst naar goede manieren of goede moreel en sociaal gedrag. Dus het zich gedragen en handelen zoals sociaal islamitisch wordt verwacht. Ze stelt dat deze drie begrippen de leidraad vormen van de islamitische opvoeding en het islamitische onderwijs. Het specifieke hieraan is dat moslimouders hun kinderen opvoeden vanuit een referentiekader waarin elke gestelde handeling, denken of voelen in principe gericht is naar God (Lafrarchi, 2017).

In de opvoeding van een kind is het voor een ouder belangrijk om onderscheid te maken tussen deze begrippen. Er is er kennis nodig van de psychologische processen die zich zowel afspelen op niveau van het kind als de adolescent. In de islamitische leer wordt de mens aangemoedigd om kennis op te doen, sterker nog het eerste vers dat in de Koran werd geopenbaard, spreekt over het belangrijkste instrument van kennisverwerving, namelijk het lezen. De Beshirs verwijzen met dit advies naar hoofdstuk 96 vers 1 van de koran: *“Lees, in de Naam van jouw Heer, Diegene Die (alles) heeft geschapen”* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). Ze sturen aan op ontwikkelingspsychologische inzichten die ze mee hebben genomen in de literatuur. Ze maakten een opsomming van principes, waarvan volgens hen ook vele in de Koran en de leerstellingen van de Profeet te vinden zijn. Ze beginnen met de opsomming van twee fundamentele principes die de ouders kunnen helpen in de tarbiya, namelijk het begrijpen van de denkwijze van hun kind en de sleutelfactoren die de persoonlijkheid van het kind beïnvloeden.

2.2.5 Kenmerken van gedrag en de invloed van de context

Om te begrijpen hoe kinderen gemotiveerd kunnen worden, dient er inzicht verkregen te worden in hun psychologie. Zoals het geval is bij volwassenen, is er ook bij kinderen een doel waarnaar het kind handelt. Echter is dit niet altijd zichtbaar. Een kind heeft twee belangrijke doelstellingen om een bepaald gedrag te stellen, namelijk: de behoefte om bij een groep te horen en de behoefte voor het krijgen van aandacht. De eerste behoefte behoort tot de basisbehoeften van het kind. Het kind voelt zich veilig wanneer het een plaats vindt binnen een groep en leert dit al op zeer jonge leeftijd binnen het gezin. Op een onbewuste manier herhalen ze de handelingen die hen aandacht opleveren en stoppen ze de handelingen die hen uitsluiten. De ouder dient het kind aan te moedigen om deel te nemen aan activiteiten waarin het kind relaties kan opbouwen met leeftijdsgenoten. Dit om te vermijden dat het kind, wanneer het een gevoel van uitsluiting ervaart, wangedrag gaat vertonen om de aandacht van anderen te trekken (Beshir & Beshir, 2012). Daarnaast is het voor ouders ook essentieel de eigenschappen van de adolescentie te begrijpen, evenals de fysiologische en psychologische veranderingen die hun tieners in deze jaren doormaken. Deze kennis zal ouders helpen bij het kiezen van het juiste perspectief en te begrijpen hoe ze met verschillende situaties moeten omgaan (Beshir & Beshir, 2009).

De sleutelfactoren die een invloed hebben op de persoonlijkheid van het kind zijn: de familiale context, de plaats in het gezin en de opvoedingstechnieken. Het eerste punt, familiale context is de primaire omgeving van het kind en een grote invloed op zijn persoonlijkheid. De relatie tussen de ouders is een model voor alle andere relaties binnen het gezin. Wanneer deze positief is, zal de persoonlijkheid van het kind deze positieve kwaliteiten eveneens weerspiegelen.

Een veilig gezinsklimaat draagt niet alleen bij aan de positieve ontwikkeling van de persoonlijkheid van het kind, maar heeft tegelijkertijd ook een positieve impact op alle leden van het gezin (Beshir & Beshir, 2012).

Het tweede punt is iets dat niet gezien is in de ontwikkelingspsychologische visie, maar hier wel aangehaald wordt, namelijk de plaats in het gezin. Volgens de Beshirs heeft dit een zekere invloed op de persoonlijkheid van het kind. Zoals eerder beschreven heeft een kind als doel in zijn handelen de behoefte om bij een groep te horen en leert hij dit al heel vroeg in het gezin.

Wanneer de samenstelling hiervan wijzigt door een geboorte, krijgt het kind een nieuwe positie binnen het gezin. Wanneer de gezins sfeer bemoedigend is voor het kind, zal het zich makkelijk aanpassen aan de nieuwe situatie. In het andere geval zal het kind zich net zo lang misdragen tot het de aandacht krijgt dat het nodig heeft (Beshir & Beshir, 2012).

Het derde en laatste punt zijn de opvoedingsstijlen. Dit komt in de pedagogische invalshoek nog uitgebreid aan bod. Wanneer ouders opvoedingstechnieken hanteren die te autoritair zijn, zal dit een negatief effect hebben op de persoonlijkheid van het kind en zal de kans groot zijn dat hij als volwassene extreme standpunten inneemt. Om de ouders de impact van de opvoedingsstijl op de persoonlijkheid van het kind beter te doen begrijpen, verwijzen de Beshirs naar de fundamentele principes van de 'tarbiya'. Enkele hiervan zijn, het belang om een verbinding te maken tussen Allah en het kind, het zacht en liefdevol zijn tegenover het kind, het vermijden van geweld, het onderwijzen van respect, de beknoptheid in de preken van ouders tegenover hun kind, de verantwoordelijkheidszin aan kinderen onderwijzen en het belang van goede daden en aanmoediging (Beshir & Beshir, 2012). De inzichten van de ouder in de ontwikkeling van het kind en de rol van de ouder als opvoeder staan duidelijk centraal in de islamitische opvoeding. In de laatste paragraaf wordt gekeken op welke manier deze ouderlijke rol verder ingevuld kan worden.

2.2.6 De invloed van de ouder als opvoeder

Eerder is gezien dat de ouder binnen de islamitische leer de taak heeft gekregen als rentmeester. Om de ouder hierin te ondersteunen, dient er een invulling te worden gegeven aan de rol van de ouder als opvoeder. Daarvoor dienen we eerst terug te gaan naar het rolmodel van de ouders zelf, namelijk de Profeet Mohamed.

Een model wordt in het Arabisch *Qidwah* of *Qudwah* genoemd, hiermee wordt degene omschreven die als rolmodel fungeert. Al-Athariyah verwijst naar Hoofdstuk 33 vers 21 in de Koran, waarin de Profeet door Allah vernoemd wordt als een goed voorbeeld: *"Voorzeker, in de boodschapper van Allah is (er) voor jullie een goed voorbeeld, voor degene die op (de ontmoeting met) Allah en de laatste dag hoopt, en (voor degene die) Allah veelvuldig gedenkt"* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). Het bovenstaande vers is volgens Ibn Kathîr een basis om zich te conformeren aan het model van de Profeet in zijn woorden, daden en beleefde situaties. Enkele van deze nobele eigenschappen, getrokken uit het leven van de Profeet worden door Al-Athariyah als voorbeeld aangehaald:

- Een model in aanbidding
- Een model van nobel karakter
- Een model van vrijgevigheid
- Een model van waarheidsgetrouwheid
- Een model van rechtvaardigheid

- Een model van bescheidenheid
- Een model van clementie
- Een model van kracht
- Een model van onthouding
- Een model van moed
- Een model in de keuze van gracieuze termen

Deze nobele eigenschappen dient de ouder in de islamitische opvoeding van het kind zoveel mogelijk na te streven (Al-Athariya, 2017).

Een verdieping van de inhoud van deze eigenschappen, is te breed om hier uiteen te zetten, maar schetst wel het beeld van de Profeet Mohammed wanneer hij fungeert als voorbeeld. De ouder dient binnen de islamitische leer deze taak voort te zetten en als rolmodel te fungeren in de opvoeding van het kind. Het belang van het rolmodel voor het kind komt volgens Al-Athariya (2007) tot uiting in verschillende redenen: 1) Het denkvermogen van een kind is minder ontwikkeld dan bij een volwassene. Daarom is het zien hoe een persoon zich gedraagt in een bepaalde situatie een van de belangrijkste manieren om hem iets te onderwijzen. 2) Een rolmodel geeft het kind of adolescent de zekerheid dat positieve kenmerken niet slechts utopische principes zijn die worden nagestreefd. Het feit dat het rolmodel erin slaagt de principes te realiseren, is een bewijs voor het kind dat ze realiseerbaar zijn. 3) Het kind of de adolescent dat getuige is van een deugdzame houding of daad, wordt op deze manier innerlijk beïnvloed. Hij zal dit gedrag dan goedkeuren, wat hem zal aanzetten tot imitatie. 4) Een kind of adolescent zal aangetrokken worden om degenen die hem waarderen te imiteren. Deze imitatie beperkt zich niet enkel tot positieve houdingen, maar heeft ook betrekking op de negatieve. Daarom zijn negatieve attitudes van een rolmodel zeer gevaarlijk, want het model is verantwoordelijk voor het kind dat hem hierin zal imiteren (Al-Athariya, 2017).

Hoe zou een ouder als rolmodel er uit moeten zien? Al-Athariya vat het samen in een paar punten: Ten eerste mogen de daden van het rolmodel niet in tegenspraak zijn met zijn woorden. Kinderen zullen dan immers afkeer voelen voor de opvoeding die hen wordt gegeven. Vervolgens dient de opvoeder het kind te koppelen aan de Profeet als rolmodel, zodat hij het kind zich kan tonen dat de Profeet het rolmodel bij uitstek is. Daarnaast kan de opvoeder het kind kennis laten maken met de modellen van de eerste generatie onder de vrome voorgangers van de moslimgemeenschap. Tenslotte dienen de ouders bijzonder veel aandacht te schenken aan de opvoeding van de eerstgeborene, omdat dat een van de meest invloedrijke factoren is voor de opvoeding van de rest van het nageslacht (Al-Athariya, 2017).

De taak als ouder om te fungeren als een rolmodel is echter niet voldoende om een deugdzaam kind te vormen. Daarom dient de ouder ook andere middelen in te zetten, zoals het kind aansporen tot het goede gedrag. Ze verwijst naar Hoofdstuk 51 vers 55: *“En vermaan (hen) waarlijk, de Vermaning baat de gelovigen”* (Aboe Ismail & Studenten, 2013). De menselijke ziel is van nature geneigd om beïnvloed te worden door wat er gezegd wordt. Het herhalen van de aansporing zorgt ervoor dat het gewenste gedrag na verloop van tijd een tweede natuur wordt die de houding, het denken en het gedrag beïnvloedt. Opvoeding door aansporing is volgens haar een van de belangrijkste opvoedingsmiddelen, die efficiënt zijn in het vormen van kinderen vanuit een religieus, ethisch, psychologisch of sociaal oogpunt. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat Allah heeft gekozen voor deze manier van vermaning in de edele Koran (Al-Athariya, 2017).

Een aantal verzen uit hoofdstuk 31 vers 13-19 zijn hier een voorbeeld van. Ze gaan over de Profeet Loeqmaan, die heel concreet zijn zoon adviseert over hoe hij zich dient te gedragen (Meurs & Van Crombrugge, 2012).

Het gedrag van een ouder kan onderverdeeld worden in zowel positief als negatief ouderlijk gedrag. Het positieve gedrag resulteert in een kind dat zich goed voelt over zichzelf en over zijn identiteit als moslim. Door die trots over zijn islamitische identiteit wordt het kind dichter bij de islam gebracht (Beshir, 2012). Beshir en Beshir leggen in hun boek 'L'art d'être parent en Occident' een extra accent op negatieve ouderlijke gedragingen.

Volgens Meurs en Van Crombrugge (2012) is deze reflectie het gevolg van de onzekerheden en problemen die moslimouders ondervinden tijdens het opvoeden van hun kinderen in een niet-islamitische context. Het enkel benoemen van de positieve gedragingen van bijv. de Profeet, dragen minder bij tot de eigen reflectie van moslimouders.

Ze verwijzen naar de Beshirs, die stellen dat het negatieve gedrag van de ouder resulteert in een kind dat zich slecht voelt over zichzelf en over zijn identiteit als moslim. Dit maakt het kind onzeker over zijn identiteit en drijft het weg van de islam. Ze gaan dieper in op de redenen achter dit gedrag in de opvoeding, dit om ouders het negatieve gedrag te helpen herkennen wanneer ze in interactie zijn met hun kinderen:

- Gemis aan ervaring in de opvoeding van kinderen (voornamelijk wanneer het een eerste kind is): de ouders hebben wel wat theoretische kennis, maar missen de praktijkervaringen van positief en succesvol ouderschap.
- Opvoeden zoals de eigen ouders dit hebben gedaan: de ouders hebben als kind zijnde zelf een opvoeding gekregen die in een andere tijd en context heeft plaatsgevonden. In plaats van dit klakkeloos door te geven, dienen ouders na te gaan of de opvoedingshandelingen passend zijn in de tijd en omgeving waarin het kind opgroeit (Meurs & Van Crombrugge, 2012). Daarover zei Ali ibn abi Talib, de vierde khalief en neef van de Profeet het volgende: *“Do not raise your children the way your parents raised you, they were born for a different time”* (Raboobee, 2019).
- Het blindelings opvolgen van opvoedingsmethoden van anderen: vaak worden ouders beïnvloed door de sociale druk van anderen. Hierdoor gaan ze hun opvoedingshandelingen blind imiteren, zonder dat ze de geldigheid van hun opvoedingstechnieken controleren. Wat voor het ene kind passend is, kan voor het andere kind totaal niet passend zijn. Ouders dienen te achterhalen wat de beste manier is om met hun eigen kinderen om te gaan (Meurs & Van Crombrugge, 2012).
- Het vervullen van onvervulde wensen door middel van kinderen: Sommige ouders die bepaalde doelen niet konden bereiken tijdens hun jonge jaren hebben de neiging om hun kinderen te pushen om te proberen deze gemiste doelen te bereiken. Dit is een belangrijke bron van negatief ouderlijk gedrag. Ouders moeten hun kinderen zien als complete mensen, met hun eigen persoonlijkheid en ambities (Beshir & Beshir, 2012).

Tot slot, de opvoeding is niet gebaseerd op de kennis die je doorgeeft, maar op de relatie die je met je kind hebt (Affara, 2018).

Sheikh Salman al-Odah, een lid van de Internationale Unie voor moslimgeleerde, kreeg op een dag de vraag: “Hoe zorg je ervoor dat je kinderen van de salaah (het gebed) leren houden?” Het eerste dat hij zei is: “Zorg ervoor dat ze van j6ou houden.” (Affara, 2018).

2.2.7 Praktijkgerichte toepassing

In deze invalshoek is er door een islamitische bril gekeken naar de visies op opvoeden in gezinscontext. Dit om als gezinswetenschapper een opvoedingsondersteuning aan te kunnen bieden die aansluit op de islamitische belevingswereld van deze ouders. Echter is het binnen die ondersteuning belangrijk om rekening te houden met de wijze waarop deze ouders hun opvoedingstaak zien.

Ze staan volgens de bevraging wel open voor (professionele) opvoedingsondersteuning, maar hebben daarbij wel bepaalde verwachtingen. Ze willen dat er rekening gehouden wordt met hun eigenheid en dat ze versterkt worden.

De gezinswetenschapper heeft als taak om enerzijds voor deze ouders een kader te creëren waaruit gesensibiliseerd wordt dat een islamitische opvoeding niet tegenstrijdig is met andere visies over opvoeding. Het biedt juist perspectieven en handvaten om de verschillende deelaspecten van de opvoeding samen te laten smelten. In de ondersteuning kan ingezet worden op hulpvragen of bezorgdheden van ouders, die het gevoel hebben gefaald te hebben, omdat hun kind niet meer praktiseert of zelfs niet meer gelooft. Binnen deze taak kan de gezinswetenschapper informeren over bestaande kennis van een islamitische visie op opvoeden voor de ouders die er nood aan hebben. De literatuur benadrukt het belang van het maken van een onderscheid tussen ta'lim en tarbiya, die door de ouders vaak door elkaar gehaald worden. Deze informatie kan ondersteund worden met de kennis vanuit de ontwikkelingspsychologische en pedagogische invalshoek. Het einddoel is dus om ouders te ondersteunen in het ontwikkelen van praktijkervaringen in positief en succesvol ouderschap waar er plaats is voor de vragen, noden en behoeften van deze ouders om hun kinderen een *islamitische* opvoeding mee te geven.

Anderzijds heeft de gezinswetenschapper ook de taak om de maatschappij waarin deze kinderen opgroeien te sensibiliseren. Het woord ‘cultuursensitief’ werken benadrukt volgens mijn persoonlijke visie nog te veel een verouderde en negatieve benadering van deze ouders. Dit sluit niet meer voldoende aan bij de nood van ouders in de huidige maatschappij om hun kinderen te helpen ontwikkelen. Het ‘religiesensitieve’ aspect van opvoeden neemt bij hen een steeds grotere plaats in, daarom is er op dat gebied meer aangepaste hulp en steun nodig, die hen op een positieve en versterkende manier een hand aanreikt. Ook hier is het belangrijk dat de hulp en steun dient te gebeuren in een veilige omgeving.

2.2.8 Besluit

Ouders die hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij, hebben als doelstelling de kinderen te laten opgroeien vanuit een stevige islamitische identiteit, die bijdraagt tot het gezin en de samenleving. Deze uitdaging bezorgt deze ouders een grotere draaglast. Volgens het literatuuronderzoek vraagt een islamitische opvoeding, die plaatsvindt in een westerse maatschappij, om een specifieke omkadering. De ouders zien het als hun taak om hun kinderen te beschermen tegen een bestraffing in het hiernamaals.

Dit komt overeen met wat unaniem uit de ouderbevraging komt, dat het voor ouders belangrijk is dat hun kind een moslim is/wordt/blijft.

Het is belangrijk om in de ondersteuning van de ouders te benadrukken dat hun verantwoordelijkheid begrensd is. Er kunnen handvaten aangereikt worden over de wijze waarop ze hun kinderen de kennis en het inzicht van het geloof kunnen aanbieden. Om dit te kunnen realiseren hebben deze ouders een plaats nodig waar ze elkaar kunnen ontmoeten in een veilige omgeving, opdat ze hun problemen die gerelateerd zijn aan opvoeding durven bespreken.

2.3 Opvoedingsondersteuning vanuit een pedagogisch perspectief

2.3.1 Inleiding

Eerder is gezien dat het de ouders zijn die de meeste invloed hebben op de identiteitsontwikkeling van hun kinderen. Hun kinderen groeien, net zoals zijzelf, op in een leefwereld die bestaat uit 'twee culturen'. Want, ook al zijn de meeste ouders hier geboren en/of opgegroeid, toch willen ze hun kinderen de normen en waarden van een islamitische godsdienst meegeven. Dit betekent dat de pedagogische omgeving waarin deze kinderen opgroeien gekleurd wordt door de opvoedingsvaardigheden en de geloofsbeleving van de ouders. Ze hebben niet alleen invloed op hen, ze dragen ook een bepaalde verantwoordelijkheid in de relatie met hun kinderen. Ze hebben zowel de taak van opvoeder als van 'onderwijzer' die de kinderen de normen en waarden van de religie wil meegeven. Ze hanteren een bepaalde opvoedingsstijl en een bepaalde manier van communiceren met hun kinderen. Het geheel van deze factoren heeft een invloed op het gezinsklimaat en dus op de ontwikkeling van het kind. In de invalshoek van de ontwikkelingspsychologie is er aan de hand van het balansmodel gekeken naar mogelijke risicofactoren die een invloed kunnen hebben op gezinnen. Op micro- en mesoniveau heeft ook het gedrag van het kind een effect op het ouderlijk handelen en daarmee op het gezinsklimaat. De ouder kan echter met de juiste kennis en vaardigheden een positieve invloed hebben op een pedagogisch gezinsklimaat. In deze derde invalshoek wordt er vanuit de pedagogiek gekeken naar deze rol van de ouders waarbij getracht wordt een antwoord te geven op de volgende vraag: Welke opvoedingsmodellen kunnen tegemoetkomen aan de opvoedingsnoden van moslimouders en het creëren van een optimale pedagogische omgeving?

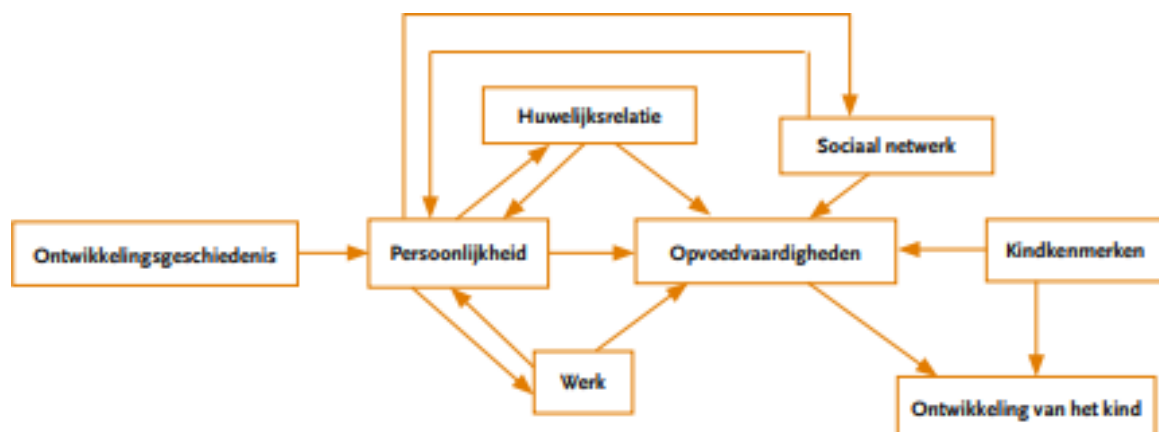
In deze invalshoek wordt er aan de hand van verschillende theoretische modellen gekeken naar het gezin en de dynamiek die daarin plaatsvindt. Allereerst zal het model van Belsky de factoren in kaart brengen die ouder-kindrelatie beïnvloeden. Dit model schept een duidelijk beeld van de processen die binnen een kerngezin ontstaan. De theorie van Bronfenbrenner schetst een beeld van de context waarin deze ouder-kindrelatie (en dus ook de opvoeding) plaatsvindt. Door het proces dat zich afspeelt binnen een gezin en de context waarin dit plaatsvindt ontstaat er een zekere 'gezins sfeer'. Dit wordt het emotioneel klimaat genoemd. Aan de hand van de contextuele theorie van Nagy worden er inzichten aangereikt die ouders in staat stellen het gezinsklimaat positief te beïnvloeden. De opvoedingsstijl die ouders hierbij hanteren speelt hierin een belangrijke rol en wordt daarom ook besproken. In het laatste deel van deze invalshoek worden twee interventiemethoden uiteengezet die aansluiten bij een visie op de ouder in zowel de rol van 'hoeder' als van 'rentmeester'. Daarnaast zullen ze ook bijdragen aan het versterken van de ouder in zijn rol van opvoeder.

2.3.2 Modellen van de ouder-kindrelatie

De visie op ouderlijke verantwoordelijkheid is hierboven belicht geweest vanuit de islamitische invalshoek, waaruit blijkt dat ouders een grote verantwoordelijkheid dragen in de opvoeding van hun kinderen. De ouder wordt omschreven als een hoeder of een rentmeester en in beide rollen heeft die bepaalde plichten en rechten ten aanzien van zijn kind.

In de pedagogiek wordt er volgens Van Crombrugge (2009) op twee manieren gekeken naar de ouderlijke verantwoordelijkheid: Er is een technische en een relationele visie. Volgens de technische opvatting is een verantwoordelijke ouder iemand die weet welke doelen er worden nagestreefd en welke vaardigheden er nodig zijn om die doelen te bereiken. De ouder handelt volgens de ratio maar zal, wanneer er iets misgaat in de opvoeding, aangewezen worden als schuldige. Het zal de ouder zijn die onverantwoord bezig is geweest in het handelen en dus als het ware heropgevoed moet worden. Vanuit de relationele opvatting zijn de ouder-kind relaties, zoals alle relaties, onvoorspelbaar. Daarom dient de verantwoordelijkheid van ouders te beginnen bij het erkennen van die onvoorspelbaarheid. Ouders hebben het besef dat ze verantwoordelijk 'zijn' in de opvoeding, maar dit betekent niet dat ouders weten welke functies, taken en verplichtingen ze in de relatie met hun kind (zullen) hebben. Dat kan ook niet, omdat de ouder zowel zichzelf in de rol van opvoeder, als het kind leert kennen gedurende de relatie (Van Crombrugge, 2009). Er kan hier gesteld worden dat in een islamitische visie op opvoeding de technische opvatting eerder aansluiting vindt bij de ouder in de rol van hoeder. Omdat de hoeder gewaarschuwd wordt dat hij verantwoordelijk zal worden gesteld over hetgeen dat er onder zijn hoede valt. Maar vindt de relationele opvatting ook aansluiting bij de rol van de ouder als rentmeester? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal dieper ingegaan worden op de relationele opvatting van ouderlijke verantwoordelijkheid.

De ouder-kindrelatie is een proces waarin beiden elkaar beïnvloeden. De manier van opvoeden van de ouder heeft een invloed op het gedrag van het kind. Maar ook het gedrag van het kind heeft invloed op het opvoedkundig handelen van de ouder. Zowel ouder als kind worden ook beïnvloed door andere factoren. Belsky schetst dit proces aan de hand van een procesmodel in "The Determinants of Parenting: A process model" (Raets & Boven, 2012).

Figuur 12: Procesmodel van Belsky (1984)

De *opvoedvaardigheden*, die in het midden van het model (figuur 12) staan, worden enerzijds beïnvloed vanuit de individuele *kindkenmerken*, zoals de persoonlijkheid of de intelligentie van het kind. Anderzijds beïnvloedt ook de *persoonlijkheid van de ouder* het opvoedkundig handelen. Zowel de kindkenmerken als het opvoedkundig handelen van de ouder hebben een directe invloed op de ontwikkeling van het kind (Raets & Boven, 2012). Wanneer het opvoedkundig handelen van de ouder positief is werkt het volgens Belsky als een bufferend systeem voor de andere invloeden.

De ouder handelt probleemoplossend, zal het kind positief bekrachtigen en is betrokken. Ook de persoonlijkheid van de ouder die in sterke mate gerelateerd is met de eigen opvoedgeschiedenis kan als buffer dienen voor de invloeden van werk, sociaal netwerk en partnerrelaties (Voets, 2019-2020). Volgens van Crombrugge (2009) stelt Belsky dat binnen dit model het kind het minst invloed uitoefent. En het ouderlijk handelen en het persoonlijk functioneren van de ouder het meest. De overige bronnen, zoals de partnerrelatie, de sociale steun en het werk komen respectievelijk op de tweede, derde en vierde plaats. Er is nu een duidelijk beeld van de processen die binnen een kerngezin ontstaan. Echter heeft de omgeving ook een invloed op alles wat er rondom de ouder en kind gebeurt. Aan de hand van het model van Bronfenbrenner kan er dieper worden ingegaan op de context van de opvoeding (Raets & Boven, 2012).

Het kind staat centraal in dit model, in een uidiagram dat bestaat uit vijf cirkels. De eerste cirkel, het microsysteem, bestaat uit de directe omgeving, dit zijn de relaties met ouders en de school. Het mesosysteem, de tweede cirkel, bestaat uit de verschillende relaties tussen de microsystemen. Bijvoorbeeld de relatie tussen de ouders en de school. In de derde cirkel, het exosysteem zitten factoren die in interactie staan met structuren in het microsysteem en invloed hebben op de ontwikkeling van het kind. Dit kan bijvoorbeeld de arbeidssituatie van de ouder zijn. De buitenste cirkel, het macrosysteem, heeft invloed op alle andere lagen (Van Crombrugge, 2009). De buitenste cirkel van een kind dat opgevoed wordt met de islamitische normen en waarden in de Belgische maatschappij, bestaat dus uit twee factoren die alle lagen beïnvloeden. Enerzijds de religieuze invloeden en anderzijds de normen en waarden van de samenleving waarin het kind leeft. Ze beïnvloeden dus de alle lagen van het uidiagram, waardoor er binnen het gezin een bepaalde sfeer ontstaat die in de literatuur het 'emotionele klimaat' wordt genoemd. In de volgende sectie wordt er gekeken welke factoren een positieve invloed hebben op het emotionele klimaat.

2.3.3 Een positief gezinsklimaat

Tran (2015) deed onderzoek naar het ontstaan van het emotioneel klimaat. Ze stelt dat er een wederzijdse invloed is tussen de emoties van individuen en het overkoepelende klimaat. Wanneer we dit vertalen naar de context van een gezin, heeft het emotioneel klimaat ervan invloed op de ouders en kinderen, maar ook de kinderen hebben een invloed op de ouders en het emotioneel klimaat (Tran, 2015). In de vorige paragraaf is er beschreven dat de ouder een grote invloed heeft op microniveau, maar hoe kan de ouder bijdragen aan het creëren van een positief gezinsklimaat?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden dient er gekeken worden naar de context van het gezin. Hetgeen dat zich afspeelt binnen het gezin wordt sterk beïnvloed door verwachtingen, gewoontes en opdrachten over de generaties heen. Enerzijds wordt dit beïnvloed door het gezin zelf en de familierelaties, de *verticale of niet gekozen relaties*, anderzijds door vrienden, klasgenoten en collega's, de *horizontale of verworven relaties* (De Keyser, Nuyts, & Sels, 2017). Ivan Boszormenyi-Nagy was de grondlegger van deze 'contextuele theorie'. Volgens hem heeft een mens nood aan rechtvaardige en betrouwbare relaties, waarbij de balans tussen het geven en ontvangen en loyaliteit twee belangrijke pijlers zijn. Van Crombrugge en Heylen (1999) stellen dat er in de eerste levensfasen een onevenwichtige balans is tussen ouders en kinderen in het geven en ontvangen. Kinderen zijn (bij de geboorte) totaal afhankelijk van de zorg van hun ouders.

Naarmate het kind groeit neemt het actief deel aan de ontwikkeling van het gezin. Wel is de positie van het kind in vergelijking met die van de ouder meer kwetsbaar.

Nagy benadrukt dat het kind vanaf de geboorte al geeft. Hij omschrijft dit in het 'geven' van vertrouwen aan de ouders en de inzet die het dagelijks doet om te leren, niet tot last te willen zijn of door het maken van bijv. een tekening. Het is belangrijk dat ouders openstaan voor dit recht van te geven dat het kind heeft. De erkenning van dit recht draagt bij aan een positief zelfbeeld dat belangrijk is in een gezonde ontwikkeling.

Een kind heeft niet enkel een gehechtheidsrelatie met zijn ouders, zoals eerder aan bod kwam, uit de ouder-kind relatie ontstaat ook de 'zijnsloyaliteit'. Deze ontstaat uit de bloedband met de ouders, maar de mate van verantwoordelijkheid van de ouder en het aanbod van veiligheid zal de loyaliteit van het kind ten aanzien van de ouders versterken. Dit wordt in de contextuele theorie 'verdiende loyaliteit' genoemd. Ook de realistische verwachtingen van ouders zijn een belangrijke invloedsfactor op het gezinsklimaat. Vanuit de familie krijgt het kind waarden, normen, gewoonten en communicatiestijlen mee, die door Nagy 'legaats' worden genoemd. Ze hebben een positief effect op het kind, wanneer het kind zelf kan uitzoeken wat past in zijn ontwikkeling. Wanneer deze echter dwingend zijn, 'delegaats', zal het kind in zijn loyaliteit naar de ouder toe proberen om aan de verwachtingen te voldoen. Echter zal dit leiden tot een ernstige verstoring in de dynamiek van de ouder-kindrelatie (De Keyser, Nuyts, & Sels, 2017).

Samenvattend kan er gesteld worden dat er door de verschillende contextuele factoren in elk gezin een eigen relationele ethiek en manier van communiceren ontstaat. Deze dynamiek is een enorm ingewikkeld 'gezinsverhaal' waarin verleden, heden en toekomst een rol spelen. Volgens de visie van Van Crombrugge & Heylen bestaat het verhaal uit 4 dimensies: 1) de feitelijke en materiele toestand, 2) de verschillende persoonlijkheden van de ouders en de kinderen, 3) de onderlinge relaties die ze met elkaar hebben en 4) de manier waarop er in het gezin met waarden omgegaan wordt. Wat zich buiten het gezin afspeelt heeft uiteraard ook een invloed op het gezin, maar toch gaat elk gezin hier op eigen manier mee om (Van Crombrugge & Heylen, 1999). De inzichten die Nagy aanreikt zullen ouders kunnen ondersteunen in het creëren van een positief gezinsklimaat. Een laatste belangrijke invloedsfactor daarin is de opvoedingsstijl die ouders hanteren. Daarom worden ze in de volgende sectie besproken.

2.3.4 Ouders en hun opvoedingsstijlen

Eerder kwam aan bod dat de gehechtheid een primaire rol speelt in de ontwikkeling van de identiteit van het kind. Een voorwaarde voor veilige gehechtheid is het gedrag van de volwassene. Ouders moeten sensitief en responsief zijn en op adequate manier ingaan op de noden en behoeften van kinderen. Responsiviteit is iets dat aangeleerd kan worden. Ouders kunnen leren om de behoeften van hun kind te zien en er vervolgens op een adequate manier mee leren omgaan (Van Crombrugge, 1993). Een warme en ondersteunende ouder is bevorderlijk voor het welbevinden en de ontwikkeling van kinderen. Echter werd eerder door Belsky en Bronfenbrenner aangetoond dat ouders beïnvloed worden door allerlei omgevingsfactoren, waardoor ze een bepaalde stijl in de opvoedingsaanpak ontwikkelen.

Deze opvoedingsstijlen werden door Diana Baumrind (1966), in een van de meest geciteerde modellen, omschreven in de mate van warmte en controle die aanwezig is in de ouder-kindrelatie. Volgens Baumrind verwijst de **ouderlijke controle** naar de ‘*eisen die ouders aan hun kinderen stellen om geïntegreerd te geraken in het gezin, door middel van vragen om zich volwassen te gedragen, door toezicht op wat ze doen, door disciplinaire maatregelen en door hun bereidheid om ongehoorzame kinderen terecht te wijzen*’. Voor de omschrijving van **ouderlijke warmte** verwijst ze naar ‘*de mate waarin ouders doelbewust zorg dragen voor de individualiteit, de zelfregulering en de zelfbewustheid van het kind, door middel van het zich afstemmen op, het ondersteunen van en het zich aanpassen aan de bijzondere behoeften en noden van kinderen.*’ De warmte omschrijft dus de mate van responsiviteit en ondersteuning. De opvoeding is dus een combinatie van beide, die door ouders op verschillende manieren gehanteerd worden. Wanneer alles wordt samengelegd resulteert dit in een 3x3 model (figuur 13) dat zeven opvoedingsstijlen weergeeft (Van Crombrugge, 2009).

Controle \ Warmte	hoog	medium	laag
hoog	autoritatief	<i>Democratisch</i>	permissief
medium	<i>Directief</i>	<i>goed genoeg</i>	-
laag	autoritair	-	verwaarlozend

Figuur 13: Opvoedingsstijlen 3x3-model (bron: Baumrind, 1991, in Van Crombrugge 2009, p.59)

Voor dit werk zal er enkel gekeken worden naar de twee stijlen die hier belangrijk zijn, de *autoritaire opvoedingsstijl* met een hoge controle en een lage warmte en de *autoritatieve opvoedingsstijl* die zich ook kenmerkt door de hoge controle, maar met hoge warmte (Van Crombrugge, 2009).

De twee stijlen zijn belangrijk omdat De autoritaire opvoedingsstijl wordt volgens de literatuur door veel moslimouders gehanteerd. Marietje Beemsterboer deed in Nederland uitgebreid onderzoek naar ‘*de identiteit van islamitische basisscholen en de verhouding tussen de religieuze identiteit van deze scholen en de maatschappelijke context waarbinnen de scholen zich bevinden*’. Ze verwijst naar Pels (2009) en Buitelaar (2009) e.a., om de verschillen tussen opvoedingsstijlen van eerste en tweede generatie moslimouders aan te tonen. Bij de eerste generatie ouders was de opvoedingsstijl vaak autoritair. Er was binnen de opvoeding weinig plaats voor overleg. Het was belangrijk voor hen dat hun kinderen presteerden binnen de maatschappij. Daarnaast hechtten ze veel belang aan de morele ontwikkeling en de religieuze autoriteit waaraan hun kinderen trouw moesten zijn. Voor deze ouders werden de verschillen in de opvoedingsdoelen duidelijk wanneer hun kinderen van school kwamen en er thuis een gezagscrisis ontstond, die hen onzeker maakte in de opvoeding (Beemsterboer, 2018).

Er was sprake van een onderscheid tussen de eerste en tweede generatie die in Nederland opgroeide. De aandacht voor meer individualistische opvoedingsdoelen zoals assertiviteit en autonomie groeide bij de tweede generatie ouders. Het opgroeien in het Nederlandse schoolsysteem heeft hier een sterke invloed op gehad. Hun kinderen kregen meer bewegingsvrijheid en binnen de opvoeding was er meer ruimte voor open communicatie.

Vergeleken met de Nederlandse ouders zonder migratieachtergrond hielden ze zich wel meer vast aan doelen zoals goede manieren, respect, en het hanteren van duidelijke regels (Beemsterboer, 2018). Wat betreft de opvoedingsstijlen van moslimouders in de Belgische maatschappij zijn er vergelijkbare conclusies. Van Crombrugge verwijst naar Bal (2008) die stelt dat moslimouders die hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij, ook op vele vlakken de controle hoog willen houden opdat hun kinderen niet te ver af zullen dwalen van de islamitische normen en waarden (Meurs & Van Crombrugge, 2012). We kunnen dus stellen dat ouders van zowel de eerste als tweede generatie de controle in de opvoeding hoog willen houden.

Wanneer hoge controle in de opvoeding gepaard gaat met een lage warmte, ontstaat er de autoritaire opvoedingsstijl volgens Baumrind. Autoritaire ouders stellen hoge eisen aan hun kinderen, voornamelijk op vlak van gehoorzaamheid. Ze zien een vraag om uitleg van een kind als een daad van ongehoorzaamheid die bestraft moet worden. Bij het nemen van beslissingen geven ze geen reden of uitleg. De opvoedingswijze wordt volgens strakke normen gehanteerd. Ook wanneer er een conflict is houden ze geen rekening met het perspectief van het kind. De kinderen van deze afstandelijke ouders presteren op school middelmatig goed en hebben ook geen significante gedragsproblemen op school. Echter zijn hun zelfwaardgevoel en sociale vaardigheden laag (Van Crombrugge, 2009).

Wanneer ouders in de opvoeding hoge controle combineren met een hoge warmte ontstaat de autoritatieve opvoedingsstijl. Deze ouders zijn van mening dat ze hun kinderen moeten sturen in de opvoeding, maar hechten daarbij veel belang aan het communiceren van de redenen ervan. Ze moedigen het kind aan zich 'volwassen' te gedragen en stimuleren de zelfontplooiing. Ze communiceren duidelijke verwachtingen naar hun kinderen en verwachten van hen dat ze gedrag tonen dat afgestemd is op hun leeftijd. De ouder-kind relatie is liefdevol, warm en zorgzaam. Door deze opvoedingsstijl zullen kinderen geleidelijk aan 'redelijker' worden. De ouders ondersteunen hun kinderen om te zorgen dat ze *'zowel assertief als sociaal verantwoordelijk zijn, en zowel zelfregulerend als coöperatief'* (Van Crombrugge, 2009). In de laatste sectie worden twee interventiemethoden uiteengezet die ouders versterken in hun rol van opvoeder. Beide methoden integreren namelijk verschillende inzichten die aan bod kwamen bij de theoretische opvoedmodellen, maar ook inzichten uit voorgaande invalshoeken.

2.3.5 Empowerende opvoedingsstrategieën

Tijdens de opvoeding van hun kinderen kunnen ouders een zekere stress ervaren. Zeker wanneer het kind ook gedragsproblemen vertoont. Deze stress heeft een sterke invloed op het gezinsklimaat. Om ouders te versterken in hun rol als opvoeder en daarbij de ouderlijke stress te verminderen, is er in dit laatste deel van deze invalshoek gekeken naar interventiemethoden die daartoe bijdragen. In wat volgt zal eerst gekeken worden naar een preventief model in de opvoedingsondersteuning en aansluitend worden een aantal methoden van geweldloze communicatie nader bekeken.

Triple P

Een voorbeeld van een preventieve opvoedingsondersteuning die in vele landen toegepast wordt is het Triple P - Positive Parenting Program – van de Australische Matthew Sanders.

Van den Bruel (2005) beleidsmedewerker bij Kind en Gezin probeerde samen met twee opvoedingsconsulenten een link te leggen tussen dit Australische opvoedingsmodel en de Vlaamse realiteit. Ze zijn nagegaan welke meerwaarde het programma in Vlaanderen te bieden heeft. Ze stellen dat de bewezen effectiviteit van het programma de voornaamste reden is om het een plaats te geven binnen het Vlaamse aanbod van opvoedingsondersteuning. De methode ondersteunt ouders van kinderen tussen 0 en 16 jaar bij het vergroten van hun kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen. Ze leren in het programma gebruik te maken van de dagelijkse communicatie binnen het gezin waardoor ze sociale competenties ontwikkelen en ook het probleemoplossend denken gestimuleerd wordt. Het biedt ouders alternatieven voor dwingende, niet aangepaste en ineffectieve opvoedingsstrategieën. Hierdoor kunnen ze hun kinderen op de best mogelijke manier emotioneel ondersteunen (Yves Debbaut, 2015). Van Crombrugge (2009) stelt dat binnen het programma zelfregulering de meest centrale ouderlijke competentie is. Dit houdt in dat ouders vaardigheden worden aangeleerd om hun kinderen een positieve opvoeding te geven. Ze zullen beschikken over 1) zelfredzaamheid; ze nemen hun opvoedingsverantwoordelijkheid op en zijn daarbij minder afhankelijk van andere mensen, 2) het geloven in hun eigen kunnen; ze hebben er vertrouwen in dat ze zelf mogelijkheden kunnen creëren die situaties kunnen veranderen, 3) zelfsturend zijn; ze kunnen de eigen handelingen zelf opvolgen, evalueren en bijsturen en 4) zichzelf als actor zien; ze zien het eigen handelen als hoofdrede van gedragsverandering (Van Crombrugge, 2009).

Het wetenschappelijke onderbouwde programma biedt de ouders een aanbod op maat. Het heeft op vijf niveaus interventiestrategieën die toenemen in intensiteit wanneer ouders daar behoefte aan hebben. De algemene informatie is in het *eerste niveau* gericht op alle geïnteresseerde ouders. Ouders worden gesensibiliseerd rond positief ouderschap. Daarbij wordt er rekening gehouden met de specifieke noden en behoeften van de doelgroep. De participatie drempel van opvoedingsondersteuning is erg laag is. Opvoedingsvragen worden in een positief daglicht geplaatst. *Niveau twee* heeft ook een laagdrempelig aanbod, maar specifiek voor ouders met opvoedings- en ontwikkelingsvragen die vaak voorkomen. Het *derde niveau* biedt een training aan van maximaal vier sessies, waarbij de vaardigheid van ouders in de omgang met lichte gedragsproblemen van hun kinderen wordt gestimuleerd. *Niveau vier* is een meer intensief programma voor ouders van kinderen met ernstiger probleemgedrag of ontwikkelingsproblemen. De begeleiding wordt aangeboden op drie manieren waaruit ouders kunnen kiezen. Een zelfhulpprogramma, een individuele begeleiding of een groepsaanbod. In acht tot tien sessies worden de positieve vaardigheden van ouders getraind. *Het laatste niveau* richt zich op kinderen met aanhoudende moeilijkheden. Enerzijds heeft het probleemgedrag van het kind hier een negatieve invloed op de pedagogische vaardigheden van ouders. Anderzijds zijn er ook invloeden op de ouder als persoon, zoals depressie, stress of relatieproblemen die het gezin onder druk zetten (Yves Debbaut, 2015).

Geweldloos communiceren

Een ander voorbeeld van ondersteuning dat ook aandacht heeft voor het positieve gezinsklimaat is de methodiek van geweldloze communicatie, waar de Amerikaanse klinisch psycholoog Marshall B. Rosenberg (1934) de grondlegger van is. Rosenberg bestudeerde welke factoren de vaardigheden van mensen beïnvloeden.

Dit bracht haar tot de ontwikkeling van de methodiek met een specifieke benadering van communiceren. De term 'geweldloos' gebruikt ze zoals Mahatma Ghandi, om te verwijzen naar "*een natuurlijke staat van mededogen wanneer geweld in het hart is geluwd*" (Rosenberg, 2011, p. 16).

Omer Haim, hoogleraar in de psychologie liet zich ook inspireren door de sociaal-politiek gekleurde methoden van Ghandi en Martin Luther King. Hij ging op zoek naar een antwoord op vragen zoals, '*hoe kunnen we met conflicten omgaan, hoe kunnen we positieve krachten in relaties mobiliseren en hoe kunnen we de-escaleren*'? Dit resulteerde in de benaming van 'Geweldloos Verzet'. Haim richt zich op gezinnen die geconfronteerd worden met kinderen die destructief gedrag stellen. Hij introduceerde de 'geweldloos verzettraining' voor ouders die zich in die specifieke situatie machteloos voelen (Hoet, 2013). Zijn methode heeft echter niet zoveel diepgang als die van Rosenberg die meer aandacht geeft aan het innerlijk bewustwordingsproces (Rosenberg, 2011, p. 17). Toch is er gekozen voor deze, omdat hij bestaat uit praktische richtlijnen. Een andere reden is dat hij het belang van ouderlijke autoriteit benadrukt.

Haim stelt dat de autoriteit van vroeger er heel anders uitzag dan degene waar in de huidige maatschappij naar gestreefd wordt. De klassieke autoriteit kwam van bovenaf en bestond uit afstand en angst. De ouder was iemand die gehoorzaamd moest worden, hij had een controlerende taak en dulde geen tegenspraak. Wanneer situaties binnen het gezin escaleerden, werd het kind automatisch verantwoordelijk gesteld en onmiddellijk gestraft. Hoet (2013) verwijst naar de Swaan (1982) die deze klassieke autoriteit in ouder-kindrelaties een *bevelshuishouding* heeft genoemd. In de huidige maatschappij hechten ouders meer belang aan liefde, aanmoediging en vrijheid in de relatie met hun kind. Echter leidt opvoeding zonder autoriteit tot veel probleemgedrag. Jongeren ontwikkelen een laag zelfbeeld, hebben te kampen met onzekerheid in hun latere leven en lopen meer kans om terecht te komen in de criminaliteit, hebben verslavingsproblemen of ontwikkelen een depressie (Hoet, 2013).

Haim (2011) biedt ouders, vanuit een '*nieuwe autoriteit*', aanwezigheid, nabijheid en betrokkenheid in de relatie met hun kinderen wanneer probleemgedrag zich voordoet. De ouder zal in plaats van het gedrag van het kind te proberen veranderen, weerstand bieden op een vreedzame en respectvolle manier. De methode biedt ouders inzicht in het eigen opvoedgedrag, zoals het herkennen van inefficiënte communicatiegewoonten. Daarnaast leren de ouders om hun verantwoordelijkheid te nemen voor hun aandeel in escalaties en engageren ze zich om geweldloos te zijn (Hoet, 2013).

De doelstellingen van deze methodiek zijn het verbeteren van het welbevinden, de zelfwaardering, maar vooral het verminderen van het machteloosheidsgevoel van ouders. De psychische zekerheid van ouders, die 'ankerfunctie' wordt genoemd, wordt bevorderd. Volgens Hoet (2013) is wetenschappelijk onderzoek veel belovend.

Er is aangetoond dat deze methodiek de hulpeloosheid van ouders doet afnemen en hun gevoelens van ouderlijke competentie versterkt. Het effect op de kinderen en jongeren is dat het probleemgedrag duidelijk afneemt.

Voorgaande pedagogische opvoedingsmethoden zullen bevorderlijk zijn voor een positief gezinsklimaat en zullen naast de kennis van de ontwikkelingspsychologie de ouders 'empoweren' in hun rol van opvoeder. Echter bestaat empowerment uit meer dan het versterken van de ouders alleen, daar wordt in dit laatste stuk meer inzicht in gegeven.

2.3.6 It takes a village...

Jenny Boumans bestudeerde het onderwerp empowerment in relatie tot kwetsbare doelgroepen. Ze vertrekt vanuit meerdere definities van empowerment waaronder dat van Van Regenmortel (2009): *“een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit bereiken via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie”* (Boumans, 2016). Hieruit kan begrepen worden dat er bij empowerment van ouders niet alleen de nadruk gelegd moet worden op het versterken van de eigen kracht of dat van het gezin. Het is een samenspel van zowel het gezin als de omgeving die hierin mogelijkheden en kansen biedt. Volgens Boumans zijn drie dimensies van empowerment verbonden aan elkaar en is er een onderlinge beïnvloeding. Er is een *individueel niveau*, dat verwijst naar het geloof in de eigen capaciteiten en krachten om doorheen de beïnvloeding van de omgeving het eigen leven vorm te geven. Een *organisatieniveau*, dat duidt op het vergroten van inspraak en beslissingsmacht binnen een organisatie. En tenslotte het *gemeenschapsniveau*, dat zich richt op de sociale inclusie en participatie van iedereen. In de betekenis die empowerment vandaag de dag krijgt, ligt de nadruk volgens Boevink (2009) op het individuele niveau. Het wordt omschreven als een proces waarbij het individu de eigen kracht (her)ontdekt, versterkt of effectief leert toepassen. Het vertrekpunt is dus het mobiliseren van die krachten, waardoor die persoon in staat is om zelf te beslissen en te handelen. Dit zal de zelfredzaamheid vergroten (Schmidt & Ince, 2017).

De 'geweldloos verzettraining' van Haim (2013) benadrukt het belang van hulpbronnen in de empowerment van ouders. Hij stelt dat ouders in de toepassing van zijn methodiek ondersteuning nodig hebben van familie en vrienden in een 'systemisch' netwerk. Daarbij is het belangrijk dat dit netwerk niet de taak van de ouder overneemt. Ook dient het kind op een respectvolle en positieve manier benaderd te worden. De functie van het netwerk is de ouder het gevoel geven dat hij er niet alleen voor staat (Hoet, 2013). Ook uit de jeugdhulpverleningsgeschiedenis blijkt dat de inzet van sociale netwerken van familie, vrienden en anderen als rode draad gezien wordt. Het sociale netwerk is een noodzaak bij het inzetten van de eigen kracht voor een duurzaam resultaat op lange termijn, zeker wanneer professionele hulpverlening begrensd is. Volgens Bartelink & Verheijden (2015) hebben jongeren baat bij een sociale omgeving die betrokken is in de medeverantwoordelijkheid van de opvoeding. Deze omgeving moet bestaan uit warmte, ondersteuning, duidelijk afgebakende grenzen en hoge verwachtingen (Schmidt & Ince, 2017). Het sociaal netwerk zal bijdragen aan het creëren van een omgeving waarin meerdere volwassenen geïnteresseerd zijn in de opvoedingsaanpak van kinderen.

Dit wordt door De Winter (2008) een 'civil society' genoemd. Hij stelt dat wanneer er ingezet wordt op de 'eigen kracht' er twee belangrijke bouwstenen zijn: de sociale netwerken en de vrijwillige inzet door burgers (Schmidt & Ince, 2017).

2.3.7 Praktijkgerichte toepassing

In deze derde en laatste praktijkgerichte toepassing zal aan de hand van verschillende opvoedingsmodellen een globaal beeld geschetst worden van de ouders.

Zo kan de gezinswetenschapper kan zich een globaal beeld vormen van de factoren die een rol spelen in de gezinssystemen. Vanuit deze inzichten kunnen ouders ondersteund worden in het creëren van een positief gezinsklimaat.

Bij het kijken naar de gezinnen vanuit het model van Belsky kan gesteld worden dat de eigen ontwikkelingsgeschiedenis een grote invloedsfactor op de persoonlijkheid van ouders. De manier waarop ze zelf zijn opgevoed willen ze niet doorgeven aan de eigen kinderen. Ook het opgroeien in een leefwereld waarin er geen onderscheid werd gemaakt tussen cultuur en religie enerzijds en het opgroeien tussen twee culturen anderzijds, heeft voor een deel hun persoonlijkheid gevormd. Dit heeft een invloed op de opvoedingsvaardigheden en uiteindelijk op de kindkenmerken.

Ieder gezin heeft ook een eigen verhaal. Het model van Belsky leent zich er goed toe om gezinsrelaties te kunnen schetsen in het kader van meer individuele gezinsondersteuning. Zo kan er gekeken worden naar de invloeden vanuit bijv. de partnerrelatie of het sociaal netwerk. Bronfenbrenner brengt daarnaast ook het meso- en macroniveau in beeld. De ouders hanteren in hun opvoeding bepaalde normen en waarden naar hun kinderen toe die gestoeld zijn op religieuze overtuigingen. Sommige van deze normen en waarden binnen het gezin komen niet overeen met de normen en waarden die in de maatschappij genormaliseerd zijn. Zowel de normen en waarden van het gezin als die vanuit de maatschappij beïnvloeden de verschillende lagen van de context waarin de (islamitische) opvoeding plaatsvindt. Dit zal, anders dan bij andere gezinnen, een invloed hebben op de gezinsdynamiek en zal zowel de horizontale als de verticale relaties beïnvloeden.

De behoeften van een kind dat opgroeit met verschillende invloeden vereisen bijzondere aandacht. Uit deze invalshoek blijkt nog eens te meer hoe belangrijk het is dat ouders inzicht krijgen in de factoren die een invloed hebben op hun opvoedingsvaardigheden. De gezinswetenschapper dient in de ondersteuning specifiek aandacht te besteden aan vormingen die ouders de behoeften van hun kinderen leert zien, zodat ze in staat zijn om er op een adequate manier ermee om te gaan.

Ook de ouders zelf hebben specifieke noden in de opvoeding van hun kinderen. Zo hebben ze nood aan hoge controle in de opvoeding. Het is belangrijk dat ouders bewust gemaakt worden om de hoge controle te combineren met hoge warmte. Ook dienen ze de mate van sensitiviteit af te stemmen op beide leefwerelden en dienen ze responsief te reageren op hun kind. In de derde fase zal aan de hand van een interventiemethoden een vorming uitgewerkt worden die ingezet kan worden in het kader van sensibilisering rond positief ouderschap.

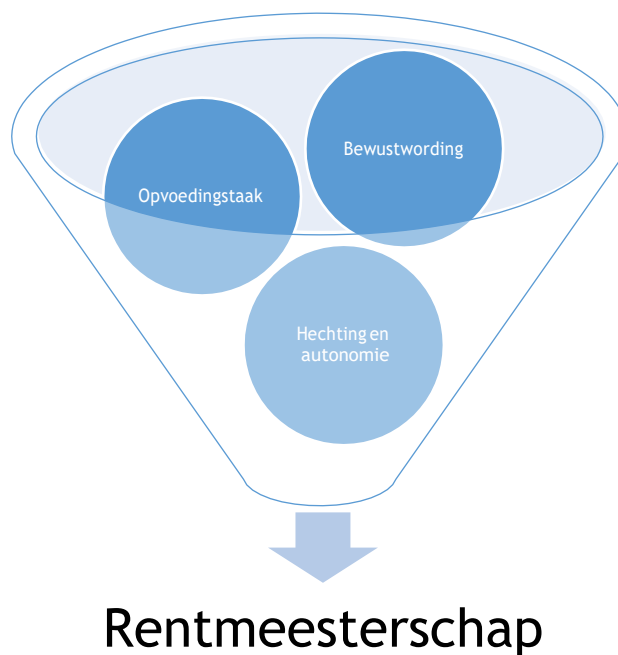
2.3.8 Besluit

Ouders die hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij, hebben ondersteuning nodig vanuit (een combinatie van) ontwikkelingspsychologische, islamitische en pedagogische inzichten. Dit werd uitgewerkt in een schematische voorstelling (figuur 14).

Vanuit de pedagogische invalshoek is *bewustwording* nodig op twee gebieden, enerzijds de invloed van de eigen opvoedgeschiedenis, op de opvoedingsvaardigheden en anderzijds de manier waarop ze als ouder omgaan met de verschillende normen en waarden vanuit zowel de geloofsbeleving als die van de maatschappij en de invloed die het heeft op het emotionele klimaat van het gezin.

In de islamitische invalshoek zagen we dat de ouder door Meurs en Van Crombrugge omschreven wordt als een rentmeester. Het kind wordt hier door God aan zijn ouders toevertrouwd. De ouders dienen op hun beurt een veilig gezinsklimaat te creëren zodat het kind zich volledig kan ontplooiën. De opvoedingsmodellen die in deze invalshoek besproken zijn, kunnen samen met de bewustwording tegemoetkomen aan de invulling van de rol van ouder. Daarnaast is het in de ondersteuning ook het belangrijk om een onderscheid te maken tussen 'tarbiya' en 'ta'liem' in de *taak* van de ouder als opvoeder. Tenslotte zullen de inzichten van zowel de pedagogische als islamitische invalshoek ondersteund worden met de begrippen *hechting en autonomie* die ontstaan uit de ouder-kindrelatie. De nadruk op het rentmeesterschap dat hieruit voortkomt zal de ouder ondersteunen in het creëren van een positief gezinsklimaat. De ouder zal hierdoor inzicht krijgen in het eigen handelen en de factoren die het emotioneel klimaat en bijgevolg de gezinsrelaties beïnvloeden.

Figuur 14: ondersteuningsmodel

Hoofdstuk 3 Veranderingsstrategieën

Uit de eerste fase is gebleken dat ouders vinden dat er in de samenleving onvoldoende alternatieven zijn uitgewerkt die hen ondersteunen in de opvoeding en religieuze ontwikkeling van hun kinderen. Daarom wil ik als gezinswetenschapper voor deze ouders een ruimte creëren waar ze terecht kunnen met vragen en zorgen over hun kinderen. De veranderingsstrategieën zullen daarom in de derde fase vertrekken vanuit de volgende drie veranderingsdoelen:

- 1) Een ruimte creëren voor ouders, waar ze terecht kunnen met opvoedingsvragen en zorgen wanneer ze hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij.
- 2) De ouders meer inzichten doen verwerven in de leeftijdsgebonden opvoeding en de eigen opvoedingsstijl.
- 3) De ouders bewust maken van de eigen sterktes en hen handvaten bieden om deze sterktes verder te ontwikkelen.

In dit eindwerk is er onderzocht *welke ondersteuningsnoden moslimouders hebben op vlak van de (islamitische) opvoeding van hun schoolgaande kinderen*. Die vraag werd in hoofdstuk 1 en 2 in kaart gebracht. Het tweede deel van mijn centrale vraag was: *kan er een ondersteuningstool ontwikkeld worden die hierop aansluit?* Om een antwoord te kunnen geven op die vraag werden na de eerste fase een aantal veranderingsdoelen voorgesteld. Het ondersteuningstool dat werd voorgesteld waren vormen die gebaseerd zijn op een voor 'Moslim Ouders Empowerend Denkmodel'. Echter inspireerden de inzichten uit de tweede fase mij om de veranderingsstrategieën vanuit een bredere ondersteuning aan te pakken.

De kern van de voorgestelde benadering blijft hetzelfde, namelijk vertrekken vanuit (een combinatie van) pedagogische, ontwikkelingspsychologische en religieuze inzichten; in een empowerende benadering die vertrekt vanuit de eigen sterktes van elk gezin, om zo hun draagkracht te vergroten. Het idee van het woord en acroniem MOED blijft onveranderd, echter wordt er in de praktische toepassing een nieuwe betekenis aan de inhoud van het woord gegeven, namelijk een voor 'Moslim Ouders Empowerend Domein'.

In wat volgt worden de veranderingsstrategieën voorgesteld. Eerst wordt de online ondersteuningstool uitgebreid uitgewerkt. Deze zal ook als basis dienen voor het aanbod van de andere twee strategieën: een vorming over sensitief ouderschap via een Webinar en een artikel voor de rubriek 'Opvoeden'. Deze laatste twee strategieën worden hier enkel in grote lijnen uitgewerkt.

3.1 Strategie 1: Een online ondersteuningsbron

Ouders vinden dat er in de samenleving onvoldoende alternatieven zijn uitgewerkt die hen helpen in de ondersteuning van de religieuze ontwikkeling van hun kinderen. Hierdoor kan de opbouw van de eigen identiteit van kinderen en jongeren bemoeilijkt worden. De ondersteuningsinitiatieven die zich in de reguliere ondersteuning richten tot de interculturele doelgroep, houden geen rekening met de islamitische doelgroep die daar een belangrijk onderdeel van is.

Ook wordt het maatschappijbeeld rond islamitische opvoeding vaak gelinkt aan een negatieve connotatie zoals radicalisme, extremisme of wordt het gericht op delinquent gedrag van ontspoorde jongeren. Hierin wordt de ouderlijke verantwoordelijkheid vooral gezien volgens de technische visie van Hans Van Crombrugge (2009).

In de aanloop van de uitwerking van het domein als ondersteuningstool is er eerst gekeken naar wat er in Vlaanderen, maar ook in het buitenland aangeboden wordt aan opvoedingsondersteuning voor moslimgezinnen. Er zijn verschillende kleinere initiatieven die zich richten op de doelgroep van ouders. Zo biedt de in 2017 opgerichte Vlaamse non-profit hulpverleningsorganisatie '*Child 2 care*' (<https://www.facebook.com/Child2Care/>) via Facebook gezinsgerichte thema's aan, waarin de relatie tot God een belangrijke plaats inneemt. Het aanbod dat zich richt op het bredere publiek bestaat vooral uit lessen, vormingen en groepsbijeenkomsten over psychosociale thema's met een gezinsgericht karakter. Daarnaast wordt er ook individuele begeleiding aangeboden voor volwassenen en kinderen rond een bepaalde problematiek. Ook is er een aanbod voor hulpverleners aan wie vormingen en intervisiemomenten worden aangeboden. De teller van het aantal volgers van de organisatie staat op 315 leden.

Er bestaan ook allerlei pagina's en groepen op Facebook die gaan over de islamitisch opvoeding en waarbij vooral moeders met elkaar in gesprek gaan over het opvoeden van hun kinderen. Zo is er de groep '*islamitische opvoeding*' die opgericht is in 2016 en zo'n 2,8 duizend leden telt. Daarnaast bestaat ook de groep '*islam en opvoeding*' met 948 leden. In Nederland heeft '*Kleine Moslim*' als kleinere organisatie ook veel succes. De Facebookpagina en de daaraan gelinkte website met 8,1 duizend leden wordt beheerd door een pedagoog die met zijn project 'opvoedondersteuning aan moslimouders' aanbiedt.

In Nederland bestaat er een grote organisatie die zich richt op islamitisch opvoeden, IPeP (www.ipepacademy.nl) en in Engeland de soortgelijke, Family Dawn (www.familydawn.com) die beiden zeer professioneel te werk gaan met een uitgebreide website, artikels en webinars. Beide organisaties combineren zowel islamitische als westerse pedagogiek in de opvoedingsondersteuning. Ook Praktijk HSN (www.praktijkhsn.nl) biedt al tientallen jaren hulpverlening aan gezinnen met een interculturele achtergrond. Daarnaast bieden ze ook trainingen aan die moslimouders versterken in de opvoeding van hun kinderen. Ten slotte biedt ook het Instituut Islam en Pedagogiek (www.instituut-ip.nl) naast een tal van andere activiteiten seminars aan over islamitisch opvoeden.

Voor- en nadelen van bestaande organisaties

Er bestaan in Vlaanderen wel kleinere initiatieven op Facebook die zich richten op moslimouders in de opvoedingsondersteuning van hun kinderen. Het is hier niet duidelijk of ze omkaderd worden door professionals (Child 2 care vermeldt wel de begeleiding door professionals). Van andere lokale organisaties bestaat er nergens een overzicht van initiatieven.

Op sociale media wordt er op de opvoedingspagina's door voornamelijk de moeders vragen gesteld. Zij worden soms voorzien van goed advies, maar dit verdwijnt vaak weer tussen de verschillende andere berichten.

In Nederland bieden IPEP en HSN een digitaal aanbod aan, die ook voor Vlaamse ouders interessant is. Wanneer er echter vormingen en workshops worden georganiseerd die niet digitaal zijn, dienen Vlaamse ouders zich te verplaatsen naar Nederland, wat voor veel ouders een struikelblok zal vormen.

Ten slotte is, mijns inziens, de Nederlandse aanpak een voorbeeld van hoe het wel kan. De ondersteuning van moslimouders, wanneer ze hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven, wordt gedragen door verschillende instanties, zoals islamitische basisscholen, moskeeën en professionele organisaties zoals IPEP, HSN en IIP. Vlaanderen staat wat dat betreft nog in de kinderschoenen. Daarom wil ik als gezinswetenschapper een klein steentje bijdragen door het creëren van een plaats voor deze ouders, waar ze terecht kunnen wanneer ze vragen of zorgen hebben over de (islamitische) opvoeding van hun kinderen.

Doelstellingen

Het domein dat uitgewerkt wordt, in deze veranderingsstrategie, moet voldoen aan een aantal doelstellingen. Het eerste doel is het *creëren van een plaats* waar ouders terecht kunnen voor hulpvragen over opvoeden of wanneer ze zorgen hebben over de ontwikkeling van hun kinderen. Het tweede doel is het *sensibiliseren en informeren* van ouders over de ontwikkeling en de opvoeding van hun kinderen. Een islamitische opvoeding is niet tegenstrijdig met andere visies over opvoeding, maar biedt juist perspectieven en handvaten om de verschillende deelaspecten van de opvoeding samen te laten smelten. Via de ondersteuningstool kan ook informatie aangeboden worden die gebaseerd is op wetenschappelijke informatie over ontwikkelingsfasen en taken. Hierbij kan zowel gebruik gemaakt worden van bestaande informatieve websites of aanbevelingen voor boeken, brochures, als een ondersteuning vanuit een eigen inbreng. De informatie wordt ook gestructureerd zodat deze eenvoudig wordt teruggevonden door de gebruikers. Het derde doel is het *versterken van de ouders* in hun rol van opvoeder door het aanbieden van vormingen.

Uitwerking van de ondersteuningstool

Het domein zal een *virtuele plaats* zijn waar moslimouders elkaar kunnen ontmoeten. Deze plaats is 7 dagen per week en 24 uur per dag bereikbaar, zodat ouders via 'peer-to-peer support' kunnen ventileren over hun zorgen of problemen. Ook kunnen ze op het domein wetenschappelijke informatie opzoeken over bijvoorbeeld ontwikkelingsfasen.

Vanuit dit domein zullen ook de andere twee veranderingsstrategieën aangeboden worden. Zo hebben de ouders middels dit kanaal toegang tot 'webinars' van verschillende thema's over opvoeden en ouderschap. Ten slotte is het gebruik van het domein laagdrempelig en anoniem waardoor ook de angst van ouders voor bemoeienissen weggenomen wordt.

Helaas was het uitwerken van een echte tool voor mij financieel niet haalbaar, daarom is er gebruik gemaakt van een Photoshop om een beeld te creëren van hoe de website er uit zou kunnen zien. Het is wel mijn bedoeling om dit project in te dienen bij (toekomstige) projectoproepen voor opvoedingsondersteuning om eventueel toch het project te kunnen realiseren.

Naamgeving website en logo

De titel van de website is Opvoeden met MOED en zal te vinden zijn onder het adres www.opvoedenmetmoed.be. Na wat opzoek werk blijkt dat het adres nog vrij beschikbaar is en dat er in België geen gelijkaardig initiatief bestaat.

Samen met mijn zoon ging ik aan de slag om vanuit een bestaande vector een logo voor de website te creëren. Het logo moest voldoen aan een aantal voorwaarden: het moest bestaan uit een symbool dat moed uitstraalt en waarin ook de communicatie benadrukt wordt. Tenslotte moet ook het woord MOED er in voorkomen (figuur 15).

Figuur 15

Template van de website

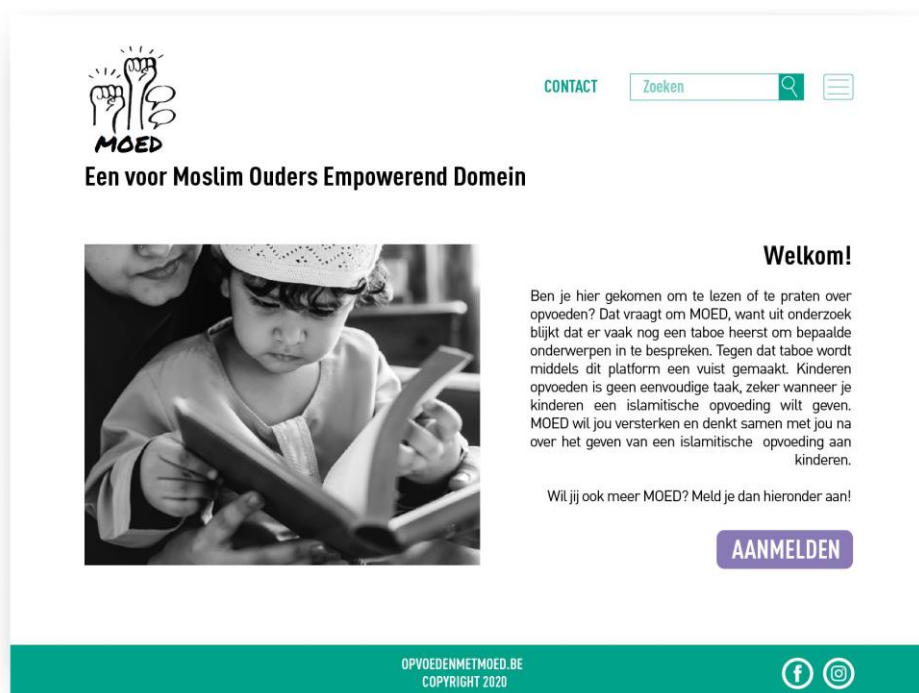
De startpagina heeft een eenvoudige lay-out en moet vooral uitnodigend zijn (figuur 16). Het bevat een korte informatieve tekst over het doel en de werking van de website. De tekst die op de eerste pagina komt te staan zal ook het idee achter de keuze van het logo uitleggen.

Welkom!

Ben je hier gekomen om te lezen of te praten over opvoeden? Dat vraagt om MOED, want uit onderzoek blijkt dat er vaak nog een taboe heerst om bepaalde onderwerpen te bespreken. Tegen dat taboe wordt middels dit platform een vuist gemaakt. Kinderen opvoeden is geen eenvoudige taak, zeker wanneer je kinderen een islamitische opvoeding wilt geven. MOED wil jou versterken en denkt samen met jou na over het geven van een islamitische opvoeding aan kinderen.

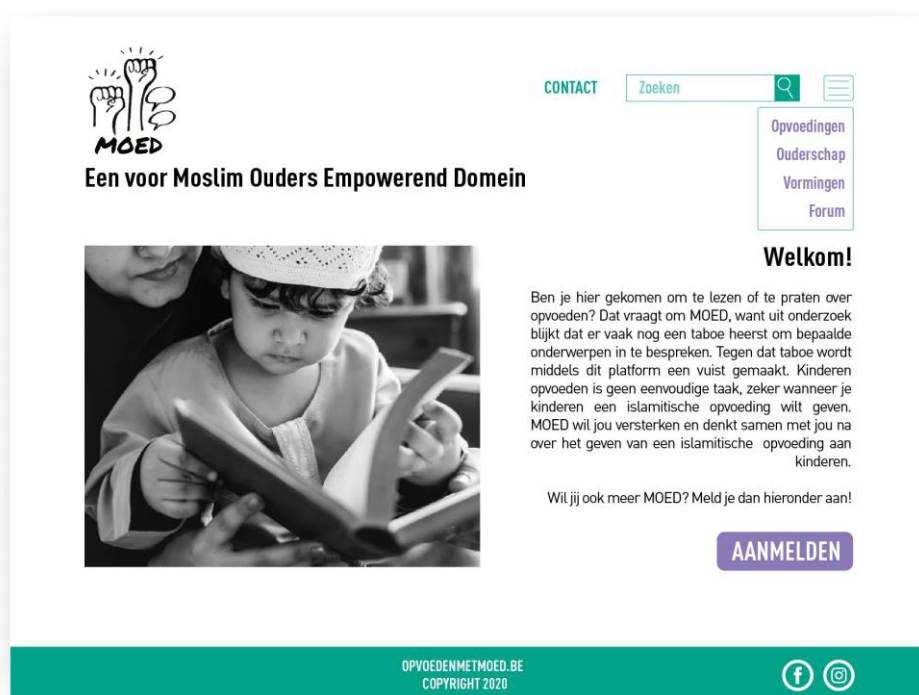
Wil jij ook meer MOED? Meld je dan hieronder aan!

Figuur 16

Aan de rechterzijde is er een menu waar er een keuze gemaakt kan worden uit verschillende acties (figuur 17). Deze worden als volgt ingedeeld: onder de rubriek 'Opvoeden' worden er regelmatig artikels gepost die gaan over een bepaald thema uit de ontwikkelingspsychologie. De rubriek 'Opvoeden' bespreekt een ontwikkelingsfase, een ontwikkelingstaak of probleemgedrag dat aan de taak of fase gerelateerd is.

Figuur 17

In de rubriek over 'Ouderschap' zullen een aantal columnisten schrijven over hun eigen ervaring van islamitisch ouderschap. De rubriek 'Vormingen' geeft een overzicht van 'webinars' en cursussen die door ouders gevolgd kunnen worden, deze vormingen kunnen zowel door mijzelf gegeven worden als door andere professionals waar een beroep op gedaan wordt. Voor het 'Forum' heb ik mij laten inspireren door de website van opvoeden.nl, daar kan een keuze gemaakt worden uit acht thema's. Op het forum kunnen vragen gesteld worden of er kan gereageerd worden op de vragen van andere ouders. De vragen worden onderverdeeld in de volgende thema's: *kinderwens, zwanger, baby, peuter, lagereschoolkind* en *puber*. Er lezen ook moderators mee die alles in goede banen leiden. Gebruikers kunnen zich via de aanmeldknop inschrijven voor zowel de aangeboden vormingen, als de nieuwsbrief.

Naast het keuze menu is er een zoekbalk om sneller de nodige informatie terug te vinden en een knop waarmee er contact kan worden opgenomen met het beheer. Ook wordt de website ondersteund met een Facebookpagina die als doel heeft de ouders sneller hun weg te laten vinden naar de website.

3.2 Strategie 2: Vorming over sensitief ouderschap

In deze tweede strategie worden de ouders, via een Webinar rond sensitief ouderschap, inzichten aangereikt die hen de behoeften van hun kinderen leert zien. De vorming is gebaseerd op de preventieve opvoedingsondersteuning van Triple P en vertrekt vanuit het eerste niveau. Het is dus gericht op alle ouders die geïnteresseerd zijn in sensitief ouderschap. Omdat er ook rekening wordt gehouden met de specifieke noden van de doelgroep wordt het geheel ondersteund met islamitische visies en teksten uit de Koran. De vorming bestaat uit meerdere delen en heeft als doel dat ouders meer inzicht krijgen in de factoren die een invloed hebben op hun opvoedingsvaardigheden.

Uitwerking van de Webinar

Het inleidende deel zal vertrekken vanuit het doel van de mens (als beheerder) op aarde, om zo een overstap te kunnen maken naar de rol van de ouder als opvoeder (=rentemeesterschap). Vervolgens zal de inhoud van de vorming in grote lijnen uiteengezet worden aan de hand van het ondersteuningsmodel (figuur 14).

Vervolgens worden er in dit eerste deel inzichten aangereikt die het bewustwordingsproces van de ouder activeren. Er wordt gekeken naar de factoren die de identiteit van de ouder beïnvloeden. Hierin wordt enerzijds een globaal beeld geschetst waarin de eigen opvoedingsgeschiedenis heeft plaatsgevonden en anderzijds hoe de context de eigen identiteit heeft beïnvloed.

Aan de hand van dit bewustwordingsproces wordt er gekeken naar de normen en waarden die centraal staan in de opvoeding van de eigen kinderen en hoe deze in relatie staan met de normen en waarden van de context van hun kinderen.

In het tweede deel staat het kind centraal. Er worden inzichten aangereikt in het hechtingsproces en de autonomie van het kind, dit wordt in grote lijnen gelinkt aan de verschillende opvoedingsfasen en taken van het kind.

Er wordt een terugkoppeling gemaakt naar het eerste deel om te benadrukken dat de normen en waarden van zowel de ouders al de context van invloed zijn op deze processen.

Vervolgens worden er in het derde deel handvaten aangereikt die de ouders ondersteunen in het aanreiken van de islamitische normen en waarden. In dat laatste deel wordt er dieper ingegaan op de taak van de ouder als opvoeder. Er wordt aandacht besteed aan de verschillen tussen ‘tarbiya’ en ‘ta’liem’ waarbij er ook dieper ingegaan wordt op de opvoedingsstijl van de ouder. Door ouders bewust te leren kijken naar de eigen opvoedingscompetenties zal de pedagogische omgeving waarin het kind wordt grootgebracht positief beïnvloed worden.

3.3 Strategie 3: Artikel voor de rubriek ‘Opvoeden’

Het aangeboden artikel zal gaan over de aanloop naar de tweede separatiefase van het kind, namelijk de pubertijd. De inhoud wordt geïnspireerd door de paragraaf ‘uitdagingen voor moslimouders’ van de eerste invalshoek.

Het artikel beschrijft hoe de identiteitsvorming van het kind tot stand komt en hoe zijn autonomie daarin centraal staat. Het bespreekt de uitdagingen waarmee de ouders geconfronteerd worden en informeert hoe het adolescentieproces er in de huidige context aan toe gaat. Vervolgens worden er handvaten aangereikt die hen ondersteunt in het versterken van de identiteit van het kind en daarnaast ook de omgang met probleemgedrag.

Hoofdstuk 4 Algemeen besluit

Hans Van Crombrugge (2006) stelt dat jonge gelovige ouders spanningen ervaren tussen de wereld waartoe ze behoren en degene waarin ze zelf zijn opgegroeid. Dit omdat de opvoeding die ze zelf hebben gehad, grondig anders is dan de opvoeding van de westerse samenleving waarin deze ouders de doelstellingen van islamitisch opvoeden proberen te bereiken (Van Leeuwen & Van Crombrugge, 2012). Volgens hen werd er door hun eigen ouders geen onderscheid gemaakt tussen de kern van het geloof en de culturele gewoonten. In hun zoektocht proberen ze de eigen religieuze traditie te herontdekken (Van Crombrugge, 2008). De ouders stellen dat ze soms een kloof voelen tussen wie ze vroeger waren en nu zijn en de ouder die ze willen of moeten zijn voor hun kinderen (Lafrarchi, 2017). Ze hebben geen blauwdruk van hun eigen opvoeding waarop ze terug kunnen vallen (Baeten, 2018-2019). Islamitische gezinnen kennen vele vormen en zijn in ruime mate aanwezig in de Belgische maatschappij. Deze gezinnen zijn een belangrijk onderdeel van de interculturele doelgroep. Toch komt de opvoedingsondersteuning van deze doelgroep, in het reguliere aanbod nog veel te weinig aan bod.

In 2007 startte het PWO-project *'Gezinsondersteunend werk met moslimouders en -gezinnen: een gender-, cultuur- en levensbeschouwingssensitief vormingspakket voor zelforganisaties'* aan het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van de Odisee CO-HOGESCHOOL in Schaarbeek. Het praktijkgericht onderzoek wilde vormingspakketten aan gezinsondersteuners bieden met als doel tegemoet te komen aan de noden van moslimouders, die voor een reeks uitdagingen in hun gezinsleven staan. In het academiejaar 2018-2019 stapte ik samen met andere tweedejaarsstudenten mee in het project. Onder begeleiding van onderzoeksters Kim Lecoyer en Samira Oizaz gingen we op pad om enquêtes af te nemen door middel van de uitgebreide online vragenlijst, die in sommige gevallen ook face-to-face werden afgenomen. Ik werd hierdoor geïnspireerd voor mijn eindwerk en ik wilde mij daarom richten op ouders van schoolgaande kinderen, om voor hen een ondersteuningstool te ontwikkelen.

De probleemsituatie werd verkend aan de hand van een kleine selectie gegevens uit de vragenlijst en de focusgroepgesprekken van het PWO-onderzoek. De vraag die daarbij centraal stond was: *Welke ondersteuningsnoden hebben moslimouders op vlak van de (islamitische) opvoeding van hun schoolgaande kinderen, en kan er een ondersteuningstool worden ontwikkeld die hierbij aansluit?* Naast de onderzoeksvraag werd er gebruik gemaakt van bijvragen om mijn aanbod af te bakenen en daarmee in te spelen op de noden van de ouders.

In dit werk is de nadruk gelegd op wat er blijkt uit (een deel) van de onderzoekgegevens, namelijk dat er bij moslimouders een bepaalde nood aan ondersteuning is in de opvoeding van hun kinderen. Er is hulp en steun nodig bij de aanpak van een islamitische opvoeding in de Belgische maatschappij, waar ouders op kunnen terugvallen. Deze ouders willen hun kinderen opvoeden met een islamitische identiteit en wensen daarnaast dat ze een volwaardige plaats krijgen in de maatschappij. Ze staan vaak voor een meervoudige uitdaging in het gezinsleven. Enerzijds is er de opvoeding zelf, die op meerdere vlakken ingewikkeld kan zijn, zoals dat ook het geval is bij iedere andere ouder. Anderzijds is er het islamitische aspect van het opvoeden in een westerse samenleving, die de opvoeding nog complexer maakt.

In de eerste invalshoek is er onderzocht of er vanuit de ontwikkelingspsychologie opvoedingsstrategieën kunnen worden aanbevolen voor verschillende leeftijdscategorieën. Er is besproken wat de kenmerken zijn van de verschillende ontwikkelingsfasen die een kind doorloopt en welke invloed ze hebben op de opvoedingsaanpak. Aan de hand van verschillende modellen en theorieën is er per ontwikkelingsfase, een uiteenzetting gedaan van enerzijds de kenmerken van het gedrag en anderzijds de taak die de ouder heeft in de ontwikkelingsondersteuning van het kind.

Omdat religie ook een belangrijk aspect is dat meegenomen wordt in de opvoeding bij moslimgezinnen, is er in de tweede invalshoek onderzocht welke visies er op opvoeden in gezinscontext en opvoedingsondersteuning te vinden zijn in islamitische bronnen. Het doel hiervan is het opvoeden te bekijken door de bril van islamitische opvoedingspedagogiek om daarmee tegemoet te komen aan de noden en behoeften van moslimouders uit het PWO-onderzoek. Er is voor een groot deel gebruik gemaakt van literatuur die bestaat uit boeken van islamitische pedagogen en predikers, die geschreven hebben over de opvoeding van kinderen en waarbij er telkens verwezen werd naar de Koran en het leven van de Profeet. Een ander doel van deze invalshoek is het maken van een overzicht van verschillende soorten boodschappen waar moslimouders mee te maken krijgen in de opvoedingspedagogiek.

In de derde invalshoek is de vraagstelling bekeken vanuit een pedagogische bril aan de hand van verschillende theoretische modellen die de dynamiek van gezinnen in kaart brengen. Er is onderzocht welke opvoedingsmodellen aansluiten op de noden van moslimouders in het creëren van een optimale pedagogische omgeving. Dit om een beeld te schetsen van de interne en externe factoren die de ouder-kindrelatie beïnvloeden. Ook is er gekeken naar de opvoedingsstijlen van ouders die belang hechten aan autoriteit in de opvoeding. Vervolgens is er nagegaan welke stijl het best aansluit bij een islamitische opvoedingspedagogiek. Tenslotte zijn er twee opvoedingsmodellen nader bekeken die ouders kunnen versterken in hun rol van opvoeder.

De bevindingen uit het eerste hoofdstuk en de benadering vanuit de verschillende invalshoeken in het tweede hoofdstuk inspireerden mij om voor deze ouders een plaats te creëren waar ze terecht kunnen met vragen en zorgen over hun kinderen, wanneer ze hun kinderen een islamitische opvoeding willen geven in de Belgische maatschappij. Het doel is dat ouders meer inzichten verwerven in de leeftijdsgebonden opvoeding en de eigen opvoedingsstijl. Een ander doel is de ouders bewust maken van de eigen sterktes en hen handvaten bieden om deze sterktes verder te ontwikkelen. Dit resulteerde in het ontstaan van een online platform: 'MOED', een voor Moslim Ouders Empowerend Domein.

Als toekomstig gezinswetenschapper heb ik ook de taak om de maatschappij waarin deze kinderen opgroeien te sensibiliseren. Het woord 'cultuursensitief' werken sluit niet voldoende aan bij de nood van moslimouders om hun kinderen te helpen ontwikkelen. Het 'religie sensitieve' aspect van opvoeden neemt bij hen een steeds grotere plaats in, daarom is er op dat gebied meer aangepaste hulp en steun nodig, die hen op een positieve en versterkende manier een hand aanreikt. Moslimouders hebben immers net zoals andere ouders de vrijheid om hun kinderen op te voeden volgens de eigen normen en waarden. Zoals Ish Ait Hamou zei: *"Vrijheid wordt geboren uit moed: de moed om jezelf te zijn als er van je verwacht wordt dat je net als iedereen bent"* uit: Hard hart.

Bibliografie

- Aboe Ismail & Studenten. (2013). *De interpretatie van de betekenissen van de Koran*. Den Haag: Stichting As-Soennah.
- Affara, S. (2018, februari 13). Opvoeding is ervoor zorgen dat je kind van je houdt. (S. Affara, Red.) *Qantara*. Opgeroepen op januari 20, 2020, van Qantara: <https://www.qantara.nl/psychologie/tarbiya-versus-taliem/>
- Ahdi, T. (2018). Gezinsondersteunend werken met moslimouders en -gezinnen in de lagere school. *Projectwerk*. Schaarbeek.
- Al-Athariya, U. '.-R. (2017). *J'éduque mon enfant*. (A. T. Boumazza, Vert.) Parijs: DAR AL MUSLIM.
- Al-Fiqqî, S. K. (2011). *Erreurs Dans l'Education des Enfants et Solutions Pratiques* (ALMADINA ed.). (M. Karimi, Vert.) Bruxelles: Sana.
- Baeten, K. (2018-2019). *Persoonlijkheids psychologie*. Schaarbeek: Odisee.
- Beemsterboer, M. (2018, juni 12). Islamitisch basisonderwijs in Nederland. Leiden, Nederland. Opgeroepen op 04 01, 2020, van <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/62775>
- Benhaddou, K., & Le Roi, E. (2018). *Halal of niet? Alle vragen omtrent islam en onderwijs in Vlaanderen beantwoord*. Gent, België: Borgerhoff & LamLamberigts.
- Beshir, E., & Beshir, M. (2009). *Adolescents musulmans: Guide pratique aux parents*. (L. Cloutier, Vert.) Parijs: Al Qalam.
- Beshir, E., & Beshir, M. (2012). *L'art d'être parent en Occident: Une perspective islamique*. (R. Rivard, Vert.) Parijs: Al Qalam.
- Boumans, J. (2016, mei). *Naar het hart van empowerment Deel 1. Een onderzoek naar de grondslagen van empowerment van kwetsbare groepen*. Opgehaald van Movisie. Kennis en aanpak van sociale vraagstukken: <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Naar-het-hart-van-empowerment-deel-1%20%5BMOV-9903814-1.0%5D.pdf>
- De Keyser, A., Nuyts, A., & Sels, L. (2017). Introductie Contextuele Theorie Deel 1: Achtergrond en visie. In A. Nuyts, & L. Sels, *Tussen mensen, Contextueel denken over relaties en samenleving*. LannooCampus.
- Gezinsondersteuning aan moslimgezinnen door zelforganisaties*. (2019, oktober 22). Opgehaald van [kcgezinswetenschappen.be](http://www.kcgezinswetenschappen.be): <http://www.kcgezinswetenschappen.be/nl/nieuws/gezinsondersteuning-aan-moslimgezinnen-door-zelforganisaties>
- Hoet, L. H. (2013, maart). Geweldloos verzet en nieuwe autoriteit in gezinnen als antwoord op destructief gedrag bij jongeren Een verhaal van nabijheid bieden én grenzen stellen. *Rondom gezin*, 33-42. Opgeroepen op maart 5, 2020, van [https://www.kuleuven.be/thomas/images/IDGP/prvftp/607-RG2013_Geweldloos_verzet_Leen_Hermkens_en_Jan_Hoet\(1\).pdf](https://www.kuleuven.be/thomas/images/IDGP/prvftp/607-RG2013_Geweldloos_verzet_Leen_Hermkens_en_Jan_Hoet(1).pdf)
- Lafrarchi, N. (2017). *Maakt religie een verschil?* Leuven: Acco.
- Meij, H. (2011, maart). *De basis van opvoeding en ontwikkeling*. Opgehaald van Nederlands Jeugdinstituut: <http://www.opvoedingsondersteuning.info/nl/Download-NJi/Normale-ontwikkeling-pdftekst.pdf>

- Meij, H., & Deniz, I. (2013). De ontwikkeling van kinderen. Utrecht. Opgeroepen op maart 01, 2020, van <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/De-ontwikkeling-van-kinderen.pdf>
- Meurs, P., & Van Crombrugge, H. (2012). Opvoeding in islamitische allochtone gezinnen. In K. v. Leeuwen, & H. Van Crombrugge, *Gezinnen in soorten*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Meurs, P. (2016). Identiteitsontwikkeling bij jongeren uit migratiegezinnen. In K. Emmery, *Jong en een hart voor familie* (pp. 36-58). Tiel: LannooCampus.
- Meurs, P. (2017-2018). *Ontwikkelingspsychologie*. Schaarbeek: Odisee.
- Meurs, P. (2019-2020). *Ontwikkelingspsychopathologie en ouderbegeleiding*. Schaarbeek: Odisee de co-hogeschool.
- Meurs, P., & Van Crombrugge, H. (2012). Opvoeding in islamitisch allochtone gezinnen. In K. Van Leeuwen, & H. Van Crombrugge, *Gezinnen in soorten* (pp. 113-136). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Naber, N. (2017, oktober 26). Kopzorgen om je tiener? Laat je leiden door islamitische principes. *Qantara*. Opgeroepen op maart 5, 2020, van <https://www.qantara.nl/mens-en-maatschappij/kopzorgen-om-tiener-laait-leiden-islamitische-principes/>
- Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext - Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Joncker Instituut. Opgehaald van https://www.verwey-jonker.nl/doc/multicultureel/Opvoeding%20in%20de%20Migratiecontext_2699.pdf
- Raboobee, N. (2019, juli 4). *A Guide to Avoiding the Inheritance of Harmful Parenting*. Opgeroepen op mei 1, 2020, van Amaliah: <https://www.amaliah.com/post/55104/parenting-unpicking-old-habits-imperfect-muslimahs>
- Raets, H., & Boven, H. (2012). *Wat is opvoeding?* Opgeroepen op 04 05, 2020, van EXPOO Expertisecentrum opvoedingsondersteuning: https://www.expo.be/sites/default/files/atoms/files/wat_is_opvoeding_raets_boven.pdf
- Ramaekers, S., & Suissa, J. (2010, juli-augustus-september). Wanneer is 'goed' ook 'goed genoeg'? Enkele kanttekeningen bij de verwetenschappelijking van de ouder-kindrelatie. *Signaal*, 4-21. Opgeroepen op maart 5, 2020, van https://www.signaal.be/uploads/artikels_signaal/signaal_72_2010_goed_genoeg.pdf
- Rosenberg, M. B. (2011). *Geweldloze Communicatie. Ontwapenend, doeltreffend en verbindend*. Rotterdam: Lemniscaat b.v.
- Schmidt, A., & Ince, D. (2017). *Eigen kracht versterken jeugd en ouders – Wat weten we? Literatuuronderzoek naar de stand van zaken*. Opgeroepen op april 20, 2020, van Nederlands Jeugdinstituut: <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/NJi-Publicaties/Eigen-kracht-versterken-jeugd-en-ouders>
- Schotanus-Dijkstra, M. (2019). *Durf te floreren. Waarom floreren je gelukkiger maakt dan geluk*. Tiel: Lannoo.
- Spanjaard, H., & Slot, W. (2015). Ontwikkelingstaken. Opgeroepen op maart 18, 2020, van <http://www.hanspanjaard.nl/wp-content/uploads/2015/12/ontwikkelingstaken-Spanjaard-Slot-2015.pdf>

- Taymiya, T. a.-D.-'.-H.-S. (sd). *The concept of worship in Islam : translation of the Risalat al-ubudiyah of Ibn Taymiyah / translator Muhammad Abdul Haq Ansari*. Riyadh: Al-Imam Muhammad Ibn Saud Islamic University, General Administration of Culture and Publication.
- Tran, V. (2015, augustus 14). *The role of the emotional climate in learning organisations*. Opgeroepen op april 5, 2020, van Reacherchegate: https://www.researchgate.net/publication/235275462_The_role_of_emotional_climate_in_learning_organisations
- Van Crombrugge, H. (1993). Gehechtheid en kinderopvang. *Het Kind*.
- Van Crombrugge, H. (2008). Opvoeden met de Koran hier en nu. In *Zin in gezin. Kan levensbeschouwing de duurzaamheid van gezinsrelaties bevorderen?* (pp. 153-166). Tielt: Lannoo.
- Van Crombrugge, H. (2009). *Ouders in soorten*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Van Crombrugge, H., & Heylen, M. (1999). Een ethisch-relatieve perspectief op de ouder-kindrelatie. In *Gezinspedagogiek. Deel1: Actuele thema's in onderzoek en praktijk* (pp. 65-86). Leuven: Garant.
- Van Crombrugge, H., & Lafranchi, N. (2015). *Kinderen Gods. Kinderrechten en kindbeelden in de islam*. Opgehaald van Academia.edu.
- Voets, J. (2019-2020). *Jeugdhulpverlening en recht deel 2: jeugdhulpverlening*. Schaarbeek: Odisee co-hogeschool.
- Vrijdagpreken: De juiste opvoeding*. (2015, oktober 23). Opgeroepen op januari 05, 2020, van Islamitisch Centrum Iman Malik: <https://www.icimleiden.nl/vrijdagpreken/preek/de-juiste-opvoeding/>
- Yves Debbaut, H. W. (2015). *Het Australische Triple P (Positive Parenting Program) model: een veelbelovend model voor opvoedingsondersteuning?* Opgeroepen op maart 28, 2020, van EXPOO Expertisecentrum opvoedingsondersteuning: <https://www.expoo.be/het-australische-triple-p>